

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

UNIVERSITY COLLEGE LONDON, INSTITUTE OF EDUCATION

ΚΟΙΝΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»

***Η ίδρυση κι η δράση της Ελληνικής Ένωσης
Υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και
του Πολίτη (ΕΕΔΑ), 1956-1967***

Μυρτώ – Αστερία Παπαϊωάννου

A.M. 152010

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Φ. Ασημακοπούλου

Φεβρουάριος 2018

Ευχαριστίες

Θα ήθελα κατ' αρχήν να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, Φωτεινή Ασημακοπούλου, για την πολύτιμη βοήθειά της. Η καθοδήγηση της αλλά και η εμπιστοσύνη που μου έδειξε, υπήρξαν ουσιαστικές για την πραγματοποίηση αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ επίσης θερμά την Ιωάννα Παπαθανασίου, η οποία υπήρξε εμπνεύστρια του θέματος με το οποίο ασχολήθηκα, καθώς μου το πρότεινε «γενναιόδωρα», αμέσως μόλις ενημερώθηκε για το πεδίο ενδιαφέροντός μου.

Ακόμη, ευχαριστώ όλους τους εργαζόμενους στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), για τη στήριξη και την άμεση κατατόπισή μου σε όλη τη διάρκεια της διερεύνησης των αρχείων που μελετήθηκαν.

Φυσικά θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω τους δικούς μου ανθρώπους, οικογένεια και φίλους, για την πολύπλευρη στήριξή τους στα διάφορα στάδια της έρευνάς μου, το κουράγιο και την έμπνευση που μου πρόσφεραν για να προσπαθήσω για το καλύτερο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	9
2. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	12
2.1. Ιστορική συγκυρία σε Αμερική, Ευρώπη και Ελλάδα.....	12
2.2. Η ελληνική συγκυρία.....	13
2.3. Πολιτικό σκηνικό δεκαετίας 1950.....	14
2.4. Κυριαρχία Δεξιάς.....	15
2.5. Δεκαετία 1960.....	16
3. «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ» (ΕΕΔΑ 1956-1967)	
3.1 ΕΕΔΑ: Ίδρυση και εξέλιξη της οργάνωσης.....	17
3.2 Αιτήματα- Διεκδικήσεις.....	19
3.3 Τρόποι δράσης και παρέμβασης.....	19
4. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ 375/1936 ΚΑΙ 509/1947.....	23
4.1 Αναγκαστικός Νόμος 375/1936.....	23
4.2 Ειδικός Αναγκαστικός Νόμος 509/1947 – «Ιδιώνυμο».....	24
4.3 Δράσεις για την κατάργηση των έκτακτων μέτρων.....	27
5. ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΗ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ ΚΙ ΕΞΟΡΙΣΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ	32
5.1. Η εξορία ως μέσο καταστολής.....	32
5.1.1 Μακρόνησος.....	36

5.1.2 Γυάρος.....	39
5.1.3. Άγιος Ευστράτιος.....	40
5.2. Δράσεις της ΕΕΔΑ για την αποφυλάκιση των πολιτικών κρατουμένων και την κατάργηση της διοικητικής εκτόπισης.....	41
6. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟΥ ΣΤΕΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ	51
6.1 Ιθαγένεια.....	51
6.2 Δράσεις της ΕΕΔΑ για την κατάργηση του μέτρου της στέρησης της Ιθαγένειας.....	53
7. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΦΡΟΝΗΜΑΤΩΝ.....	54
7.1 Πιστοποιητικό Φρονημάτων.....	54
7.2 Δράσεις της ΕΕΔΑ για την κατάργηση του πιστοποιητικού φρονημάτων.....	57
7.3 Πιστοποιητικά Φρονημάτων σε φορείς της Εκπαίδευσης.....	58
8. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	61
9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	63
10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	68

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ελληνική Ένωση Υπέρ των Δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (ΕΕΔΑ) υπήρξε η πρώτη ελληνική μη κυβερνητική οργάνωση, η οποία λειτούργησε από το 1956 έως και το 1967 με σκοπό την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα.

Προκειμένου να διερευνηθεί η δράση της συγκεκριμένης οργάνωσης, πραγματοποιήθηκε διεξοδική μελέτη του σχετικού αρχείου, που απόκειται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) και αποτελεί τμήμα του αρχείου της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ). Με βάση το αρχειακό υλικό που μελετήθηκε, παρουσιάζεται η λειτουργία και οι δράσεις της ΕΕΔΑ, καθώς και οι παρεμβάσεις της οργάνωσης για τη διεκδίκηση της κατάργησης των έκτακτων και αντισυνταγματικών νομοθετημάτων που εφαρμόζονταν στην Ελλάδα από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις, παραβιάζοντας θεμελιώδη δημοκρατικά δικαιώματα. Όπως φάνηκε από την έρευνα η δραστηριότητα της ΕΕΔΑ επικεντρώθηκε στην αποκατάσταση των δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών στη χώρα και στην εναρμόνισή τους με το σύνταγμα, τη σύμβαση της Ρώμης, καθώς και με το γράμμα και το πνεύμα της παγκόσμιας διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε.

Η δράση της ΕΕΔΑ εντάσσεται στο γενικότερο ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της ψυχροπολεμικής περιόδου με κύριο χαρακτηριστικό τον έντονο αντικομμουνισμό που επικρατούσε στις χώρες του ‘δυτικού μπλοκ’, στο οποίο υπαγόταν και η Ελλάδα. Ο αντικομμουνισμός κυριάρχησε σε όλες τις πολιτικές πρακτικές των ελληνικών κυβερνήσεων από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το 1949, μέχρι και το τέλος της στρατιωτικής δικτατορίας, το 1974. Οι αναγκαστικοί νόμοι, τα πιστοποιητικά φρονημάτων, οι εξορίες, η διοικητική εκτόπιση, η στέρηση ιθαγένειας ήταν τα κυριότερα μέτρα των ελληνικών κυβερνήσεων που ως αποτέλεσμα είχαν την υπονόμηση της δημοκρατίας και την επικράτηση καθεστώτος τρομοκρατίας, διώξεων και στέρησης των πολιτικών ελευθεριών των πολιτών.

Η ΕΕΔΑ, παρ’ όλες τις έντονες και συνεχείς διεκδικήσεις της, δεν πέτυχε να εισακουστεί από καμιά κυβέρνηση και καθόλη τη διάρκεια της δραστηριοποίησής της δεν πραγματοποιήθηκε κάποια αναίρεση των αντισυνταγματικών μέτρων.

Σήμερα, περίοδος κατά την οποία γίνεται λόγος για μια «επίφαση δημοκρατίας» και τα ανθρώπινα δικαιώματα συχνά τίθενται υπό αμφισβήτηση, η διερεύνηση της ιστορίας αυτής της περιόδου και της πορείας της ΕΕΔΑ, καθώς και η μελέτη των αναλογιών του παρελθόντος με το παρόν μπορεί να θέσουν προβληματισμούς, και, πιθανόν, να αναδείξουν μια κριτική στάση ως προς τα ανθρώπινα δικαιώματα, την προάσπιση και τη διασφάλισή τους.

Λέξεις- κλειδιά

• Ελληνική Ένωση υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (ΕΕΔΑ) • ανθρώπινα δικαιώματα • αντισυνταγματικότητα • έκτακτα μέτρα • αντικομμουνισμός • Αναγκαστικός Νόμος (Α.Ν.) • εξορία • εμφύλιος • πιστοποιητικό φρονημάτων • πολιτικοί κρατούμενοι • διοικητική εκτόπιση • ιθαγένεια • ΑΣΚΙ • αρχεία • Διεθνής Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (FIDH)

ABSTRACT

This thesis attempts to examine the actions concerning the Hellenic League for Human rights (HLHR). This is the first Greek, non-governmental organization, active from 1956 until 1967, with its first and outmost aim being the protection of the human rights which were violated on a regular basis, in Greece. In order for a circumstantial and comprehensive research to be conducted, the historical folders of the ΕΔΑ (United Democratic Left party), were thoroughly studied. As part of the registry, these folders are kept in the Folders of the Contemporary Social History Archives (ΑΣΚΙ). The findings indicate how the Union worked, its actions and interventions against all the governments of the post-civil war era, as well as the incessant claim to abolish all the unconstitutional laws and legislations, illegally implemented in Greece, violating fundamental human rights. Therefore, it is quite evident, that the main actions focused on rehabilitating those democratic freedoms and rights and on balancing them with the existent constitution, with the Rome Convention and the general spirit governing the Universal Declaration of the Human Rights of the general meeting of the United Nations Organization.

At the same time, what is going to be analyzed is the wider historical and political background of the time in Europe, United States of America, Russia and Greece. The aforementioned era is characterized by an intense, anti-communist atmosphere, evident in the domestic political actions adopted throughout the country's administration, covering the end of the civil war, up until the military dictatorship enforcement. Looking into the special measures taken, namely, the compulsory laws, the esprit and morale certificates, the exiles, the administrative displacement and the nationality deprivation, it is clear that the democratic institution is undermined, a regime of terrorism is established in an absolute extend and the political freedoms one owns are questioned, prosecuted or even deprived. This is also verified, by the Hellenic League's actions throughout its existence. Unfortunately, despite the intense, vivid and constant claims, for many years, we will realize that the Union will not succeed in achieving any of its claims, nor will, the so-fervently wanted abolition of the unconstitutional measures, come true.

In an era where everybody talks about “a democracy under disguise” and in which every single human right is constantly questioned, diving into the deep and blur waters of history in general and investigating the actions of an organization in specific, seems to be a useful point of departure, generating a plethora of questions and a number of comparisons between the past and the present as well as adopting a critical viewpoint relating to the human rights, their defense and assurance.

Key words

● Hellenic League for Human Rights (HLHR). ● human rights ● unconstitutional legislations ● emergency measures ● anti-communism ● Emergency Law ● exile ● Civil War ● Certificate morale ● political prisoners ● administrative displacement ● Citizenship ● Contemporary Social History Archives (ASKI) ● files ● International Federation for Human Rights (FIDH)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σημερινή εποχή το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί καίριο αντικείμενο συζήτησης, καθώς προβάλλονται ως καθολική και αδιαμφισβήτητη κοινωνική αξία, ωστόσο βρίσκονται μονίμως υπό διαπραγμάτευση. Αν και η θεσμοθέτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί σημαντικό επίτευγμα για τις σύγχρονες κοινωνίες, είναι σύνηθες να παραβιάζονται συστηματικά, πολλές φορές μάλιστα και στο όνομα της προάσπισής τους.

Η επίκληση μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης έχει δημιουργήσει στο παρελθόν και συνεχίζει να δημιουργεί τα «καθεστώτα εξαίρεσης» αναιρώντας το κεκτημένο των δικαιωμάτων. Σύμφωνα με τον Αγκάμπεν, η κατάσταση εξαίρεσης είναι η άμεση απάντηση της κρατικής εξουσίας σε ακραίες εσωτερικές συγκρούσεις. Μέσα από σύγχρονα μάλιστα ιστορικά παραδείγματα, εξηγεί ότι η σκόπιμη διαμόρφωση μιας διαρκούς κατάστασης εκτάκτου ανάγκης αναδείχθηκε σε μια από τις βασικότερες πρακτικές των σύγχρονων κρατών, ακόμα και των λεγόμενων δημοκρατικών. Ο σύγχρονος ολοκληρωτισμός σύμφωνα με τον Αγκάμπεν μπορεί να οριστεί ως η θέσμιση, μέσω της κατάστασης εξαίρεσης, ενός κατά νόμον εμφυλίου πολέμου που επιτρέπει τη φυσική εξόντωση όχι μόνο των πολιτικών αντιπάλων, αλλά και ολόκληρων κατηγοριών πολιτών που για κάποιο λόγο δίνουν την εντύπωση ότι δεν μπορούν να ενσωματωθούν στο πολιτικό σύστημα.¹

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να σκιαγραφήσει μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο της ελληνικής κοινωνίας, κατά την οποία το ζήτημα της προάσπισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου διεκδικείτο με επίταση. Πρόκειται για την εμφυλιακή και μετεμφυλιακή περίοδο από το 1947 μέχρι το πραξικόπημα του 1967, για την οποία η ιστορική μελέτη υπήρξε για αρκετά χρόνια περιορισμένη, καθώς ήταν μια οδυνηρή εποχή για την χώρα. Επιπλέον οι πηγές ήταν λιγοστές, διότι πολλά αρχεία καταστράφηκαν με την επιβολή της δικτατορίας, το 1967.

Η συμβολή των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) υπήρξε πολύ σημαντική στην ανανέωση της ιστοριογραφίας για τη μετεμφυλιακή περίοδο, καθώς παρέχει πλούσιο αρχειακό υλικό για την εποχή, ανοιχτό στην έρευνα.

---

¹ Τζόρτζιο Αγκάμπεν, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, μτφρ Μ.Οικονομίδου, εκδ.Πατάκη, Αθήνα 2007, σ. 13.

Το αντικείμενο λοιπόν της εργασίας αυτής είναι η δημιουργία και η δράση της Ελληνικής Ένωσης Υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (ΕΕΔΑ), της οργάνωσης που επί μια δεκαπενταετία έδωσε σημαντικό αγώνα με σκοπό την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα.

Σε πρώτο επίπεδο θα παρουσιαστεί το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής στην Ευρώπη και την Αμερική μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι πολιτικές εξελίξεις και το κλίμα του Ψυχρού Πολέμου επηρέασαν άμεσα τις εσωτερικές συγκυρίες στην Ελλάδα, όπου κυριάρχησε το γενικότερο κλίμα αντικομμουνισμού. Στη συνέχεια θα αναλυθεί η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1950, οπότε άρχισε να δραστηριοποιείται η ΕΕΔΑ. Είναι η εποχή που στον πολιτικό χώρο επικράτησε η Δεξιά, απαγορεύτηκε η λειτουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (Α.Ν. 509/1947) και άρχισαν οι διώξεις των μελών και υποστηρικτών του. Αφού παρουσιάσουμε κάποια στοιχεία για την ίδρυση της οργάνωσης, θα αναλύσουμε τα κυριότερα ζητήματα με τα οποία ασχολήθηκε, τα οποία, στο σύνολό τους, αφορούν σε παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προκύπτουν από τα έκτακτα μέτρα και νομοθετήματα των κυβερνήσεων της εποχής. Βασική διεκδίκηση της Ένωσης επί σειρά ετών αποτέλεσε η κατάργηση των έκτακτων νομοθετημάτων 375/1936 και 509/1947. Σύμφωνα με αυτά όσοι ήταν κομμουνιστές κρίνονταν παράνομοι και επικίνδυνοι για τη χώρα,. Έτσι, προβλέπονταν μια σειρά διακρίσεων και τιμωριών, καταπατώντας πλήρως κάθε έννοια πολιτικού κι ανθρωπίνου δικαιώματος. Η Ένωση κινήθηκε υπέρ μιας σειράς δικαιωμάτων που στερούνταν κατ' εξακολούθηση με βάση τα έκτακτα μέτρα και, μεταξύ άλλων, ζητούσε: την αποφυλάκιση όλων των πολιτικών κρατουμένων, την κατάργηση στέρησης της ιθαγένειας και την κατάργηση του πιστοποιητικού φρονημάτων.

1. ΜΕΘΟΛΟΓΙΑ

Η ιστορική έρευνα απαιτεί συστηματικό εντοπισμό, αξιολόγηση και σύνθεση στοιχείων, για να στοιχειοθετηθούν γεγονότα και να εξαχθούν συμπεράσματα για

γεγονότα του παρελθόντος. Επιπλέον, οδηγεί στη διαπίστωση παρόντων και μελλοντικών τάσεων αλλά και στην επανεκτίμηση δεδομένων σχετικά με υποθέσεις, θεωρίες και γενικεύσεις που επικρατούν για το παρελθόν.

Οι ιστορικοί δεν κατασκευάζουν αυθαίρετα το παρελθόν. Ο ιστορικός/ερευνητής ξεκινά από το παρόν, για να θέσει τα ερωτήματά του για το παρελθόν, γνωρίζοντας, όμως, ότι το παρόν είναι διαφορετικό από το παρελθόν. Ο ιστορικός Ζακ Λε Γκοφ επισημαίνει ότι το παρελθόν μπορεί να γίνει νοητό και αντιληπτό μόνο μέσα από την αφήγηση του ιστορικού.²

Στόχος λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει την ιστορία και τη δράση της Ελληνικής Ένωσης Υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (ΕΕΔΑ), η οποία ιδρύθηκε το έτος 1956 και ανέκοψε τη λειτουργία της το 1967.

Κάθε ιστορική μελέτη βασίζεται στις πηγές και η προσπάθεια ερμηνείας της ιστορίας των ανθρώπων δεν είναι αυθαίρετη, αλλά βασίζεται σε ιστορικά τεκμήρια. Η Ιστορία ποτέ δεν είχε τα χαρακτηριστικά των θετικών επιστημών, παρόλα αυτά χρησιμοποιεί συγκεκριμένες μεθόδους και κατηγορίες ανάλυσης.³ Έτσι, για να πραγματοποιήσω την εργασία μου μελέτησα διεξοδικά τα αρχεία της προδικτατορικής Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) που φυλάσσονται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), τα οποία ήταν και η «πρώτη ύλη» της έρευνάς μου.

Η μεταπολεμική ιστορία της Ελλάδας ήταν για πολλά χρόνια απρόσιτη στην έρευνα, αν αναλογιστούμε τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν τη σκοτεινή αυτήν περίοδο μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Ωστόσο, η συμβολή των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας στη μελέτη των γεγονότων αυτών και της συγκεκριμένης περιόδου είναι ιδιαίτερος σημαντική. Στα ΑΣΚΙ φυλάσσεται αρχειακό υλικό, το οποίο είναι ανοιχτό στο κοινό, και αφορά, επί το πλείστον, την περίοδο της Κατοχής, της Αντίστασης, του Εμφυλίου, αλλά και της μετεμφυλιακής περιόδου. Η θεωρία και η πρακτική των ανοιχτών αρχείων έχει αρχίσει να αποδίδει καρπούς, εμφανείς τόσο στο πεδίο της αρχειακής πρακτικής όσο και σε εκείνο της ιστοριογραφίας.⁴ Με την παράδοση, το 1989, του αρχείου του προδικτατορικού κόμματος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς στα ΑΣΚΙ, η λογική των κλειστών αρχείων πολιτικών κομμάτων «έσπασε». Είναι το μοναδικό αρχείο που επιστράφηκε από τις υπηρεσίες της

² Ζακ Λ. Γκοφ., *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.

³ Έντουαρντ Χ. Καρ, *Τι είναι ιστορία*, εκδ. Πλανήτης, Αθήνα 1983.

⁴ Φίλιππος Ηλιού, «Ανοιχτά αρχεία», *Αρχειοτάξιο*, 1 (Ιούνιος 1999), σ. 4-6.

ασφάλειας στους φυσικούς ιδιοκτήτες του, τη μεταδικτατορική ΕΔΑ, και το πρώτο αρχείο πολιτικού οργανισμού που παραδόθηκε στην ιστορική έρευνα και έγινε αντικείμενο ενός επιστημονικού ερευνητικού προγράμματος. Το υλικό, που είχε κατασχεθεί και λεηλατηθεί βάνουσα από το δικτατορικό καθεστώς, επεστράφη μετά τη μεταπολίτευση στη μεταδικτατορική ΕΔΑ στοιβαγμένο σε σακούλες σκουπιδιών.⁵

Στο αρχείο της ΕΔΑ εντάσσονται οι φάκελοι σχετικά με τις επιτροπές και τις κινήσεις για την αμνηστία και τα δικαιώματα του ανθρώπου, εκ των οποίων σημαντικότερη (εντός του εγχώριου πλαισίου και μη κυβερνητική) ήταν η ΕΕΔΑ. Αν και κύρια και μοναδική πηγή άντλησης πρωτογενών πηγών για την ΕΕΔΑ ήταν τα αρχεία της που εναπόκεινται στα ΑΣΚΙ, καθώς δεν υπάρχουν πουθενά αλλού στοιχεία που να αποδεικνύουν την ύπαρξη και τη δράση της Ένωσης, είναι ιδιαιτέρως σημαντικό ότι τα έγγραφα αυτά έχουν διασωθεί σχεδόν όλα και ακέραια. Είναι φυσικό να λείπουν κάποιες σελίδες από τους φακέλους, ωστόσο το υπάρχον υλικό ήταν παραπάνω από επαρκές για να καταστεί εφικτή η μελέτη της οργάνωσης, η οποία επί μια δεκαετία υπερασπίστηκε δεκάδες περιπτώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που καταπατούνταν αυθαίρετα.

Το αρχείο που μελέτησα αποτελείται από δύο φακέλους. Ο πρώτος αφορά την ΕΕΔΑ, και το υλικό του είναι ταξινομημένο σε τέσσερις υποφακέλους: α) Τις καταστατικές αρχές της Ένωσης, εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου, ανακοινώσεις και διακηρύξεις β) το τμήμα νέων, γ) τις διαλέξεις της ΕΕΔΑ και δ) τις διεθνείς διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο πρώτος αυτός φάκελος περιέχει περίπου 400 δακτυλογραφημένες σελίδες. Ο δεύτερος φάκελος αφορά τη Διεθνή Ομοσπονδία (FIDH) και τις Επιτροπές για τα Δικαιώματα του ανθρώπου, στα οποία συμμετείχε και η ΕΕΔΑ. Ανέρχεται σε 250 δακτυλογραφημένες σελίδες.

Η μεγαλύτερη δυσκολία που αντιμετώπισα ήταν η επαφή με το αρχειακό υλικό και η αποδελτίωσή του, καθόλου αυτονόητη διαδικασία για έναν/μιαν μεταπτυχιακό/ή φοιτητή/τρια. Κάποια από τα έγγραφα ήταν δυσανάγνωστα, άλλα φθαρμένα και όλα σε γλώσσα καθαρεύουσα. Επιπλέον, καθώς τα αρχεία αυτά δεν έχουν ακόμη ψηφιοποιηθεί και δεν υπάρχει η δυνατότητα να φωτοτυπηθούν ή να φωτογραφηθούν, ήταν αναγκαίο να παραμένω σε όλη τη διάρκεια της μελέτης μου στη βιβλιοθήκη των

---

⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ιστοριογραφία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και ερευνητικές προοπτικές», *Αρχειοτάξιο*, 5 (Μάιος 2003), σ. 172-176.

ΑΣΚΙ και να αντιγράψω όλα όσα θεωρούσα απαραίτητα για τη συγκεκριμένη έρευνα, διαδικασία αρκετά χρονοβόρα και επίπονη.

Επίσης μελετήθηκαν δημόσια έγγραφα, αρχεία εφημερίδων (ψηφιακά και μη) και η σχετική βιβλιογραφία.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1. Ιστορική συγκυρία σε Αμερική- Ευρώπη- Ελλάδα

Στο διεθνές επίπεδο, από το 1947 και έπειτα, ξεκίνησε η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου, που ενέπλεκε τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ αλλά και μια σειρά συμμαχικών τους κρατών. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Ευρώπη είχε χωριστεί σε δύο αντίπαλα πολιτικά στρατόπεδα: το Ανατολικό, το οποίο περιλάμβανε την ΕΣΣΔ και άλλες ανατολικοευρωπαϊκές χώρες και το Δυτικό, στο οποίο κύριο λόγο είχαν οι ΗΠΑ. Ομοίως, στον ιδεολογικό λόγο της εποχής αντιπαράσσονταν δύο κόσμοι: Ο σοσιαλιστικός, που χαρακτηρίστηκε από την κρατική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και από τη σύσταση ενός μονοκομματικού κράτους, στο πρότυπο της «δικτατορίας του προλεταριάτου» και ο δυτικός, που ακολουθούσε τις αρχές του καπιταλιστικού οικονομικού μοντέλου, της ελεύθερης αγοράς και του πολυκομματικού συστήματος αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Όσον αφορά την Ελλάδα, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο βρέθηκε στη σφαίρα επιρροής της Μεγάλης Βρετανίας και, μετά το 1947, των ΗΠΑ, που επισημοποιήθηκε με την εξαγγελία του δόγματος Τρούμαν, στις 12 Μαρτίου 1947. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρυ Τρούμαν, δήλωσε στο αμερικανικό Κογκρέσο ότι η Ελλάδα θα τύγχανε γενναίας οικονομικής βοήθειας από τις ΗΠΑ καθώς σε διαφορετική περίπτωση ο κομμουνιστικός κίνδυνος που θεωρούσε ότι караδοκούσε, θα επικρατούσε στη χώρα, μετατρέποντάς τη σε δορυφόρο των σοβιετικών συμφερόντων⁶. Το πρόβλημα για τους Αμερικανούς εντοπιζόταν στη φύση του κομμουνιστικού συστήματος: σύμφωνα με τη θέση αυτή, η ΕΣΣΔ προωθούσε «ένα σχέδιο παγκόσμιας κυριαρχίας», ή μια

---

⁶ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 68.

πολιτική παγκόσμιας επανάστασης, με σκοπό την επιβολή κομμουνιστικού συστήματος σε όλον τον κόσμο⁷.

Έτσι, μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής αναδείχτηκαν σε νέου τύπου αυτοκρατορική δύναμη, η οποία έδρασε ως προστάτης απέναντι «στον κομμουνιστικό κίνδυνο» και ταυτόχρονα εδραίωσε νέες σχέσεις κυριαρχίας, καθώς αναδιαμορφώθηκαν οι σχέσεις ηγεμονίας στον καπιταλιστικό κόσμο.

Την εποχή του Ψυχρού Πολέμου η πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών χαρακτηριζόταν από την αμφισημία του ρόλου τους ως προστάτη και ως επικυρίαρχου, το οποίο σήμαινε ότι σε αρκετές χώρες η «προστασία» από τον κομμουνισμό συνδύαστηκε με κυριαρχία ιμπεριαλιστικού τύπου. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η αμερικανική εμπλοκή στην Ελλάδα δεν ήταν αποτέλεσμα μιας μονομερούς πρωτοβουλίας ή επιβολής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες επενέβαιναν στα εσωτερικά της χώρας με την έγκριση των ελληνικών κυβερνήσεων που θεωρούσαν ότι βρίσκονταν αντιμέτωπες με τον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Αυτό νομιμοποιούσε την επέμβαση, διαμόρφωνε ένα πλαίσιο συναίνεσης και επέτρεπε στις ΗΠΑ να εμφανίζονται ως βοηθητικός παράγοντας του δικαίου και της ειρήνης. Το νέο μοντέλο αυτοκρατορικής κυριαρχίας, που προώθησαν οι ΗΠΑ στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, δεν στηριζόταν τόσο στην κατάλυση της εθνικής κυριαρχίας με τη συμβατική έννοια όσο στην επέκταση και αναπαραγωγή σε πλανητικό κλίμακα του αμερικανικού καπιταλιστικού μοντέλου, στην ενσωμάτωση των εθνικών οικονομιών σε ένα παγκόσμιο οικονομικό σύστημα υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ και στην προστασία των συνόρων του καπιταλιστικού κόσμου από τη σοβιετική απειλή.⁸

2.2. Η ελληνική ιστορική συγκυρία

Στην Ελλάδα, το φθινόπωρο του 1949 ο εμφύλιος πόλεμος που διήρκεσε τρία χρόνια (1946-1949), τερματίστηκε με την στρατιωτική επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων και του Εθνικού Στρατού έναντι του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ). Σε θεσμικό και πολιτικό

---

⁷ Στο ίδιο, σ. 68.

⁸ Πολυμέρης Βόγλης, «Νέες μορφές κυριαρχίας. Κρατική ανασυγκρότηση και αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, 1945 - 1952» στο Π. Βόγλης, Ι. Λαλιώτου, Γ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ο πειρασμός της Αυτοκρατορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σ. 105-141.

επίπεδο, ήδη από το 1947, το ΚΚΕ είχε τεθεί εκτός νόμου και λειτουργούσε σε καθεστώς παρανομίας. Ειδικότερα, ο νόμος 509/1947 έθετε εκτός νόμου το ΚΚΕ, το ΕΑΜ, την Εθνική Αλληλεγγύη και κάθε άλλο κόμμα που είχε ανάμειξη στην «κατά της ακεραιότητας της χώρας προδοτικήν ανταρσίαν»⁹. Ο νόμος αυτός τιμωρούσε με βαριές ποινές, και με θάνατο ακόμα, οποιονδήποτε επεδίωκε «την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του Πολιτεύματος, του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικράτειας»¹⁰. Επίσης, απαγόρευε τα συλλαλητήρια και την προπαγάνδα «κομμουνιστικών αρχών», επέβαλε την απόλυση δημοσίων υπαλλήλων και την απόταξη αξιωματικών και όριζε σαφώς ότι την ευθύνη των προαναφερθέντων αδικημάτων έφεραν τα έκτακτα στρατοδικεία¹¹. Σύμφωνα με αυτόν τον νόμο οι συλληφθέντες ήταν αρκετές χιλιάδες. Συγκεκριμένα από το 1946 μέχρι το 1951 υπήρχαν δεκαεφτά χιλιάδες καταδικασμένοι για πολιτικούς λόγους. Από αυτούς οι δύο χιλιάδες διακόσιοι ογδόντα εννέα ήταν θανατοποινίτες και πεντέμισι χιλιάδες υπόδικοι, ενώ ο αριθμός των εκτοπισμένων πρέπει να προσέγγιζε τις είκοσι χιλιάδες, εκ των οποίων περίπου δεκατρείς ήταν εξορισμένοι στη Μακρόνησο, χωρίς να συνυπολογίζονται «οι προληπτικώς συλληφθέντες» κατά τους τελευταίους μήνες του Εμφυλίου Πολέμου.

2.3. Πολιτικό σκηνικό στις αρχές της δεκαετίας του 1950

Από την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου, αλλά περισσότερο μετά τη λήξη του, η μορφή που πήραν οι κομματικοί σχηματισμοί στο κοινοβούλιο ήταν χωρισμένοι σε τρεις παρατάξεις. Το πολίτευμα της μετεμφυλιακής Ελλάδας ήταν βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Ωστόσο καθόλη τη διάρκεια της περιόδου που μελετάμε το ελληνικό πολίτευμα εμφάνιζε σοβαρές δυσλειτουργίες και προβλήματα αντισυνταγματικότητας. Με δεδομένη την όξυνση των πολιτικών παθών που προηγήθηκαν και διαίρεσαν τη χώρα τη δεκαετία του 1940, η πολιτική διάταξη διαμορφωνόταν σε Δεξιά, Κέντρο και Αριστερά. Κύρια στηρίγματα του καθεστώτος της περιόδου που μελετάμε ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και η μοναρχία. Οι

⁹ Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθμ. 509, «Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», άρθρο 1, ΦΕΚ 293, Τεύχος Α', 27 Δεκεμβρίου 1947.

¹⁰ Στο ίδιο.

¹¹ Πολυμέρης Βόγλης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 98.

ΗΠΑ, με εδραιωμένη την επιρροή τους μετά την ένταξη της Ελλάδας στο NATO το 1952 και την εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα το επόμενο έτος, είχαν κυρίαρχο λόγο στα ελληνικά πράγματα. Επιπλέον οι βασιλείς της χώρας αναμειγνύονταν διαρκώς στην πολιτική ζωή. Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο ο Στρατός όσο και παρακρατικοί μηχανισμοί που δρούσαν παράλληλα δεν δίσταζαν να επιτίθενται συχνά εναντίον των πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος.¹²

Στις αρχές του 1950, οι δυνάμεις του Κέντρου (Ε.Π.Ε.Κ.) κατάφεραν να κερδίσουν την εξουσία και με αρχηγό τον στρατηγό Νικόλαο Πλαστήρα κυβέρνησαν για μισή περίπου τετραετία. Επρόκειτο για μια σειρά κυβερνήσεων με περιορισμένη ευχέρεια ελιγμών αλλά και χωρίς σημαντική ισχύ στο πολιτικό πεδίο, οι οποίες, όπως και αυτές που ακολούθησαν, τελούσαν υπό διαρκή αμερικανική κηδεμονία. Η εκλογική ήττα της Ε.Π.Ε.Κ. το 1952, εκτός από τη διεύρυνση των κατασταλτικών και αναγκαστικών μέτρων για τους ηττημένους του Εμφυλίου, σήμανε και το οριστικό τέλος του γενικότερου πολιτικού διαβήματος που αντιπροσώπευε, δηλαδή της πολιτικής συναίνεσης και της κοινωνικής συμφιλίωσης.

Η εξοστρακισμένη από την πολιτική ζωή της χώρας Αριστερά βρήκε χώρο έκφρασης στη σύσταση της Ε.Δ.Α. (1951), η οποία αναδείχτηκε σε σημαντικό αντιπολιτευτικό πόλο. Μετά τη διάλυση του Κέντρου ως αυτόνομου πολιτικού φορέα, η Ε.Δ.Α. ουσιαστικά επέκτεινε την εκλογική της επιρροή σε ένα σημαντικό τμήμα της εαμογενούς κεντροαριστεράς, συμπεριλαμβάνοντας και μέλη του παράνομου εκείνη την εποχή ΚΚΕ ως βουλευτές της.

2.4. Η κυριαρχία της Δεξιάς

Το διάστημα που ακολούθησε μετά το 1952, υπήρξε περίοδος σχεδόν ολοκληρωτικής κυριαρχίας για τη συντηρητική αναδομημένη παράταξη, όπως αυτή διαμορφώθηκε αρχικά από τον Ελληνικό Συναγερμό και στη συνέχεια από την Ε.Ρ.Ε. Ο Ελληνικός Συναγερμός, που σε μεγάλο βαθμό αποτελούσε μια μετεξέλιξη της αντιβενιζελικής παράταξης, συστάθηκε από τον στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο και εκπροσωπούσε ως επί το πλείστον τα νέα μεσαία αστικά στρώματα. Πρόκειται για εκείνες τις

---

¹² Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τμ. 1, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.

κοινωνικές ομάδες που θα επιχειρούσαν να αναλάβουν την οικονομική και κοινωνική «ανασυγκρότηση» και «ανοικοδόμηση» της χώρας.

Η κοινοβουλευτική παντοδυναμία της Δεξιάς δεν κλονίστηκε μετά τον θάνατο του Παπάγου, αντιθέτως, με την εύνοια του αμερικανικού παράγοντα καθώς και με την υποστήριξη του Στέμματος, ενσαρκώθηκε στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου Καραμανλή, νέου πολιτικού άνδρα της εποχής. Απέναντί του συσπειρώθηκε, στην εκλογική αναμέτρηση του Φεβρουαρίου του 1956, σύσσωμη η αντιπολίτευση: η ΕΔΑ και τα κεντρώα κόμματα. Στο μεταξύ, το 1958, στη χώρα ξεσπούσε πολιτική κρίση, καθώς η απόσχιση μιας ομάδας κυβερνητικών βουλευτών οδήγησε σε πρόωρες εκλογές. Στις εκλογές του 1958 επικράτησε και πάλι η ΕΡΕ, μεγάλη όμως έκπληξη αποτέλεσε και η ανάδειξη της ΕΔΑ για πρώτη φορά σε αξιωματική αντιπολίτευση.¹³ Παρά το γεγονός ότι ακόμη και στο εσωτερικό της κυβερνώσας παράταξης ακούστηκαν φωνές για την ανάγκη απάντησης μέσω της εφαρμογής κοινωνικών και μεταρρυθμιστικών πολιτικών, τελικώς επικράτησαν οι σκληροπυρηνικοί εκφραστές της δυναμικής αντιμετώπισης της ΕΔΑ και της Αριστεράς.¹⁴ Σύντομα οι ποικιλώνυμες υπηρεσίες, επιτροπές και ομάδες εργασίας «επί ζητημάτων καταπολεμήσεως του κομμουνισμού», «συντονισμού των αντικομμουνιστικών δραστηριοτήτων» κ.ο.κ., αναδιοργανώθηκαν και άρχισαν να επεξεργάζονται σχέδια και να εισηγούνται ενέργειες.¹⁵ Επιπλέον, οι κοινωνικές εντάσεις που παρήγαγαν αφενός οι οικονομικές επιλογές της κυβέρνησης και αφετέρου η παγίωση των κατασταλτικών μεθοδεύσεων είχαν καθοριστική σημασία για την εξέλιξη στο εκλογικό πεδίο της επόμενης δεκαετίας.

2.5. Η δεκαετία 1960

Η παράταξη του Κέντρου απέκτησε ενιαία πολιτική έκφραση λίγα έτη αργότερα, το 1961, με την ίδρυση της Ενώσεως Κέντρου (Ε.Κ.), με επικεφαλής τον Γεώργιο Παπανδρέου.

Στα μέσα της περιόδου που εξετάζουμε η πολιτική κρίση οξύνθηκε. Η εκλογική νίκη της ΕΡΕ, το 1961, αμφισβητήθηκε έντονα. Οι εκλογές που διεξήχθησαν είναι γνωστές

¹³ Λεωνίδας Καλλιβερέτας, «Οι γνωστοί Άγνωστοι απριλιανοί συνωμότες» στο Β. Καραμανωλάκης (επιμ), *Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, εκδ. Τα Νέα, 2010.

¹⁴ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978, τμ. 3, σ. 343.

¹⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 256.

ως «εκλογές βίας και νοθείας». Παράλληλα, αναπτύχθηκαν σημαντικοί κοινωνικοί αγώνες. Χιλιάδες πολίτες κατέβαιναν στους δρόμους ζητώντας βελτίωση των οικονομικών συνθηκών ζωής, δημοκρατικές ελευθερίες και αύξηση των δαπανών για την εκπαίδευση. Αποκορύφωση αυτού του κλίματος αποτέλεσε η δολοφονία, το 1963 στη Θεσσαλονίκη, του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη από παρακρατικούς, με τη συνεργασία της αστυνομίας (όπως αποδείχτηκε στη δίκη που ακολούθησε). Η δολοφονία προκάλεσε διεθνή κατακραυγή για τις αυταρχικές πρακτικές της κυβέρνησης Καραμανλή και των Σωμάτων Ασφαλείας, που αποδείχθηκε ότι όχι μόνο ανέχονταν, αλλά και εξέθρεψαν τον ανεξέλεγκτο παρακρατικό μηχανισμό.¹⁶

Τα έτη 1963 και 1964 η Ένωση Κέντρου με πρόεδρο τον Γεώργιο Παπανδρέου ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Ωστόσο, λόγω των διαφωνιών που είχε με τον βασιλιά Γεώργιο Β΄, ο Παπανδρέου παραιτήθηκε. Στη συνέχεια, και μέχρι την επιβολή της χούντας το 1967, όλες οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν ήταν υπηρεσιακές ή μεταβατικές, ανίσχυρες και μικρής διάρκειας.¹⁷

Η εποχή αυτή, η οποία χαρακτηρίζεται σαν μια μαύρη σελίδα στην ιστορία του ελληνικού κράτους, οδήγησε στην παρέμβαση και στη δράση της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη, η οποία, υπερασπιζόμενη τα ανθρώπινα δικαιώματα όπου αυτά καταπατούνταν στην Ελλάδα αλλά και ευρύτερα, επιχείρησε δυναμικά να κινηθεί με όσους τρόπους ήταν δυνατόν και όσα μέσα διέθετε για την αποκατάστασή τους.

3. «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ» (ΕΕΔΑ)

3.1. Ίδρυση και εξέλιξη της Οργάνωσης

Η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη (ΕΕΔΑ) είναι η παλαιότερη Μη Κυβερνητική Οργάνωση προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που υπάρχει στην Ελλάδα. Η Ένωση ιδρύθηκε αρχικά το 1936, με πρόεδρο τον Αλέξανδρο Σβώλο και διαλύθηκε από τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου του ίδιου έτους. Επανιδρύθηκε το 1954 και ξεκίνησε την πολυποικίλη αγωνιστική της

¹⁶ Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, μτφρ Π. Μερλόπουλος, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2002.

¹⁷ Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, *Οι Ελληνικές Κυβερνήσεις 1843-2004*, Αθήνα 2004, σ. 79.

δράση από το 1956. Η δράση της έλαβε τέλος το 1967, με την επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα.

Ακολούθησε η ανασυγκρότησή της στο τέλος του 1974 και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με το ισχύον καταστατικό της, «δραστηριοποιείται στο χώρο της διάδοσης, υπεράσπισης και ανάπτυξης των αρχών που αναγνωρίζουν στους ανθρώπους, ενταγμένους σε κοινωνικούς σχηματισμούς, δικαιώματα και ελευθερίες».¹⁸

Μεταδικτατορικά, μέχρι σήμερα, δραστηριοποιήθηκαν στο Διοικητικό της Συμβούλιο, μεταξύ άλλων, οι εξής: Φαίδων Βεγλερής, Αριστόβουλος Μάνεσης, Γιάννης Σουριαδάκης, Νίκος Φραγγάκης, Νίκος Αλιβιζάτος, Χρύσα Χατζή, Γιάννης Κτιστάκης, Γιάννης Ιωαννίδης, Μιχάλης Τσαπόγας, Κλειώ Παπαπαντολέων, Κωστής Παπαϊωάννου, Δημήτρης Σαραφιανός, Νίκος Παρασκευόπουλος, Δημήτρης Χριστόπουλος, Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης.

Η μετά το 1974 συγκυρία στην Ελλάδα έχει δημιουργήσει ένα νέο περιβάλλον, πιο ακίνδυνο σχετικά με τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι υπερασπιστές των δικαιωμάτων, αλλά πιο πολύπλοκο σε ό, τι αφορά την κατανόηση, την πρόληψη και την καταστολή των νέων μορφών παραβιάσεων που προκύπτουν από τα σύνθετα σημερινά δεδομένα.

Σήμερα, οι σκοποί της Ένωσης (ΕΛΕΔΑ είναι η σημερινή της ονομασία) είναι η μελέτη των προβλημάτων των πολιτών, σε ατομικό ή/και συλλογικό επίπεδο, η υποβολή προτάσεων για την επίλυσή τους, η παροχή νομικής αρωγής, η εμβάθυνση του δημοσίου διαλόγου γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα, μέσω διαλέξεων, συνεδρίων, δημοσιεύσεων και λοιπών εκδηλώσεων που κρίνονται κατά περίπτωση πρόσφορες. Για την εκπλήρωση των σκοπών της η Ένωση επιδιώκει τη συνεργασία με άλλους φορείς που δραστηριοποιούνται στον χώρο των δικαιωμάτων (οργανώσεις δικαιωμάτων, Συνήγορος του Πολίτη, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, αλλά και διεθνείς οργανισμοί, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, και τα Ηνωμένα Έθνη).¹⁹ Η δράση της στη σημερινή εποχή κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με αυτήν της μετεμφυλιακής περιόδου, την οποία θα μελετήσουμε, με μια σημαντική διαφορά: την εποχή που ιδρύθηκε και έδρασε για πρώτη φορά η ΕΕΔΑ, η δημοκρατία

¹⁸ «Ταυτότητα-Ιστορία», *Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, στο <http://www.hlhr.gr>, ανακτήθηκε στις 10/2/2018.

¹⁹ Στο ίδιο.

ήταν πλήρως συρρικνωμένη και ο αγώνας της Ένωσης για την προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πολύ δυσκολότερος και, πολλές φορές, επικίνδυνος.

3.2. Αιτήματα και διεκδικήσεις – Κατάργηση των έκτακτων μέτρων

Η ΕΕΔΑ, την περίοδο 1956-67, ενήργησε υπέρ της προώθησης των κυριότερων αιτημάτων για τα ανθρώπινα δικαιώματα τα οποία, όπως θα φανεί στην συνέχεια, παραβιάζονταν κατ' εξακολούθηση. Ένα μεγάλο μέρος της δραστηριότητάς της επικεντρώθηκε στην αποκατάσταση των δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών στην Ελλάδα και στην εναρμόνισή τους με το γράμμα και το πνεύμα της παγκόσμιας διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. του 1948 και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης της Ρώμης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του 1950. Στο προεδρείο της, εκτός από τον Αλέξανδρο Σβόλο, στρατεύτηκαν σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, όπως οι Ηλίας Τσιριμώκος, Στράτης Σωμερίτης, Αγνή Ρουσοπούλου, Δημήτρης Καλλιτσούνακης, Θάλεια Κολυβά κ.ά. Τη συγκεκριμένη δεκαετία, διενεργήθηκαν μόλις δύο φορές εκλογές μέσα στο χρονικό διάστημα της δράσης της ΕΕΔΑ, για την ανάδειξη του προεδρείου της, η πρώτη το 1954 και η δεύτερη το 1962.

3.3. Τρόποι δράσης και παρέμβασης

Η ΕΕΔΑ κατέφερε να θορυβήσει και να ενοχλήσει με την αγωνιστική και συνεχή δράση της τις κυβερνήσεις της εποχής, πιέζοντας και διεκδικώντας απαντήσεις και δεσμεύσεις.

Επεδίωκε συναντήσεις και συζητήσεις προς την κατεύθυνση της αποκατάστασης των δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα και την κατάργηση της έκτακτης νομοθεσίας ώστε να επανέλθουν η συνταγματική τάξη και η πλήρης εγγύηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών. Συγκεκριμένα:

Μέσω αρθρογραφίας και ειδικών φυλλαδίων, η Ένωση επέστησε την προσοχή των αρμοδίων πολιτικών για την ανάγκη της άρσης των έκτακτων μέτρων. Τόνισε την επιβαλλόμενη για μια πολιτισμένη χώρα υποχρέωση της ανθρωπιστικής μεταχείρισης των πολιτικών κρατουμένων και υπέδειξε ως πρώτο τουλάχιστον μέτρο την αποφυλάκιση των ασθενών, των ηλικιωμένων και των γυναικών πολιτικών

κρατουμένων. Ωστόσο δεν υπήρχε πάντοτε προθυμία από τους κυβερνώντες πολιτικούς να συζητήσουν με το προεδρείο του Δ.Σ. της Ένωσης για την επίλυση της παρατεινόμενης ανωμαλίας.

Το Δ.Σ. της Ένωσης έδινε το παρόν σε κάθε περίπτωση παραβίασης συλλογικών αλλά και ατομικών δικαιωμάτων. Ως προς το τελευταίο, τον Μάρτιο του 1961 κατήγγειλε την απόφαση να αποβληθεί ο μαθητής Α. Καραγεώργης- Γυφτοδήμος, γιος βουλευτή της ΕΔΑ, από όλα τα γυμνάσια της περιοχής Αθηνών. Αιτία της αποβολής του σύμφωνα με συνέντευξη του συμμαθητή και μετέπειτα ιστορικού Σαράντου Καργάκου ήταν η άρνηση του νεαρού να γράψει υποχρεωτική έκθεση με θέμα τα εμφύλια πάθη.²⁰ Το μέτρο χαρακτηριζόταν απαράδεκτο για ένα δημοκρατικό πολίτευμα και η Ένωση καλούσε τον τότε υπουργό Παιδείας να προβεί στην ανάκληση αυτής της ανελεύθερης, όπως χαρακτηριζόταν, απόφασης.

Η ΕΕΔΑ υπέβαλλε διαμαρτυρίες στον Τύπο της εποχής για κάθε παραβίαση δικαιωμάτων και κάθε αντισυνταγματική πράξη.

Διοργάνωνε διαλέξεις και συγκεντρώσεις με σκοπό την ενημέρωση και την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης αλλά και την προώθηση του δημόσιου διαλόγου. Να σημειωθεί ότι τη συγκεκριμένη περίοδο η ελεύθερη έκφραση υπονομευόταν συστηματικά.

Συνεργάστηκε επανειλημμένως με τους συλλόγους συγγενών πολιτικών κρατουμένων, δικηγορικούς φορείς και ενώσεις υπέρ της υπεράσπισης των δικαιωμάτων όσων θεωρείτο ότι αδικούνταν.

Ενημέρωνε για τη δράση της και συγκέντρωνε υπογραφές στήριξης από διάφορους φορείς και συλλόγους (για παράδειγμα, σύσσωμος ο σύλλογος ηθοποιών το 1956 υποστήριξε τις θέσεις, υπέγραψε τις αποφάσεις της και στάθηκε στο πλευρό της Ένωσης).

Έστειλε καταγγελίες στις κυβερνήσεις της ΕΡΕ και της Ένωσης Κέντρου, υπομνήματα σε όλες τις πολιτικές παρατάξεις, σε διεθνείς οργανώσεις και στον Τύπο της εποχής. Επίσης συμμετείχε σε διεθνή συνέδρια και συμβούλια για το ζήτημα της αντισυνταγματικότητας και της γενικότερης έκρυθμης κατάστασης στο εσωτερικό

---

²⁰ Συνέντευξη στην εφημερίδα *Δημοκρατία*, 24/3/2018, <http://www.dimokratianews.gr/content/84464/sarantos-kargakos-ypovary-paploima-enos-daneiakoy-neoploytismoy-xehasame-tis-axies-toy>, ανακτήθηκε στις 2/4/2018.

της Ελλάδας. Αυτό το γεγονός θορύβησε ιδιαίτερα την κυβέρνηση λόγω της μεγάλης έκτασης και δημοσιότητας που έλαβαν αυτές οι συναντήσεις και οι πιέσεις που ακολούθησαν μετά από αυτές.

Αποτέλεσε η ίδια η Ένωση τον φορέα στον οποίο απευθύνονταν άλλοι σύλλογοι. Έτσι, τα μέλη της Ένωσης ενημερώνονταν για κάθε είδους παραβίαση των νόμων και αντισυνταγματική πολιτική. Για παράδειγμα, ο Αθηναϊκός Σύλλογος οικογενειών πολιτικών εξόριστων και φυλακισμένων έκανε καταγγελία και γνωστοποίησε στην ΕΕΔΑ ότι για δεκαοχτώ έτη εξακολουθούσαν να κρατούνται σε φυλακές και εξορίες περίπου 1700 πολιτικοί κρατούμενοι συγγενείς. Αιτούνταν μέσω της ΕΕΔΑ στήριξη στις εκκλήσεις τους απέναντι στους κυβερνητικούς παράγοντες για αποφυλάκιση των συγγενών τους, κατάργηση των εκτοπίσεων και χορήγησης Γενικής αμνηστίας.

Τέλος, μια από τις σημαντικότερες και αποτελεσματικότερες λειτουργίες που επιτέλεσε η Ένωση ήταν η στενή και συνεχής συνεργασία με τη Διεθνή Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Fédération Internationale des Droits de l'Homme-FIDH) :

ΔΙΕΘΝΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (FIDH)

Με έδρα της το Παρίσι, από την ίδρυσή της το 1922, η Διεθνής Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του ανθρώπου (FIDH) είχε αναδειχθεί σε μία από τις σημαντικότερες διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις στον παγκόσμιο αγώνα για την υπεράσπιση όλων των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων όπως ορίζονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Σήμερα στην Ομοσπονδία δραστηριοποιούνται 184 οργανώσεις που εκτείνονται σε περισσότερες από 112 χώρες.²¹ Από τον Αύγουστο του 2016, πρόεδρος της Ένωσης αναδείχθηκε ο Δημήτρης Χριστόπουλος.

Παράλληλα με την εγχώρια δράση της η ΕΕΔΑ, από το 1955 και ύστερα, αποτέλεσε ταυτόχρονα και τμήμα της FIDH, η οποία ήταν ήδη διαπιστευμένη στα Ηνωμένα Έθνη. Η Ένωση, από την ίδρυσή της, ήταν τακτικό μέλος της Διεθνούς Ομοσπονδίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τη χρονική περίοδο της αρχής της συνεργασίας, πρόεδρος της Ομοσπονδίας ήταν ο Πωλ Μπωνκούρ (Joseph Paul Boncour), άλλοτε

---

²¹ Βλ. τον ιστότοπο της FIDH στο www.fidh.org, ανακτήθηκε στις 12/12/2017.

πρόεδρος της κυβέρνησης της Γαλλικής Δημοκρατίας (1932-1933). Στη θέση της γενικής γραμματέα ήταν η Κολέτ Καν (Colette Can) και αντιπρόεδρος ο Ηλίας Τσιριμώκος, ο οποίος ήταν παράλληλα και αντιπρόεδρος στην ΕΕΔΑ.

Σύμφωνα με το καταστατικό της FIDH, τα ζητήματα περί καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα, οι νόμιμες διεκδικήσεις αλλά και οι διαμαρτυρίες, όπως διατυπώνονταν από τα ίδια τα θύματα και τις οικογένειές τους, έπρεπε πρώτα να εξετάζονται από την ΕΕΔΑ. Στη συνέχεια η ΕΕΔΑ είχε το δικαίωμα να ζητήσει από την FIDH να ενεργήσει σε διεθνές επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο η ελληνική Ένωση βοηθούσε αποφασιστικά, κινούμενη μέσα στα πλαίσια της FIDH, σε κλίμα στενότητας συνεργασίας και με την προσωπική συμπαράσταση της Γενικής γραμματέα της FIDH, Κολέτ Καν. Η συμβολή μάλιστα της FIDH για την αποφυλάκιση του μεγαλύτερου αριθμού των πολιτικών κρατουμένων και την κατάργηση των στρατοπέδων εξορίας υπήρξε καθοριστική.

Όλες οι παρεμβάσεις και οι διεκδικήσεις της Ελληνικής Ένωσης, οι οποίες βρίσκονταν σε πλήρη σύμπλευση με αυτές της Διεθνούς Ομοσπονδίας, στόχευαν στην ταχεία ψήφιση από την κυβέρνηση, του νόμου για αποκατάσταση της δημοκρατίας μέσω της κατάργησης όλων των έκτακτων νόμων και ψηφισμάτων.

Ο νόμος αυτός είχε προαναγγελθεί από το 1951, αλλά συνεχιζόταν να μην τίθεται σε εφαρμογή. Τα έκτακτα μέτρα, που είχαν θεσπιστεί και εφαρμοστεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, εξακολουθούσαν να παραμένουν σε ισχύ και να λειτουργούν συστηματικά και μεταπολεμικά και μάλιστα παράλληλα με το Σύνταγμα του 1911 που αναθεωρήθηκε αμέσως μετά τις βουλευτικές εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951.

Τα κυριότερα ζητήματα με τα οποία ασχολήθηκε εκτενώς η Ένωση ήταν:

- Κατάργηση του Αναγκαστικού νόμου 509 περί δίωξης πολιτικών ελευθεριών,
- Κατάργηση του Αναγκαστικού Νόμου 375 και αναθεώρηση όσων δικών είχαν πραγματοποιηθεί βάσει του νόμου αυτού.

Βασισμένη στους δύο παραπάνω αντισυνταγματικούς νόμους διεκδικούσε μαχητικά τα εξής:

- Απόλυση όλων ανεξαιρέτως των πολιτικών κρατουμένων και εξόριστων,

- Κατάργηση της διοικητικής εκτόπισης,
- Κατάργηση του πιστοποιητικού φρονημάτων,
- Κατάργηση του μέτρου στέρησης ιθαγένειας και έναρξη αναθεώρησης όλων των περιπτώσεων στέρησης ιθαγένειας μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή,
- Κατάργηση του δικαιώματος των Νομαρχών και του Υπουργού Εσωτερικών να απολύουν εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίοι ήταν αντίθετοι προς την κυβερνητική πολιτική

Όλες οι επιμέρους παρεμβάσεις και διεκδικήσεις αφορούσαν σε υποκατηγορίες αυτών των θεμελιωδών παραβιάσεων των δικαιωμάτων.

4. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΕΚΤΑΚΤΟΥ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ 375/1936 ΚΑΙ 509 ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ ΟΣΩΝ ΔΙΚΩΝ ΕΙΧΑΝ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΕΙ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

4.1. Αναγκαστικός Νόμος 375/1936

Ο Αναγκαστικός Νόμος 375/1936 «περί τιμωρίας των εγκλημάτων κατασκοπείας και των εγκληματικών ενεργειών των απειλουσών την εξωτερικήν ασφάλειαν της χώρας» θεσπίστηκε το 1936 από τη δικτατορία του Μεταξά, για την αντιμετώπιση της κατασκοπείας, την προστασία του κράτους από τον κομμουνισμό και, κυρίως, την εξουδετέρωση όλων των εχθρών του καθεστώτος και των υποστηρικτών της δημοκρατίας.

Σύμφωνα με τον έκτακτο αυτόν νόμο αρχικά έγιναν δεκάδες συλλήψεις και, με πρόσχημα την εθνική ασφάλεια, οι συλληφθέντες παρέμεναν κρατούμενοι σε φυλακές και απομακρύνοντας σε τόπους εξορίας για περίπου δώδεκα έτη. Επίσης, με βάση τον συγκεκριμένο νόμο εκτελέστηκαν ανάμεσα σε άλλους, το 1952 ο Νίκος Μπελογιάννης και το 1954 ο Νίκος Πλουμπίδης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, το διάστημα 1955-1963, χρησιμοποίησε πάρα πολλές φορές τον συγκεκριμένο Αναγκαστικό Νόμο για να εκφοβίσει και να τιμωρήσει τους πολέμιούς της. Πολύ γνωστό παράδειγμα είναι του Μανώλη

Γλέζου²², του οποίου η δίωξη και τελικώς η φυλάκιση, το 1958, προκάλεσε παγκόσμια κατακραυγή που έβλαψε τη διεθνή θέση της χώρας και επιβεβαίωσε ότι στα μετεμφυλιακά χρόνια υπήρχαν στην Ελλάδα πολίτες δύο κατηγοριών.

Παρότι ο Αναγκαστικός Νόμος 375 είχε θεσπιστεί από το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου του 1936, συνέχιζε να παραμένει σε ισχύ καθόλη τη διάρκεια των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων (1949-1967), φυσικά της Χούντας (1967-1974) και της πρώτης περιόδου της Μεταπολίτευσης επί κυβερνήσεως της Νέας Δημοκρατίας (1974-1981). Ο Α.Ν. καταργήθηκε το 1981 από την κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος ταυτόχρονα προέβη και στην αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, με συνέπεια τον επαναπατρισμό στην Ελλάδα χιλιάδων πολιτικών προσφύγων.

4.2. Ειδικός Αναγκαστικός Νόμος 509/1947 – «Ιδιώνυμο»

Ο όρος «ιδιώνυμο», όπως συναντάται στη νομική επιστήμη, αποτελεί γενικό όρο του ποινικού δικαίου και ονομάζεται το έγκλημα εκείνο για το οποίο προβλέπονται ειδικές ποινές σε σχέση με τα εγκλήματα γενικής κατηγορίας, όπου αυτό εντάσσεται. Ωστόσο, από το 1929 ως το 1974 ο όρος ιδιώνυμο απέκτησε μια σημασία πολιτική που αφορούσε σε κάθε μέτρο καταστολής που εφαρμόστηκε το συγκεκριμένο διάστημα, βάσει του οποίου ενοχοποιείτο και ποινικοποιείτο η υποστήριξη και η διάδοση των κομμουνιστικών ιδεών. Συγκεκριμένα το 1929 μετά από την πρόταση της Κυβέρνησης Βενιζέλου κατατέθηκε στη Βουλή ο νόμος περί ιδιώνυμου (ειδικού δηλαδή αδικήματος). Τίτλος του νόμου αυτού ήταν: «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών».²³ Ο στόχος ήταν η ποινικοποίηση των «ανατρεπτικών» ιδεών, ιδιαίτερα η δίωξη κομμουνιστών, αναρχικών και η καταστολή των συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων. Ο Νόμος αυτός προέβλεπε ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι μηνών για όποιον, κατά το άρθρο 1 παράγραφος 1, «επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικρατείας ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν».²⁴ Ήταν το πρώτο νομοθετικό μέτρο κατά του Κ.Κ.Ε. και εγκαινίασε μια σειρά μέτρων έκτακτου χαρακτήρα, τα οποία θεσμοθετήθηκαν λίγα

²² Γιάννης Σακκάς, «Η δίκη του Μανώλη Γλέζου», εφημ. *Η Καθημερινή*, 24/05/2015, διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/816687/article/epikairothta/ellada/h-dikh-toy-manwlh-glezoy>, ανακτήθηκε στις 23/11/2017.

²³ ΦΕΚ 245/Τεύχος Πρώτον/25 Ιουλίου 1929.

²⁴ Ν.4229/24 Ιουλίου 1929, άρθρο 1.

χρόνια αργότερα από όλες τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν μέχρι και την οριστική κατάργηση του νόμου το 1974. Επιπλέον, με την επίκληση του «ιδιωνόμου» διαλύθηκαν οι περισσότερες εργατικές οργανώσεις προς τα τέλη του έτους 1930.

Η Κυβέρνησης Μεταξά αντικατέστησε τον Νόμο 4229 του Βενιζέλου με τον Αναγκαστικό Νόμο 117/15 Σεπτεμβρίου 1936 «Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών»²⁵. Ο νόμος αυτός λειτουργούσε στο πλαίσιο ακριβώς του αρχικού νόμου, εντείνοντας όμως τον έλεγχο των πολιτικών φρονημάτων, θεσπίζοντας ευρύτερα τις «δηλώσεις μετανοίας». Οι δηλώσεις μετανοίας ήταν κείμενα με τα οποία οι υπογράφωντες αποκήρυτταν κάθε κομμουνιστική ιδέα αλλά και σχέση με το Κ.Κ.Ε. Η απόσπαση των δηλώσεων συχνά πραγματοποιούνταν με βία και απειλές ή και κατά τη διάρκεια βασανιστηρίων. Οι δηλώσεις αυτές πήραν μαζική διάσταση στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου, καθώς όχι μόνο φυλακισμένοι αλλά και απλοί πολίτες υπέγραφαν μαζικά δηλώσεις μετανοίας. Οι δηλώσεις μετανοίας ήταν κομβικό στοιχείο της στρατοπεδικής εμπειρίας της Μακρονήσου, καθώς αποτελούσαν το τεκμήριο της «αναμόρφωσης» των κρατούμενων.²⁶ Το μέτρο προσέβλεπε στη βίαιη αποδόμηση της προσωπικότητας των πολιτικών κρατούμενων και παράλληλα ήταν μια προσπάθεια διάσπασης της συλλογικότητάς τους. Η διοίκηση των στρατοπέδων χώριζε τους κρατούμενους σε «ανανήψαντες» και «αμετανόητους» και έστρεφε τους πρώτους εναντίον των δεύτερων. Επιπλέον, επειδή το Κομμουνιστικό Κόμμα καταδίκασε απερίφραστα όσους υπέγραφαν δήλωση μετανοίας, όσοι υπέγραφαν έφεραν στη συνέχεια το στίγμα του «δηλωσία», δηλαδή του προδότη του Κόμματος.²⁷

Το κλίμα του αντικομμουνισμού την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά έγινε με αυτόν τον τρόπο περισσότερο έκδηλο, φέρνοντας ποικίλες νομοθετικές έκτακτες πράξεις σε εφαρμογή. Η σπουδαιότερη από αυτές ήταν ο Α.Ν. 1075/10 Φεβρουαρίου 1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών»²⁸ που θέσπισε πολύ αυστηρές διατάξεις και σκληρότερους όρους εγκλεισμού των αριστερών πολιτικών αντιπάλων της κυβέρνησης, σε σχέση με τα προηγούμενα νομοθετήματα και με τον Α.Ν.117.

²⁵ ΦΕΚ 402/Τεύχος Πρώτον/18 Σεπτεμβρίου 1936.

²⁶ «Δηλώσεις Μετανοίας», *Μακρόνησος, Ψηφιακό Αρχείο*, διαθέσιμο στο <http://www.makronissos.org/dilosis-metantias/>, ανακτήθηκε στις 12/12/2017.

²⁷ Στο ίδιο.

²⁸ ΦΕΚ 45/Τεύχος Πρώτον/11 Φεβρουαρίου 1938.

Έτσι φτάνουμε στην εποχή μετά την Απελευθέρωση της Ελλάδας, όταν, το 1947, ψηφίστηκε ο Αναγκαστικός Νόμος 509/1947 σύμφωνα με τον οποίο προβλεπόταν η ποινή θανάτου για τους αρχηγούς ή τους οδηγούς συστασιωτών και η ποινή ισόβιων δεσμών για τους απλούς συστασιώτες. Ο νόμος βασιζόταν στο άρθρο 2 του προηγούμενου νόμου σχετικά με το αδίκημα της ανατροπής του πολιτεύματος και του προσηλυτισμού στον κομμουνισμό, ο οποίος είχε ήδη περάσει στη δικαιοδοσία των στρατοδικείων. Δύο μήνες μετά την ψήφιση του Νόμου θεσπίστηκε ο Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου. Σύμφωνα με τον Α.Ν. συνελήφθησαν χιλιάδες άνθρωποι. Συγκεκριμένα από το 1946 μέχρι το 1951 υπήρχαν έντεκα χιλιάδες κρατούμενοι²⁹, μεταξύ αυτών ανήλικα παιδιά, υπερήλικες και γυναίκες. Εκτός από τη Μακρόνησο, μερικές από τις πιο γνωστές φυλακές κρατουμένων του νόμου Α.Ν.509/1947 ήταν το Λαζαρέτο της Κέρκυρας, η Γυάρος, οι φυλακές Αβέρωφ και το Δαφνί.

Με βάση όλα τα παραπάνω, η Ελληνική Ένωση υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου, κατήγγειλε από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής της το υπάρχον νομοσχέδιο. Συγκεκριμένα η Ένωση είχε καταγγείλει από το 1956 ότι το σύνολο των σχετικών κειμένων και η πρακτική πείρα μαρτυρούσαν ότι για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας χαρακτηρίζονταν ως «κατάσκοποι» πολίτες, οι οποίοι κατηγορούντο συνήθως με το πρόσχημα ότι «ως κομμουνιστάι, προέβαιναν εις ενεργείας χαρακτηριζόμενας υπό του Α.Ν. 509 ως παρανόμοι».³⁰

Αυτό είχε, πλην του ηθικού, και πρακτικό αποτέλεσμα: λαμβάνοντας υπόψη ότι οι διατάξεις του Α.Ν. περί κατασκοπίας ήταν επικρατέστερες, οι κατηγορούμενοι ως κατάσκοποι: α) Παραπέμπονταν σε δίκη ενώπιον στρατοδικείων β) Υφίσταντο και εν καιρώ ειρήνης την ποινή του θανάτου. γ) Στερούνταν το δικαίωμα που παρείχε η Στρατιωτική Ποινική Δικονομία, δηλαδή το δικαίωμα της έφεσης, διότι ο Α.Ν. 375 καθιστούσε ανεκκλήτους τις αποφάσεις των στρατοδικείων προκειμένου περί «κατασκοπίας».³¹

²⁹ Σύμφωνα με ανεπίσημα στοιχεία από τον Ιούλιο του 1946 έως τον Οκτώβριο του 1951 επιβλήθηκαν συνολικά 7.500 θανατικές καταδίκες με το Γ΄ Ψήφισμα και τον Α.Ν. 509/1947, βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 520.

³⁰ Γιώργος Λεονταρίτης, «Η επιστροφή του Α.Ν. 375», *Ριζοσπάστης*, 6/6/2001, στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=818201>

³¹ Στο ίδιο.

4.3. Δράσεις για την κατάργηση των έκτακτων μέτρων

Σε διάστημα δέκα ετών, όπως θα δούμε, η Ελληνική Ένωση έδωσε πολλές μάχες και κινητοποιήθηκε πολυεπίπεδα από το 1956 και μετά, με στόχο να επιτύχει την πλήρη κατάργηση των έκτακτων νομοθετημάτων και μέτρων που ήταν σε ισχύ μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Η ΕΕΔΑ υποστήριξε από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας της ότι δεν υφίστατο πια στην Ελλάδα ανταρσία, οπότε και η σύλληψη των «αντιφρονούντων» θα έπρεπε να σταματήσει. Το επιχείρημα της Ένωσης ήταν ότι σε ένα δημοκρατικό πλέον καθεστώς και σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη του Ο.Η.Ε. κάθε ιδεολογία ως πολιτική πεποίθηση ορισμένων ανθρώπων θα έπρεπε να έχει τη δυνατότητα της ελεύθερης προβολής, υποστήριξης και έκφρασής της.³²

Χωρίς να αλλάξει καθόλου ο διεκδικητικός λόγος της ΕΕΔΑ, όλα τα διαβήματα προς αυτήν την κατεύθυνση εντάθηκαν τη δεκαετία του 1960. Βασικό αίτημα συνέχιζε να είναι η κατάργηση των έκτακτων μέτρων που τιμωρούσαν με φυλάκιση ή δίωξη ανθρώπους με βάση τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Σε αυτήν τη διακήρυξη της Ένωσης, συμφώνησε δέκα χρόνια μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, και ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου και Πρόεδρος της επόμενης κυβέρνησης, Γεώργιος Παπανδρέου. Το 1960, υποστήριξε ότι αυτό που έπρεπε να διώκεται και να τιμωρείται ήταν η έκνομη πράξη και όχι η ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση, πεποίθηση και δραστηριότητα κάθε πολίτη και ότι η υπάρχουσα ποινική νομοθεσία ήταν επαρκέστατη προς την προστασία της έννομης τάξης. Συμφώνησε δηλαδή ότι δεν χρειαζόταν η διατήρηση του έκτακτου νομοθετικού καθεστώτος του Α.Ν. 509 και του Α.Ν.375.

Έτσι η ΕΕΔΑ την πρώτη πενταετία της ύπαρξής της βρισκόταν σε συμφωνία σε ιδεολογικό πλαίσιο μόνο με αυτό της ΕΔΑ, με την οποία πρέσβευαν τις ίδιες θέσεις σχετικά με τα έκτακτα και αντισυνταγματικά μέτρα, ζητώντας την κατάργησή τους. Στη συνέχεια όμως, τα μέλη της Ένωσης, βασιζόμενα στις δηλώσεις του μετέπειτα πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου, επεδίωξαν σθεναρά την ψήφιση από την μεριά της κυβέρνησης ενός νέου νομοσχεδίου που θα καταργούσε τα έκτακτα μέτρα. Έτσι

³² Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1948, άρθρα 18 και 19, <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>, ανακτήθηκε στις 14/1/2018.

μέχρι και το 1966, η ΕΕΔΑ έδωσε αγώνα για να γίνουν αυτές οι δηλώσεις πραγματικότητα και το νομοσχέδιο να αντικατασταθεί. Όπως θα δούμε, παρά την προεκλογική αναγγελία, η ψήφιση του νομοσχεδίου δεν έγινε άμεσα παρά τις πιέσεις που καταβλήθηκαν.

Στην έκθεση του 1962 της προέδρου της Ένωσης, Θάλειας Κολυβά, ξεχωρίζουν οι παρεμβάσεις σχετικά με την καταπάτηση των δικαιωμάτων και τα έκτακτα μέτρα στον απολογισμό της δράσης της ΕΕΔΑ, από την ίδρυσή της έως το 1962. Στην έκθεση αναφέρονται τα εξής:

Η ΕΕΔΑ έκανε επανειλημμένα διαβήματα προς τους αρμόδιους υπουργούς της κυβέρνησης ΕΡΕ σχετικά με τους φυλακισμένους, τα αδικήματα της κατοχικής και μεταπελευθερωτικής περιόδου και τους εκτοπισμένους, οι οποίοι φυλακίστηκαν ή εκδιώχθηκαν δυνάμει των έκτακτων μέτρων και χωρίς δικαστική απόφαση.

Στον απολογισμό, επίσης, αναφέρεται ότι η Ένωση μέσω αρθρογραφίας, διαλέξεων και ειδικών φυλλαδίων, επέστησε την προσοχή των αρμοδίων για την ανάγκη της άρσης των αναγκαστικών νόμων και όλων των έκτακτων μέτρων. Τονίστηκε επίσης η επιβαλλόμενη για μια πολιτισμένη χώρα υποχρέωση ανθρωπιστικής μεταχείρισης στους πολιτικούς κρατούμενους. Ωστόσο, όπως περιέγραφε η Κολυβά, οι αρμόδιοι δεν έδειξαν καμιά προθυμία να ακούσουν τα αιτήματα του προεδρείου του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης. Αυτό το γεγονός, σύμφωνα με τον απολογισμό της Ένωσης, αποτελούσε ισχυρό κλονισμό στο αίσθημα δικαιοσύνης, καθώς τα μέλη της είχαν να κάνουν με μια μόνιμη άρνηση για διάλογο από την πλευρά της κυβέρνησης.

Για την προώθηση του ζητήματος αυτού, το Δ.Σ. της Ένωσης διοργάνωσε τέσσερις διαλέξεις με ομιλητές :

- τον Γ. Γραμματέα Κωνσταντίνο Στεφανάκη και θέμα: «Η προάσπιση της Δημοκρατίας και η διοικητική εκτόπιση»
- τον Στράτη Σωμερίτη με θέμα : «Παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα»
- την Θάλεια Κολυβά με θέμα: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου και η γυναίκα»

- τους Σωμερίτη-Κολυβά με θέμα: «Οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου 1961 και η Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου». Η συγκεκριμένη διάλεξη έγινε με την ευκαιρία της 13^{ης} επετείου από την ψήφιση από τα Ηνωμένα Έθνη της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα δικαιώματα του 1948.

Το 1961, αμέσως μετά τις εκλογές και τον σχηματισμό της Κυβέρνησης της ΕΡΕ, η Ένωση έστειλε στον υπουργό Δικαιοσύνης Κωνσταντίνο Παπακωνσταντίνου, έγγραφο, το οποίο υπογράμμιζε την ανάγκη της διά νόμου κατάργησης όλων των έκτακτων μέτρων, τα οποία βρίσκονταν σε κατάφορη αντίθεση προς τις αρχές της Οικουμενικής Διακήρυξης και της Διεθνούς Σύμβασης της Ρώμης, που είχε κυρωθεί στην Ελλάδα διά του νόμου 2329/53.

Το 1961 η Ένωση απέστειλε υπόμνημα στη Διεθνή Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Παρίσι (FIDH), για την υπόθεση της δίωξης και της δίκης του Μανώλη Γλέζου, βουλευτή της ΕΔΑ και διευθυντή της εφημερίδας *Αυγή*, με την κατηγορία της κατασκοπίας υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης. Η καταδίκη του, όπως φάνηκε από την ακροαματική διαδικασία, πραγματοποιήθηκε βάσει ισχυρισμών και όχι αποδείξεων³³. Μάλιστα η σοβιετική κυβέρνηση, με ανακοίνωσή της λίγο αργότερα, καταδίκασε την κυβέρνηση της ΕΡΕ, υπερασπιζόμενη το Μανώλη Γλέζο.

Στις 20 Μαρτίου 1964 η ΕΕΔΑ απέστειλε υπόμνημα προς τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Γεώργιο Παπανδρέου, τον υπουργό Δικαιοσύνης Πολυχρόνη Πολυχρονίδη, τον Υπουργό Οικονομικών Κωνσταντίνο Μητσοτάκη, τον Υπουργό Εσωτερικών Ιωάννη Τούμπα και Εξωτερικών Σταύρο Κωστόπουλο, για ταχεία ψήφιση του νέου νομοσχεδίου και την κατάργηση των έκτακτων νόμων ώστε να αποκατασταθεί η δημοκρατία. Σύμφωνα με την Ένωση το νομοσχέδιο περιείχε πολλά θετικά σημεία αλλά και πολλές ατέλειες. Η ΕΕΔΑ, μέσω του υπομνήματος προς τους κυβερνώντες, υποστήριξε ότι το νέο νομοσχέδιο ήταν καλύτερο από το προηγούμενο, αλλά και πάλι όχι επαρκές, καθώς τα βήματα για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας δεν ήταν ιδιαίτερα θαρραλέα και δεν συμβάδιζαν αρκούντως με τις προτάσεις του υπομνήματός της.

³³ Γιάννης Σακκάς, «Η δίκη του Μανώλη Γλέζου», στην *Καθημερινή* 24/05/2015 <http://www.kathimerini.gr/816687/article/epikairotha/ellada/h-dikh-toy-manwlh-glezoy>, ανακτήθηκε στις 13/2/2018.

Επιπλέον, τον ίδιο μήνα, η ΕΕΔΑ κατόρθωσε να κλείσει μια συνάντηση με τον υπουργό Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης Πολυχρονίδη, ο οποίος προέβη σε προφορική εξέταση των απόψεων της Ένωσης.

Ύστερα από πρόταση του διοικητικού συμβουλίου του Αθηναϊκού Συλλόγου Οικογενειών Πολιτικών Εξόριστων και Φυλακισμένων, αποφασίστηκε και διοργανώθηκε από κοινού συγκέντρωση στο θέατρο Αθηνών στις 20 Απριλίου 1964 με σκοπό την προώθηση του ζητήματος των πολιτικών κρατουμένων.

Στις 19 Απριλίου, όμως, μία ημέρα πριν την εκδήλωση δηλαδή, ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου, δήλωσε ότι κατατέθηκε στη βουλή το νομοσχέδιο για την κατάργηση των έκτακτων μέτρων το οποίο θα ερχόταν προς συζήτηση στη Βουλή μετά το Πάσχα. Βάσει του νομοσχεδίου θα απολύονταν όλοι οι κρατούμενοι που υπάγονταν στις διατάξεις του. Μέχρι τότε παρέμεναν στις φυλακές περίπου 120 κατάδικοι βάσει του Αναγκαστικού Νόμου 375.

Μετά από αυτήν την ανακοίνωση η Ένωση έκρινε ότι έπρεπε να ματαιωθεί η επίσημη συγκέντρωση και ανακοίνωσε ότι θα εκφράσει με επιφύλαξη τις απόψεις της αφού μελετήσει το επερχόμενο νομοσχέδιο το οποίο φαινόταν περισσότερο ελπιδοφόρο.

Επειδή η συζήτηση στη Βουλή για το νομοσχέδιο καθυστέρουσε, το Δ.Σ. της ΕΕΔΑ σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Ελλήνων Δημοκρατικών Νομικών, τη Νέα Κίνηση Δικηγόρων Αθηνών, την Επιτροπή Δικηγόρων Αθηνών για την αποκατάσταση των Δημοκρατικών Θεσμών, την Ένωση Δημοκρατικών Δικηγόρων Αθηνών, την ένωση Ελλήνων Νομικών και την Ένωση Δημοκρατικών Δικηγόρων Αθηνών οργάνωσαν τελικώς συγκέντρωση στο θέατρο Ακροπόλ στις 13 Ιουλίου 1964. Στη συγκέντρωση μίλησε εκ μέρους της ΕΕΔΑ ο γενικός γραμματέας Στράτης Σωμερίτης και, στη συνέχεια, εγκρίθηκε σχετικό ψήφισμα που δόθηκε στην κυβέρνηση.

Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους η Ένωση απευθύνθηκε προς τη Διεθνή Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τη βελγική Ένωση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ζητώντας συμπαράσταση και στήριξη στην προώθηση του θέματος της ψήφισης του νομοσχεδίου στη Βουλή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Διεθνή Ομοσπονδία, υιοθετώντας τις απόψεις της Ένωσης, να στείλει σχετικό έγγραφο προς τον Πρωθυπουργό στις 16 Δεκεμβρίου 1964, με το οποίο ζητούσε τη βελτίωση και την ταχεία ψήφιση του νομοσχεδίου.

Στις 6 Δεκεμβρίου 1964 η Ένωση υπέβαλε στον Υπουργό Δικαιοσύνης Νικόλαο Μπακόπουλο νέο υπόμνημα, στο οποίο επεσήμαινε τις ατέλειες του υπό ψήφιση νομοσχεδίου, ζητούσε πρωτίστως βελτιώσεις σχετικά με τα έκτακτα μέτρα και στη συνέχεια την άμεση ψήφισή του. Επιπλέον επεδίωξε και συνάντηση με τον Υπουργό Μπακόπουλο ώστε να συζητηθεί το θέμα, όμως αυτό δεν κατέστη δυνατό.

Μέσα σε αυτό το κλίμα της αναταραχής πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 17-19 Απριλίου 1965 συνέδριο που συνδιοργάνωναν η ΕΕΔΑ και η Διεθνής Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (FIDH) με θέμα την ελληνική πολιτική κατάσταση.

Η Διεθνής Ομοσπονδία, κάνοντας και εκείνη τον απολογισμό της τελευταίας δεκαετίας για όσα διαδραματίζονταν στην Ελλάδα, συνεχάρη την ΕΕΔΑ. Στην έκθεση της FIDH, αρχικά εκφράστηκε η ευχαρίστηση για το τέλος της δικτατορίας της προηγούμενης κυβέρνησης η οποία, όπως αναφερόταν, υπό την απατηλή μορφή δημοκρατικού καθεστώτος, καταπίεσε τον ελληνικό λαό. Διαπιστώθηκε με ικανοποίηση η βαθμιαία επιστροφή σε ένα καθεστώς στραμμένο προς την εφαρμογή των κανόνων κάθε δημοκρατίας στο ακέραιο. Στη συνέχεια, η Διεθνής Ομοσπονδία επαίνεσε την ΕΕΔΑ για τις αδιάκοπες προσπάθειες που κατέβαλλε με στόχο την επίσπευση της κατάργησης των νομοθετικών και διοικητικών μέτρων, ενός καθεστώτος το οποίο ο λαός καταδίκασε στις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου 1963 και 16^{ης} Φεβρουαρίου 1964.

Για λόγους δικαιοσύνης και πολιτισμού η Ομοσπονδία συμφώνησε απολύτως με την ΕΕΔΑ να ζητήσουν από κοινού την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων, την κατάργηση των πιστοποιητικών και κοινωνικών φρονημάτων, των έκτακτων μέτρων, καθώς και όλων των άλλων μέτρων που έρχονταν σε αντίθεση με την Παγκόσμια Διακήρυξη και την Ευρωπαϊκή Συνθήκη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Επιπλέον όπως αναφέρεται στην έκθεση, η Διεθνής Ομοσπονδία εξέφρασε την πεποίθηση ότι η ελληνική κυβέρνηση αντλώντας δυνάμεις από την ευρεία δημοκρατική πλειοψηφία την οποία διέθετε, θα κατόρθωνε σε πείσμα οποιασδήποτε αντίδρασης, να οδηγήσει την Ελλάδα στην πλήρη επανεγκαθίδρυση ενός καθεστώτος το οποίο να εγγυάται τον απόλυτο σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Στις 9 Φεβρουαρίου 1966 η Ελληνική Ένωση απηύθυνε προς τον πρόεδρο της ΕΔΑ, Γιάννη Πασαλίδη, μια ανακοίνωση σχετικά με την επίσπευση της κατάργησης των

έκτακτων μέτρων, δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο για ακόμα μια φορά το ‘παρών’ στη θέση της ψήφιση νέου, πιο δημοκρατικού, νομοσχεδίου.

Λίγο πριν την βίαιη αναστολή της λειτουργίας της, στις 15 Απριλίου 1967, η ΕΕΔΑ έλαβε μέρος στη Διάσκεψη προσωπικοτήτων στο Παρίσι από δεκατρείς ευρωπαϊκές χώρες, εκθέτοντας για μια ακόμη φορά τα προβλήματα της χώρας που είχαν προκύψει κυρίως από τους αντισυνταγματικούς νόμους που, όπως αναφερόταν, βρίσκονταν αδικαιολόγητα σε ισχύ μέχρι εκείνη τη στιγμή.

5. ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΗ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ ΚΙ ΕΞΟΡΙΣΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

5.1. Η εξορία ως μέσο πολιτικής καταστολής

Η «διοικητική εκτόπιση» (εξορία) στην Ελλάδα του 20ού αιώνα χρησιμοποιήθηκε σε ευρεία κλίμακα από συγκεκριμένες κυβερνήσεις και καθεστώτα ως:

- Μέτρο πολιτικού παροπλισμού και εξουδετέρωσης των πολιτικών αντιπάλων τους, κυρίως της Αριστεράς.
- Μέσο φυσικής εξουθένωσης και ενίοτε εξόντωσής τους.
- Νομικό πλέγμα, το οποίο συνοδευόταν από μέτρα πίεσης και βίας, για την απόσπαση «δηλώσεων μετανοίας» και αληθών ή ψευδών επιβαρυντικών πληροφοριών, καθώς και για την αποκήρυξη πολιτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων.
- Ιδιότυπη ομηρία που απέβλεπε στον εκφοβισμό και την αδρανοποίηση των «ελεύθερων» ενεργών πολιτών (στελέχη συνδικάτων, συνεταιρισμών, δημοκρατικών πολιτικών φορέων, επιστημονικών και καλλιτεχνικών ενώσεων).³⁴

Βασικοί σταθμοί στη σχετική «κατασταλτική νομοθεσία» για το χρονικό διάστημα 1924-1938, ήταν οι εξής:

---

³⁴ Βλ. την ιστοσελίδα, *Μουσείο Πολιτικών Εξορίστων Αη Στράτη*, διαθέσιμη στο <http://www.exile-museum.gr/>, ανακτήθηκε στις 12/1/2018.

- Το νομοθετικό διάταγμα της 19ης Απριλίου 1924 για την καταπολέμηση της ληστείας, το οποίο θα αποτελούσε τον πυρήνα όλων των επόμενων σχετικών νομικών μέτρων (νόμων, αναγκαστικών νόμων, νομοθετικών διαταγμάτων, κοινοβουλευτικών ψηφισμάτων, κυβερνητικών πράξεων, αστυνομικών διατάξεων κ.ά.).
- Το νομοθετικό διάταγμα της 5ης Μαΐου 1926, ως εξειδίκευση του προηγούμενου διατάγματος του 1924, σχετικά με τη δίωξη του κομμουνισμού.
- Ο νόμος 4229/24-25.7.1929 της κυβέρνησης Βενιζέλου «περί μέτρων ασφαλείας κτλ.», γνωστός ως ιδιώνυμο, που όπως αναφέραμε επεδίωκε τη δίωξη όχι μόνο των πράξεων αλλά και της μετάδοσης ιδεών που «επιδίωκαν την ανατροπή του ισχύοντος κοινωνικού καθεστώτος».
- Ο αναγκαστικός νόμος 1075/1938 της μεταξικής δικτατορίας ο οποίος αντικατέστησε τους προηγούμενους νόμους και θέσπισε αυστηρότερες διατάξεις και σκληρότερους όρους εγκλεισμού των αριστερών πολιτικών αντιπάλων του καθεστώτος.
- Ο νόμος 41/7.8.1946 που επανέφερε σε ισχύ τον νόμο του 1926 αλλά και όσες διατάξεις είχαν καταργηθεί ή αδρανήσει στο διάστημα 1945-1946 (π.χ. θεσμός διοικητικών εκτοπίσεων), τα νομοθετικά διατάγματα 392/19.8.1947 και 687/8.5.1948 που παρείχαν το δικαίωμα παράτασης της εκτόπισης «επί εν εισέτι έτος» (ουσιαστικά επ' αόριστον) με μόνη αιτιολογία «επικίνδυνος διά την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν».³⁵
- Η ενεργοποίηση, το 1959, του νομοθετικού διατάγματος 207/1941 που αφορούσε στη μετεκτόπιση.
- Ο αναγκαστικός νόμος 511/1947 που αφορούσε όλα τα μέτρα τα οποία θα μπορούσε να εφαρμόσει η αστυνομία ή η χωροφυλακή για να απαγορεύει δραστηριότητες των εξορίστων, μέτρα που αφορούσαν θέματα διαβίωσης, εσωτερικής και εξωτερικής επικοινωνίας, εργασίας, ψυχαγωγίας και μόρφωσης.³⁶

³⁵ Αφιέρωμα με τίτλο «Η ιστορία των φυλακών» στο *Ιστορικά*, ένθετο 'Ιστορικά', εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 4/12/2003.

³⁶ *Αρχείο του Μουσείου Πολιτικών Εξορίστων στον Άη Στράτη*, <https://www.exile-museum.gr/>, ανακτήθηκε στις 12/2/2018.

Συγκεκριμένα το διάστημα μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας η ποινή της «διοικητικής εκτόπισης», όπως επίσημα ονομαζόταν η εξορία, άρχισε να εφαρμόζεται και πάλι από το καλοκαίρι του 1945. Έτσι στις αρχές του 1946 οι εκτοπίσεις πλήθαιναν και από τον Ιούνιο του 1946 γενικεύτηκαν και γίνονταν πλέον με συστηματικό τρόπο. Οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις στηρίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό στη νομοθεσία του Μεσοπολέμου. Τον Ιούλιο του 1945 τέθηκε σε ισχύ ένας νόμος του 1871 «περί καταδιώξεως της ληστείας» και τον Μάιο του 1946, λίγο μετά τις εκλογές, η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Τσαλδάρη επανενεργοποίησε τον νόμο του 1926 που προέβλεπε τη διοικητική εκτόπιση ατόμων που θεωρούνταν ύποπτα για πράξεις ή που θεωρείτο ότι προετοιμάζονταν να διαπράξουν αδικήματα που έθεταν σε κίνδυνο «την Δημοσίαν τάξιν, ησυχίαν και ασφάλειαν της Χώρας»³⁷. Αρμόδια όργανα για την επιβολή της ποινής ήταν και πάλι οι τριμελείς Επιτροπές Δημοσίας Ασφαλείας, στις οποίες μετείχαν εκπρόσωποι των τοπικών αρχών, της χωροφυλακής (ή της αστυνομίας) και της δικαιοσύνης. Οι στρατιώτες δεν θεωρούντο κρατούμενοι, εφόσον δεν είχαν διαπράξει κάποιο αδίκημα, αλλά ‘ύποπτοι’ εξαιτίας των πολιτικών τους πεποιθήσεων ή της συμμετοχής τους στην εαμική Αντίσταση. Η επιλογή βασιζόταν σε πληροφορίες που είχαν συλλέξει οι υπηρεσίες ασφαλείας και το Δεύτερο Γραφείο (Α2) του Στρατού. Η διάρκεια της ποινής της εκτόπισης που μπορούσαν να επιβάλουν αυξανόταν με αλληπάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις: από έναν χρόνο αυξήθηκε σε δύο, για να καταλήξει να γίνει αορίστου χρόνου εφόσον δόθηκε η δυνατότητα στις Επιτροπές Δημοσίας Ασφαλείας να παρατείνουν την εκτόπιση εάν έκριναν ότι οι εκτοπισμένοι συνέχιζαν να είναι «επικίνδυνοι».

Πράγματι, εκατοντάδες άνδρες και γυναίκες έμειναν στην εξορία για πέντε, δέκα ή και περισσότερα χρόνια. Μέχρι και τη δεκαετία του 1950, το τεκμήριο της «επικινδυνότητας» ή μη στα μάτια των αρχών ήταν η ετοιμότητα των πολιτικών εξορίστων να αποκηρύξουν τις πολιτικές τους ιδέες, να υπογράψουν, δηλαδή, «δηλώσεις μετανοίας».

Οι Έλληνες πολίτες που υπέστησαν την ειδική αυτή μεταχείριση και έζησαν υπό ποικίλους περιορισμούς και υπό καθεστώς σωματικής ή ψυχολογικής βίας –ενώ δεν τους είχαν απαγγελθεί κατηγορίες, ανήκαν, στη μεγάλη τους πλειονότητα, στον χώρο της Αριστεράς (κυρίως στον χώρο επιρροής του ΚΚΕ και του ΕΑΜ και

---

³⁷ Νένη Πανουργιά, *Επικίνδυνοι πολίτες: Ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2013.

δευτερευόντως σε άλλες ιδεολογικές τάσεις όπως σοσιαλιστές, τεταρτοδιεθνιστές, αρχαιομαρξιστές κ.ά.). Ωστόσο, και μεμονωμένοι οπαδοί ή στελέχη αστικών πολιτικών χώρων έζησαν σε καθεστώς απλής διοικητικής εκτόπισης κατά τις περιόδους της δικτατορίας του Μεταξά και της Χούντας. Περίπου εκατό απομονωμένα γεωγραφικά σημεία, από τα οποία πάνω από σαράντα άγονα νησιά, λειτούργησαν ως τόποι εξορίας.

Οι κυριότεροι τόποι εξορίας, από άποψη πληθυσμού εξορίστων, ήταν: η Μακρόνησος, ο Άγιος Ευστράτιος, η Γυάρος, η Λέρος, Ικαρία, η Χίος, το Τρίκερι, η Ανάφη, η Φολέγανδρος, η Σαμοθράκη, η Λήμνος, η Γαύδος και τα Κύθηρα. Από τους ηπειρωτικούς τόπους οι φυλακές Ακροναυπλίας, της Αίγινας, της Αλικαρνασσού και του Ωρωπού χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι εγκλεισμού. Την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου πολλές χιλιάδες άνδρες, γυναίκες και παιδιά κρατήθηκαν υπό περιορισμό σε άθλια στεγασμένους χώρους (κρατητήρια, φυλακές, τοπικά στρατόπεδα συγκέντρωσης) υπό την εποπτεία και τη φρούρηση των τοπικών αστυνομικών αρχών, χωρίς καν απόφαση διοικητικής εκτόπισης.

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, ο αριθμός των πολιτικών εξορίστων αυξήθηκε με γεωμετρική πρόοδο. Από περίπου τρεις χιλιάδες οχτακόσιους στα τέλη του 1946, κάποια στιγμή το καλοκαίρι του 1947 έφτασαν ίσως και τις είκοσι χιλιάδες (ως αποτέλεσμα του κύματος μαζικών συλλήψεων στα αστικά κέντρα τον Ιούλιο του 1947), το 1948 ήταν περίπου δεκατρείς χιλιάδες και με τη λήξη του Εμφυλίου, τον Σεπτέμβριο του 1949, υπολογίζονταν σε δεκαπέντε χιλιάδες, άνδρες και γυναίκες. Σύμφωνα με μια έκθεση του ΚΚΕ, τον Σεπτέμβριο του 1947, συνολικά δεκαεννέα χιλιάδες εξακόσιοι είκοσι πολιτικοί κρατούμενοι βρίσκονταν στη φυλακή και τριάντα έξι εννιακόσιοι σαράντα οχτώ στην εξορία, συμπεριλαμβανομένων δώδεκα χιλιάδων στρατιωτών και αξιωματικών στη Μακρόνησο³⁸.

Μετά τη λήξη του Εμφυλίου, πάρα πολλοί εξόριστοι απολύθηκαν, αλλά το 1951 βρίσκονταν ακόμη στην εξορία περίπου 3.400 άτομα. Οι εξόριστοι που ήταν διασκορπισμένοι σε διάφορα νησιά, σταδιακά από το 1947 και μετά συγκεντρώθηκαν κυρίως στον Άγιο Ευστράτιο και την Ικαρία, ενώ οι γυναίκες, που μέχρι τότε ήταν

³⁸ Πολυμέρης Βόγλης, Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και Προπαγάνδα», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα : Ανασυγκρότηση - Εμφύλιος - Παλινόρθωση 1945-1952*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 57.

εκτοπισμένες στα ίδια νησιά με τους άνδρες, μεταφέρθηκαν τον Μάρτιο του 1948 στη Χίο και από εκεί, ένα χρόνο αργότερα, στο Τρίκερι.

Στις 12 Οκτωβρίου 1951 αναγνωρίστηκε επίσημα ότι μέχρι την 1^η Οκτωβρίου του ιδίου έτους, ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων ανερχόταν στις δεκατέσσερις χιλιάδες. Από αυτούς οι τρεις χιλιάδες εκατόν τρεις, ήταν στη δικαιοδοσία των κακουργιοδικείων για «αδικήματα», συνδεδεμένα με τη δράση του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής και οι δέκα χιλιάδες εννιακόσιοι εξήντα έξι, ήταν στη δικαιοδοσία των εκτάκτων στρατοδικείων για «αδικήματα» συνδεδεμένα με τον εμφύλιο πόλεμο.³⁹ Χωρίς αμφιβολία, τα στοιχεία αυτά είναι ελλιπή. Δεν καταγράφουν τους έγκλειστους στρατιώτες της Μακρονήσου, διότι δεν θεωρούνταν πολιτικοί κρατούμενοι αλλά φαντάροι που υπηρετούσαν τη θητεία τους. Επίσης, δεν καταγράφονται και οι χιλιάδες των πολιτών που δεν είχαν δικαστεί, αλλά κρατούνταν γενικώς και ανακρίνονταν επί πολλά έτη.⁴⁰ Εκατοντάδες στρατευμένοι, που ζούσαν σε ειδικούς στρατιωτικούς σχηματισμούς «χαρακτηρισμένων», έχασαν τη ζωή τους. Πέρα από το μεγάλο 'αναμορφωτήριο' της Μακρονήσου που λειτούργησε επίσημα με το Γ' ψήφισμα «περί μέτρων αναμορφώσεως»,⁴¹ ο θεσμός μαζικής διοικητικής εκτόπισης και εξορίας εφαρμόστηκε σε πολλές ακόμη περιοχές και διήρκεσε από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 ως και τον Δεκέμβριο του 1971.

Τα νησιά που υπήρξαν τόποι μαζικής εξορίας και αποτέλεσαν επί μια δεκαετία τον βασικό λόγο αντίδρασης και διεκδίκησης από την ΕΕΔΑ για το κλείσιμό τους ήταν η Μακρόνησος, η Γυάρος και ο Άγιος Ευστράτιος. Για τον λόγο αυτό θα εξετάσουμε αναλυτικότερα τις συνθήκες δημιουργίας και λειτουργίας τους, όπως αυτές προκύπτουν κυρίως από το ψηφιακό αρχείο του Μουσείου Μακρονήσου που αποτελεί παραγωγή των ΑΣΚΙ και από τα αρχεία του Μουσείου Πολιτικών Εξόριστων του Αη Στράτη.

5.1.1. Μακρόνησος

Η δημιουργία του συμπλέγματος στρατοπέδων και χώρων εγκλεισμού της Μακρονήσου συνδέθηκε με την «εκκαθάριση» του στρατού από «ύποπτους»

³⁹ Εισηγητική έκθεση στον Νόμο 2058/1952 «περί μέτρων ειρηνεύσεως». Βλ. επίσης, Ρούσσος Κούνδουρος, *Η Ασφάλεια του καθεστώτος: πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις, και τάξεις στην Ελλάδα, 1924-1974*, εκδ. Καστανιώτη, 1978, σ. 133.

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 143.

⁴¹ ΦΕΚ 14.10.1949, συγκρότηση *Οργανισμού Αναμορφώσεως Μακρονήσου*.

στρατιώτες και αξιωματικούς, ώστε να διαφυλαχθεί το αξιόμαχο του Εθνικού Στρατού που πολεμούσε εκείνη την εποχή κατά του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. Με βάση πληροφορίες που συγκεντρώνονταν από τις κατά τόπους αστυνομικές αρχές, όσοι είχαν αριστερά φρονήματα ή είχαν συμμετάσχει στην εαμική Αντίσταση θεωρούνταν ύποπτοι και συγκεντρώθηκαν από το καλοκαίρι του 1946 και έπειτα σε ιδιαίτερα τάγματα. Ενώ μέχρι τότε οι ύποπτοι στρατιώτες ήταν διασκορπισμένοι και μετακινούμενοι σε διαφορετικά στρατόπεδα, στις 3 Απριλίου 1947, το Γενικό Επιτελείο Στρατού και το υπουργείο Στρατιωτικών αποφάσισαν να τους συγκεντρώσουν και να τους «εκπαιδεύσουν» όλους σε ειδικά στρατόπεδα. Λίγους μήνες αργότερα ο αντιστράτηγος Δημήτριος Γιατζής, διευκρίνισε ότι η ίδρυση των στρατοπέδων αποσκοπούσε στην «περιφρούρησιν του ηθικού των μαχομένων και προφύλαξιν από του Κομμουνιστικού μιάσματος» και αρχικά προβλεπόταν η δημιουργία στρατοπέδων τόσο στη Γυάρο (για τους «επικινδύνους και αμετανοήτους οπλίτας») όσο και στη Μακρόνησο (για τους «επιδεκτικούς μεταστροφής»)⁴². Το στρατόπεδο της Γυάρου τελικά προορίστηκε για πολιτικούς κρατούμενους και όσοι στρατιώτες κρατούνταν εκεί μεταφέρθηκαν στη Μακρόνησο. Τον Μάιο του 1947, οι πρώτοι στρατιώτες άρχισαν να φτάνουν στη Μακρόνησο.

Οι στρατιώτες του επονομαζόμενου Β' Τάγματος ήταν οι πρώτοι που έφτασαν στη Μακρόνησο ακριβώς στις 28 Μαΐου 1947 και τους δύο επόμενους μήνες μεταφέρθηκαν στο νησί και τα δύο άλλα τάγματα⁴³.

Γενικά, η μαρτυρική ιστορία της Μακρονήσου ως τόπου εξορίας μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις περιόδους:

- Η πρώτη είναι η περίοδος από την ίδρυση του στρατοπέδου μέχρι την άνοιξη του 1949, κατά την οποία στο επίκεντρο της βίαιης «αναμόρφωσης» βρέθηκαν κυρίως στρατιώτες και αξιωματικοί.
- Η δεύτερη είναι η περίοδος από την άνοιξη του 1949 μέχρι το καλοκαίρι του 1950, κατά την οποία συγκεντρώθηκε στη Μακρόνησο ένας διαρκώς αυξανόμενος αριθμός πολιτών (προληπτικώς συλληφθέντες, άνδρες και γυναίκες πολιτικοί εξόριστοι).

⁴² Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου του Γενικού Επιτελείου Στρατού ΓΕΣ/ΔΙΣ: 1η Στρατιά προς Διοικητές Β' και Γ' ΣΣ, Οργάνωση στρατοπέδων υπόπτων πολιτών, 22 Ιουνίου 1947, σ. 406.

⁴³ *Μακρόνησος. Ιστορικός τόπος*, τμ 1 (συλλογικό), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σ. 70-118.

- Η τρίτη εκτείνεται από το καλοκαίρι του 1950 μέχρι το κλείσιμο των στρατοπέδων το 1957, όταν στη Μακρόνησο λειτουργούσαν οι Στρατιωτικές Φυλακές Αθηνών (ΣΦΑ) και τα στρατόπεδα μόνο για «ύποπτους» στρατιώτες, μέχρι το 1960.

Ο αριθμός και η σύνθεση των κρατουμένων στη Μακρόνησο άλλαξε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Το καλοκαίρι του 1947, οι έγκλειστοι στρατιώτες και αξιωματικοί προσέγγιζαν τις δέκα χιλιάδες. Τον Μάιο του 1948 κρατούνταν στη Μακρόνησο δεκαπέντε χιλιάδες οχτακόσιοι δεκατέσσερις στρατιώτες και αξιωματικοί, καθώς και εφτακόσιοι είκοσι οχτώ πολιτικοί κρατούμενοι και εξόριστοι. Τον Αύγουστο του 1949 βρίσκονταν επτάμισι χιλιάδες στρατιώτες και είκοσι χιλιάδες πολίτες, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους στη Μακρόνησο βρίσκονταν πεντέμισι χιλιάδες στρατιώτες και ένδεκα χιλιάδες διακόσιοι σαράντα επτά πολιτικοί εξόριστοι. Συνολικά, σύμφωνα με το Γενικό Επιτελείο Στρατού, μέχρι τον Οκτώβριο του 1949 είχαν «αναμορφωθεί» εικοσιπέντε χιλιάδες οπλίτες και αξιωματικοί. Πολλοί από τους στρατιώτες που είχαν «αναμορφωθεί», στη συνέχεια στελέχωσαν μάχιμες μονάδες του Ελληνικού Στρατού στις μάχες κατά του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στον Εμφύλιο πόλεμο.

Ενώ τα στρατόπεδα της Μακρονήσου λειτουργούσαν από το 1947, μόνο μετά τη μαζική αποστολή των πολιτικών εξόριστων ψηφίστηκε ειδικός νόμος για τη λειτουργία των στρατοπέδων. Πιο συγκεκριμένα, με το Ψήφισμα ΟΓ΄ της 14ης Οκτωβρίου 1949 «περί μέτρων εθνικής αναμορφώσεως» ιδρύθηκε ο «Οργανισμός Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου».⁴⁴ Ο Οργανισμός υπαγόταν στο Γενικό Επιτελείο Στρατού και, σύμφωνα με το ψήφισμα, σκοπός του ήταν η «διά της διαφωτίσεως και διαπαιδαγωγήσεως αναμόρφωσης» των κρατουμένων. Με αυτόν τον τρόπο ο στρατός, επίσημα πλέον, θα είχε τη δικαιοδοσία για την κράτηση όχι μόνο στρατιωτών αλλά και πολιτών και η Μακρόνησος θα μετατρέποταν σε μια τεράστια φυλακή για όλους τους πολιτικούς αντιπάλους του καθεστώτος.

Η αντίστροφη μέτρηση για τα στρατόπεδα της Μακρονήσου ξεκίνησε το 1950. Ο Εμφύλιος πόλεμος είχε λήξει τον Αύγουστο του 1949, όμως τα στρατόπεδα της Μακρονήσου συνέχιζαν να λειτουργούν, ο αριθμός των κρατουμένων διαρκώς διογκωνόταν και οι καταγγελίες στις εφημερίδες για τις συνθήκες που επικρατούσαν

⁴⁴ Ψήφισμα ΟΓ΄, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 262, 14 Οκτωβρίου 1949, άρθρα 2 και 6.

εκεί πολλαπλασιάζονταν. Μετά τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1950 και την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Νικόλαο Πλαστήρα, η κυβέρνηση προχώρησε στην αλλαγή διοίκησης του στρατοπέδου με την τοποθέτηση του υποστράτηγου Γεώργιου Παπαγιαννόπουλου και στον δραστικό περιορισμό της λειτουργίας των στρατοπέδων. Το αποφασιστικό βήμα έγινε το καλοκαίρι του 1950, όταν οι χιλιάδες πολιτικοί εξόριστοι μεταφέρθηκαν από τη Μακρόνησο στον Άγιο Ευστράτιο (οι άνδρες) και το Τρίκερι (οι γυναίκες). Τα στρατόπεδα, όπως θα διαπιστώσουμε, συνέχισαν να λειτουργούν μέχρι το 1957, ενώ στη συνέχεια και μέχρι τον Οκτώβριο του 1960 λειτουργούσαν μόνο οι στρατιωτικές φυλακές. Τον Φεβρουάριο του 1961 οι τελευταίοι στρατιώτες που φρουρούσαν τις εγκαταστάσεις εγκατέλειψαν τη Μακρόνησο.⁴⁵

5.1.2. Γυάρος

Το νησί της Γυάρου είχε χρησιμοποιηθεί ως τόπος εκτόπισης πολιτικών εξόριστων ήδη από τους ρωμαϊκούς χρόνους. Η διαμονή εκεί θεωρείτο και ήταν πράγματι αληθινό κολαστήριο. Μετά το 1930, αλλά κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, άρχισε να χρησιμοποιείται ως τόπος περιορισμού των πολιτικών κρατουμένων. Ενδεικτικό της έκρηξης του αριθμού των πολιτικών κρατουμένων ήταν ότι η κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τον υπερπληθυσμό των φυλακών αποφάσισε την ίδρυση του στρατοπέδου (κατόπιν φυλακής) στη Γυάρο. Οι πρώτοι πολιτικοί κρατούμενοι έφτασαν τον Ιούλιο του 1947, όπου ανακάλυψαν ότι δεν ήταν απλώς άλλος ένας τόπος κράτησης αλλά ένας τόπος καταναγκαστικής εργασίας και καθημερινής βίας.

Το 1949 κατασκευάστηκε και η φυλακή της Γυάρου. Λίγο νωρίτερα είχαν ξεκινήσει οι πρώτες οικοδομικές εργασίες στο νησί που περιλάμβαναν εκβραχισμούς και διαμορφώσεις του εδάφους, διάνοιξη δρόμων, κτίσιμο ειδικών κτιρίων φυλακών, αποθηκών, κατοικιών φυλακών, πυροβολείων, κ.ά. Σε πέντε όρμους του νησιού δημιουργήθηκαν στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στον πρώτο όρμο, το 1950, βρίσκονταν πεντέμισι χιλιάδες κρατούμενοι, στον δεύτερο χίλιοι πεντακόσιοι, στον τρίτο εννιακόσιοι ενενήντα, στον τέταρτο δύο χιλιάδες και στον πέμπτο τριακόσιοι

⁴⁵ Μακρόνησος, Ψηφιακό Αρχείο, διαθέσιμο στο <http://www.makronissos.org/1947-1950/>, ανακτήθηκε στις 10/12/2018.

κρατούμενοι. Η χρήση της Γυάρου ως τόπου εξορίας και φυλάκισης έγινε κυρίως στα διαστήματα 1947-1952, 1955-1961 και 1967-1974. Την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου ο αριθμός των κρατουμένων σε φυλακές, τις οποίες ας σημειωθεί είχαν κατασκευάσει οι ίδιοι, έφτασε τους επτά χιλιάδες εκατόν εξήντα τρεις.

Την περίοδο 1947-1952 πέρασαν από τη Γυάρο συνολικά δεκατεσσερισήμισι χιλιάδες πολίτες καταδικασμένοι από Έκτακτα Στρατοδικεία. Οι κρατούμενοι αυτοί άρχισαν να κτίζουν με καταναγκαστική εργασία τα κτήρια των φυλακών. Η Γυάρος παρέμεινε τόπος περιορισμού των πολιτικών κρατουμένων μέχρι το 1961.⁴⁶

5.1.3. Άγιος Ευστράτιος

Το νησί του Άγιου Ευστράτιου αποτέλεσε στην νεότερη ιστορία το νησί με τα περισσότερα χρόνια παραμονής εξόριστων. Οι πρώτοι εξόριστοι στο νησί ήταν ένας μικρός αριθμός εργατών και συνδικαλιστικών στελεχών κατά τη δεκαετία του 1920. Με το Ιδιώνυμο του Βενιζέλου θεσμοθετείται το 1929 η εξορία και από τότε ο Αη Στράτης έγινε μόνιμος τόπος εξορίας. Κατά την περίοδο 1936-1940 (με τις απεργίες του 1936 και τη Δικτατορία Μεταξά) ξεπέρασε τους 250 πολιτικούς εξόριστους. Το στρατόπεδο του Αη Στράτη ξανάνοιξε δεύτερη φορά το 1946 έως και το 1949, όπου εξορίστηκαν με διοικητική προληπτική εκτόπιση και χωρίς συγκεκριμένο κατηγορητήριο περίπου πέντε χιλιάδες άντρες και πεντακόσιες γυναίκες. Από εκεί αργότερα μεταφέρθηκαν στη Μακρόνησο.

Ωστόσο ο Άγιος Ευστράτιος χρησιμοποιήθηκε για τρίτη φορά ως τόπος εξορίας από το 1950 έως και το 1962. Μετά την λήξη του Εμφυλίου πολέμου στο νησί μετατοπίστηκαν αρχικά χίλιοι οχτακόσιοι «αμετανόητοι» από την Μακρόνησο. Επιπλέον, με το κλείσιμο του στρατοπέδου των εξορίστων γυναικών στο Τρίκερι μεταφέρθηκε και ένας μικρός αριθμός γυναικών. Ο αριθμός όμως αυτός διευρύνθηκε με νέες συλλήψεις και με έναν αριθμό από πολιτικούς κρατουμένους που μόλις είχαν αποφυλακιστεί από τις διάφορες φυλακές. Συνολικά από τον Αη Στράτη την τρίτη περίοδο περνούν γύρω στους τεσσερισήμισι χιλιάδες εξόριστους. Με τις άδειες και τις απολύσεις ο αριθμός των εκτοπισμένων, διαρκώς ελαττωνόταν, ωστόσο, το

---

⁴⁶ Μουσείο Δημοκρατίας Άγιου Ευστράτιου, διαθέσιμο στο <http://www.mouseiodimokratias.gr/greek/exhibition5.asp>, ανακτήθηκε στις 20/1/2018.

στρατόπεδο έκλεισε οριστικά το 1962. Συνολικά από τον Άγιο Ευστράτιο πέρασαν γύρω στις 10.000 πολιτικοί εξόριστοι, άντρες, γυναίκες και μικρά παιδιά.⁴⁷

5.2. Δράσεις της ΕΕΔΑ για την αποφυλάκιση των πολιτικών κρατουμένων και την κατάργηση της διοικητικής εκτόπισης

Η ΕΕΔΑ, ήδη από τις 30 Μαρτίου του 1956, έστειλε διακήρυξη προς την ελληνική κυβέρνηση, τους αρχηγούς πολιτικών κομμάτων, τους καθηγητές της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Θεσσαλονίκης, το Νομικό Συμβούλιο του κράτους, τους Δικαστικούς, Δικηγορικούς, Συμβολαιογραφικούς Συλλόγους της χώρας, Δικηγόρους και προς όλους τους Έλληνες πολίτες. Τη διακήρυξη υπέγραψαν επίσης και οι βουλευτές της ΕΔΑ, Παναγιώτης Γληγγλής, Ηλίας Ηλιού και Δημήτρης Γληνός.

Διακηρύξεις και υπομνήματα ακολούθησαν και τα επόμενα χρόνια της δράσης της ΕΕΔΑ σχετικά με τα ζητήματα των πολιτικών κρατουμένων. Έχοντας με το μέρος της μια μεγάλη μερίδα πληθυσμού, κυρίως Συλλόγους συγγενών και φίλων πολιτικών κρατουμένων, έδιναν από κοινού το ‘παρών’ και στήριζαν τις παρεμβάσεις απέναντι στις κυβερνήσεις.

Κινούμενη δραστικά και σε πλήρη συνεργασία με τη Διεθνή Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη (FIDH), η ΕΕΔΑ γνωστοποίησε στην Ομοσπονδία ότι στην Ελλάδα παραβιάζονταν από την ελληνική κυβέρνηση τα άρθρα 3,9, 11 και 19 της οικουμενικής διακήρυξης των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διακήρυξη που η Ελλάδα είχε υπογράψει και ως εκ τούτου δεσμευόταν από αυτήν.

Η γνωστοποίηση της παραβίασης των άρθρων αυτών σε συνδυασμό με τη δράση και της διεθνούς Ομοσπονδίας και των απεσταλμένων της στην Ελλάδα που επιβεβαίωναν σε μόνιμη βάση τις παραβιάσεις και το καθεστώς τρομοκρατίας στη χώρα, η FIDH έστειλε, στις 4 Φεβρουαρίου 1957, επιστολή προς τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Καραμανλή με τίτλο/ερώτημα: *«πώς θα υπερασπίσουμε τα δίκαιά σας όταν καταπατάτε τα δικαιώματα των υπηκόων σας;»*

---

⁴⁷ «Τα χρόνια της εξορίας», Ψηφιακό Μουσείο Εξορίστων Αη Στράτη, διαθέσιμο στο <https://www.exile-museum.gr/>, ανακτήθηκε στις 20/1/2018.

Στη συγκεκριμένη επιστολή η Διεθνής Ομοσπονδία ανέφερε αρχικά ότι έλαβε υπ' όψιν της την επιστολή της ελληνικής κυβέρνησης προς τον Ο.Η.Ε., για προασπίσει το δικαίωμα των Ελλήνων Κυπρίων για αυτοδιάθεση και στη συνέχεια ενσωμάτωση με την Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν, και καθότι η FIDH πήρε μέρος στη 9^η Γενική συνέλευση του ΟΗΕ, κατέθεσε υπόμνημα στο οποίο υπερασπιζόταν τις διεκδικήσεις της Ελλάδας για την Κύπρο. Έτσι εντός του έτους 1956, ο ΟΗΕ και της παρέμβασης της FIDH, έκανε ενεργό διαμαρτυρία και αξίωσε επανόρθωση στις περιοχές της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης και της Κύπρου. Μάλιστα οι επεμβάσεις του ΟΗΕ υπαγορεύτηκαν και γνωστοποιήθηκαν μέσω της FIDH, λόγω της ισχυρής ενασχόλησής της με το ζήτημα. Η FIDH με αυτόν τον τρόπο επεσήμαινε στον πρωθυπουργό ότι προάσπιζε τα δικαιώματα των ανθρώπων και των πολιτών όπου και αν αυτά παραβιάζονταν.

Ωστόσο, η FIDH επέστησε την προσοχή στην κυβέρνηση, έτσι ώστε να προβεί σε αποφασιστικά μέτρα για την αποκατάσταση της εσωτερικής ομαλότητας στην Ελλάδα, κάτι που θεωρείτο επιτακτική ανάγκη. Όπως τονίστηκε στην επιστολή της Διεθνούς Ομοσπονδίας, επειδή το ελληνικό Κράτος είχε υπογράψει την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όφειλε να τηρήσει τις επιταγές της Διακήρυξης, ώστε να εξασφαλιστεί υγιής σχέση και συνεργασία με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη. Ως εκ τούτου η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να προβεί σε ενέργειες που να αποκαθιστούν πλήρως τα ανθρώπινα δικαιώματα στη χώρα, αφήνοντας κατά μέρος διχασμούς και εξαιρέσεις.

Παράλληλα με τις πιέσεις για την πλήρη αποφυλάκιση των πολιτικών κρατουμένων, η ΕΕΔΑ κατέθεσε το 1961 μια προσωρινή πρόταση στη Βουλή. Σε περίπτωση που δε θα ικανοποιούνταν άμεσα το αίτημα αποφυλάκισης, απηύθυνε την παράκληση να εφαρμοστούν για τους κρατούμενους αδικημάτων της κατοχικής και μεταπελευθερωτικής περιόδου, εν όψει των επικείμενων εορτών, οι νόμοι περί ειρήνευσης, περί προσωρινής απόλυσης και αναστολής της ποινής εάν είχαν εκτίσει τα 2/3 αυτής, καθώς και οι νόμοι της άσκησης της βασιλικής προνομίας για την αποφυλάκιση ατόμων πασχόντων, υπερήλικων και γυναικών.

Ταυτόχρονα στις 19 Δεκεμβρίου 1961 η ΕΕΔΑ απέστειλε επιστολή προς τον υφυπουργό εσωτερικών Αθανάσιο Δαβάκη σχετικά με τους εξόριστους στον Άγιο Ευστράτιο που δεν είχαν ακόμη αποφυλακιστεί. Η Ένωση αιτήθηκε στον υφυπουργό,

σε περίπτωση που θα καθυστερούσε η αποφυλάκιση των κρατουμένων, να εξέταζε το αίτημα των διαβιούντων εξόριστων στο στρατόπεδο του Αγίου Ευστράτιου, οι οποίοι ζητούσαν τη βελτίωση του παρεχόμενου επιδόματος και αναδρομική καταβολή της κατά πέντε δραχμές αύξησης που είχε εγκριθεί για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις επισιτιστικές ανάγκες τους μέσα στον χειμώνα.

Τέλος η Ένωση επανερχόταν στο ζήτημα της ανάγκης να καταργηθεί η εκτόπιση επ' αόριστον, επειδή αποτελούσε παραβίαση του άρθρου 13 του Συντάγματος⁴⁸.

Μια ακόμη περίπτωση που το Δ.Σ. της ΕΕΔΑ κλήθηκε να υπερασπιστεί αφορά ατομική περίπτωση. Η πρόεδρος της Ένωσης Θάλεια Κολυβά ζήτησε τη στήριξη της επιτροπής θεωρώντας ότι επρόκειτο για παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Ουρανίας Σιδηροπούλου. Στις 2 Απριλίου 1962, με απόφαση των στρατιωτικών αρχών, η Σιδηροπούλου συνελήφθη σε χωριό της Φλώρινας και εκτοπίστηκε αρχικά στον Άγιο Ευστράτιο και στη συνέχεια στη Λαμία όπου συνέχιζε να βρίσκεται εκτοπισμένη. Η συγκεκριμένη εκτόπιση είχε γίνει μετά από την κατάργηση του στρατοπέδου γυναικών πολιτικών εξόριστων. Η πρόεδρος προσέθετε ότι η υπόθεση της Σιδηροπούλου είχε προκαλέσει ήδη αισθήματα αποδοκιμασίας και αγανάκτησης και στην κοινή γνώμη.

Η Κολυβά ανέφερε ότι η Σιδηροπούλου βρισκόταν σε άγνωστο περιβάλλον, μακριά από την οικογενειακή της στέγη την εργασία της, χωρίς συγγενικούς και φιλικούς δεσμούς και χωρίς να έχει τη δυνατότητα να αντιμετωπίσει τις δαπάνες διαβίωσής της, στέγης και τροφής. Η Πρόεδρος εξήγησε ότι η κατάργηση του στρατοπέδου γυναικών πολιτικών εξόριστων, όπως ήταν γνωστό, προέκυψε από τις έντονες διαμαρτυρίες και τις αντιδράσεις που είχαν προηγηθεί και ότι η πολιτεία ήταν υποχρεωμένη να προστατέψει τις γυναίκες από τον θυσμό της εκτόπισης, στο όνομα του Δικαίου και κάθε έννοιας ανθρωπισμού. Επιπλέον η πρόεδρος της Ένωσης πρότεινε να γίνει διαμαρτυρία στους αρμόδιους και να προβούν σε κατάλληλες ενέργειες ώστε όχι μόνο η Σιδηροπούλου να ελευθερωθεί, αλλά να μην επαναληφθεί τέτοια πράξη στο μέλλον, μέχρι την ολοσχερή κατάργηση του θεσμού της εκτόπισης.

---

⁴⁸ ΦΕΚ 1/Α/1.1.1952.

Στο πλαίσιο της στενής συνεργασίας που είχε η ΕΕΔΑ με τη Διεθνή Ομοσπονδία Ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Θάλεια Κολυβά έστειλε διευκρινιστική απάντηση σχετική με την εγκύκλιο της 22ας Μαΐου 1962 και του συναφούς ερωτηματολογίου της Διεθνούς Ομοσπονδίας, γνωστοποιώντας και στον διεθνή χώρο κάποια στοιχεία που αφορούσαν στην πραγματικότητα που βίωναν οι Έλληνες πολιτικοί κρατούμενοι τη συγκεκριμένη περίοδο στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με την Κολυβά, στην Ελλάδα οι αιτίες και οι διαδικασίες φυλάκισης καθορίζονταν βασικά από το Βασιλικό Διάταγμα της 9^{ης} Ιουλίου 1923 περί εσωτερικού κανονισμού των φυλακών. Ωστόσο, υποστήριξε ότι η χρονολογία έκδοσης του Διατάγματος προσδιόριζε αφενός το πεπαλαιωμένο και ασυγχρόνιστο των αντιλήψεών του και αφετέρου ότι έγινε για καταδίκους του κοινού ποινικού δικαίου και όχι για πολιτικούς καταδίκους.

Το τραγικό αυτό γεγονός, όπως ανέφερε η Κολυβά, και η επίμονη άρνηση της κυβέρνησης να χορηγήσει Γενική Αμνηστία, κατέτασσαν, σύμφωνα με τα λεγόμενά της, ως την Ελλάδα τη δεύτερη λιγότερο δημοκρατική χώρα στην Ευρώπη μετά τη φασιστική Ισπανία. Επιπλέον, σωρεία υπουργικών αποφάσεων και εγκυκλίων, σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης, ενέτειναν την αυστηρότητα στην αντιμετώπιση των πολιτικών καταδίκων.

Επίσης, στην έκθεση επισημαινόταν ότι η ελληνική Σωφρονιστική Υπηρεσία αγνοούσε συστηματικά τους «κανόνες μεταχείρισης των κρατουμένων» οι οποίοι είχαν ψηφιστεί από το Διεθνές Σωφρονιστικό Συνέδριο της Γενεύης τον Σεπτέμβριο του 1955. Οι κανόνες προέβλεπαν τα εξής:

- 1) Το άρθρο 6 προέβλεπε ότι δεν πρέπει να υπάρχουν διακρίσεις βασιζόμενες σε πολιτικές και θρησκευτικές αντιλήψεις.
- 2) Τα άρθρα 9-14 προέβλεπαν τη λήψη μέτρων ώστε η έκτιση της ποινής να γίνεται με τρόπο πολιτισμένο ώστε να εξασφαλίζεται η υγεία των κρατουμένων.
- 3) Το άρθρο 20 προέβλεπε παροχή τροφής καλής ποιότητας και παρασκευής, ικανής από θρεπτικής άποψης να διατηρήσει την υγεία και τις δυνάμεις του κρατουμένου.

- 4) Το άρθρο 21 προέβλεπε εξασφάλιση υγείας και πνευματικής ευεξίας των κρατουμένων.
- 5) Τα άρθρα 22-26 προέβλεπαν ειδικές φυλακές και νοσοκομεία για τους ασθενείς κρατούμενους και πλήρη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.
- 6) Τα άρθρα 27-32 προέβλεπαν αυτοδιοίκηση των κρατουμένων και απαγόρευση σωματικών ποινών.
- 7) Τα άρθρα 37-39 προέβλεπαν επαφή του κρατουμένου με τον έξω κόσμο δηλαδή δικηγόρους, επισκεπτήρια, αλληλογραφία, ενημέρωση μέσω του τύπου κ.λπ.
- 8) Το άρθρο 45 απαγόρευε τη μεταγωγή των κρατουμένων σε δυσμενείς συνθήκες κ.λπ.
- 9) Το άρθρο 78 προέβλεπε την εξασφάλιση μορφωτικών και ψυχαγωγικών εκδηλώσεων των κρατουμένων, δημιουργία βιβλιοθηκών, αναγνωστηρίων για την τόνωση της πνευματικής επίδοσής τους, γυμναστήρια, χώρους αθλοπαιδείας κ.λπ.

Δυστυχώς, όπως εξηγούσε η Θάλεια Κολυβά, στην Ελλάδα εφαρμόζονταν ακριβώς τα αντίθετα!

Χαρακτηριστική υπήρξε και η αναφορά του δικηγόρου και μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΕΔΑ, Δημητρίου Ε. Γαλανοπούλου, που υποβλήθηκε προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης, τον Εισαγγελέα Εφετών και τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών. Ο Γαλανόπουλος διαμαρτυρόταν ότι του είχαν απαγορεύσει την επικοινωνία με τους πελάτες του, κρατούμενους στις φυλακές της Αίγινας, ενώ σε κάποιους που επετράπη η συνάντηση, παρίστατο φύλακας ο οποίος απαγόρευε κάποιες από τις μεταξύ τους συνομιλίες.

Στις 11 Ιουνίου 1962 έγινε καταγγελία από τον Αθηναϊκό Σύλλογο οικογενειών πολιτικών εξόριστων και φυλακισμένων, της οποίας πρόεδρος ήταν η Μαρία Λουλέ. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Συλλόγου εξακολουθούσαν να κρατούνται, επί δεκαοκτώ έτη σε φυλακές και εξορίες, περίπου χίλιοι επτακόσιοι πολιτικοί κρατούμενοι, συγγενείς των μελών του συλλόγου. Όπως αναφέρεται, οι άνθρωποι αυτοί, που κρατούντο έξω από κάθε έννοια δικαιοσύνης και ανθρωπισμού, είχαν καταστεί σωματικά ερείπια. Παράλληλα, και οι ίδιες οι οικογένειες των κρατουμένων είχαν πολλάκις υποστεί αφάνταστες στερήσεις, διωγμούς και πικρίες. Επιπλέον στην

καταγγελία επισημαίνονταν και οι μάταιες επανειλημμένες και επίμονες εκκλήσεις προς τους αρμόδιους κυβερνητικούς παράγοντες, για αποφυλάκιση των συγγενών τους, κατάργηση των εκτοπίσεων και χορήγηση γενικής αμνηστίας.

Μέσω του σημειώματος αυτού ο σύλλογος επιθυμούσε να ενημερώσει την Ένωση για όλους τους περιορισμούς που είχαν επιβληθεί στις φυλακές και κυρίως αυτών που συνέβησαν σε συγγενείς πολιτικούς κρατούμενους των φυλακών Αίγινας, Καλαμίου και του νοσοκομείου Άγιος Παύλος, εξαιτίας των οποίων δυσκόλεψε και σχεδόν απαγορεύτηκε η επικοινωνία των οικογενειών με τους κρατούμενους συγγενείς. Επιπλέον καταγγέλλονταν τα εξής: Ως προς το επισκεπτήριο, για τους εκτίοντες ποινή ισόβιας κάθειρξης καταδίκους επιτρέπονταν τέσσερα επισκεπτήρια τον μήνα και με ένα μόνο πρόσωπο (σύζυγο ή μητέρα, πατέρα ή αδερφή κ.λπ.). Επίσης πολύ συχνό φαινόμενο αποτελούσε η επιστροφή των βιβλίων, εφημερίδων ακόμη και σχολικών εγχειριδίων που τους αποστέλλονταν στις φυλακές Αίγινας, Αβέρωφ κ.λπ.

Για τους παραπάνω λόγους ο Σύλλογος των συγγενών πολιτικών εξόριστων και φυλακισμένων, ζήτησε την ενεργητική συμπαράσταση της Ελληνικής Ένωσης ώστε να προβεί η ΕΕΔΑ σε κινήσεις προς τους αρμόδιους και να πραγματοποιηθεί η άρση των μέτρων, που χαρακτηρίζονταν αδικαιολόγητα και αντιανθρωπιστικά αφού δεν ακολουθούσαν το πνεύμα της οικουμενικής διακήρυξης του ΟΗΕ.

Ένα έτος αργότερα, το 1963, ο ίδιος σύλλογος γνωστοποίησε στην ΕΕΔΑ το υπόμνημα-μνημόνιο με το οποίο ζητούσε τη στήριξη της Ένωσης έτσι ώστε να τελειώσει το «δράμα» που διαρκούσε δεκαοχτώ χρόνια, η απελευθέρωση δηλαδή των συγγενών τους από τις φυλακές και την εξορία, το σεβασμός των οικογενειών τους από τα όργανα της Αστυνομίας και η εφαρμογή γενικής αμνηστίας στην Ελλάδα.

Επιπλέον, ο σύλλογος γνωστοποίησε και την επιστολή του Κ. Σωτηριάδη, καθηγητή θεολογίας, η οποία δημοσιεύθηκε παράλληλα και στην εφημερίδα *Έθνος* στις 28 Απριλίου 1963. Στην επιστολή ο Σωτηριάδης, εξέφραζε την αγανάκτηση για την απάνθρωπη συμπεριφορά κάποιων οργάνων της αστυνομίας. Εξηγούσε στην επιστολή ότι στις 24 Απριλίου 1963, ο ίδιος μαζί με εκατοντάδες συγγενείς, μητέρες, συζύγους, αδερφές και μικρά παιδιά είχαν επισκεφθεί το πολιτικό γραφείο του Προέδρου της Κυβέρνησης για να καταθέσουν αίτημα για αποφυλάκιση των 1700 πολιτικών κρατουμένων από την εξορία και τις φυλακές αλλά και για κατάργηση της

πολιτικής εκτόπισης. Ωστόσο, το πολιτικό γραφείο αρνήθηκε να δεχτεί τους εκπροσώπους και να συζητήσουν επί του θέματος. Αντίθετα, περιγράφει ότι δέχθηκαν επίθεση με άνευ προηγουμένου οργή και θυμό από τα όργανα της αστυνομίας. Σύμφωνα με τη δήλωση του Σωτηριάδη, πάνω από σαράντα γυναίκες, μητέρες σύζυγοι και παιδιά διώχθηκαν και τραυματίστηκαν βαριά.

Τελειώνοντας ο Αθηναϊκός Σύλλογος συγγενών των πολιτικών κρατουμένων δήλωνε ότι ένιωθε υποχρέωσή του να κάνει αναφορά σε κατάλληλους φορείς όπως η ΕΕΔΑ, η οποία τους στήριζε πάντοτε στα αιτήματά τους, επιδιώκοντας αποφυλάκιση, κατάργηση διοικητικής εκτόπισης, αλλά και προστασία των μελών τους από απάνθρωπες επιθέσεις των υπαλλήλων της αστυνομίας, την παραδειγματική τιμωρία όλων των υπευθύνων και την εφαρμογή γενικής αμνηστίας στη χώρα.

Το 1963 η Ένωση υποστήριζε ότι απόλυση των πολιτικών κρατουμένων από τις φυλακές που έχει ήδη πραγματοποιηθεί για αδικήματα προβλεπόμενα στις διατάξεις του Αναγκαστικού Νόμου, καθιστούσαν σχεδόν άνευ αντικειμένου την επαναφορά παραπλήσιων άρθρων στο νέο νομοσχέδιο που ερχόταν προς ψήφιση. Θα ήταν πλεονασμός, υποστήριζε η Ένωση, να εξαρθεί εκ νέου η σημασία της οριστικής εκκαθάρισης του «οδυνηρού» αυτού ζητήματος, το οποίο είχε προξενήσει τόση ζημία στη χώρα, ή η καθυστέρηση της τελικής λύσης του. Συνεπώς το μέτρο αυτό αποτελούσε ένα από τα πλέον θετικά για την αποκατάσταση της εσωτερικής ομαλότητας και της τάξης στην Ελλάδα, επιβαλλόταν όμως η ολοκλήρωσή του μέσω της πλήρους άρσης και των συνεπειών των καταδικών που είχαν απαγγελθεί, αλλά και των ποινών των οποίων ανεστάλη η περαιτέρω έκτιση. Προς αυτήν την κατεύθυνση η ΕΕΔΑ πρότεινε την τροποποίηση του νομοσχεδίου και τη χορήγηση σε όλους τους απολυμένους και σε όσους επρόκειτο να αποφυλακιστούν, μια αμνηστευτική χάρη, ώστε να καταστεί δυνατή η κοινωνική τους αποκατάσταση.

Επειδή η συζήτηση στη Βουλή για το νομοσχέδιο καθυστέρουσε, το Δ.Σ. της Ένωσης σε συνεργασία με τον Σύνδεσμο Ελλήνων Δημοκρατικών Νομικών, τη Νέα Κίνηση Δικηγόρων Αθηνών, την Επιτροπή Δικηγόρων Αθηνών για την αποκατάσταση των Δημοκρατικών Θεσμών, την Ένωση Δημοκρατικών Δικηγόρων Αθηνών, την ένωση Ελλήνων Νομικών και την Ένωση Δημοκρατικών Δικηγόρων Αθηνών οργάνωσαν, όπως ήδη αναφέραμε, συγκέντρωση στο θέατρο Ακροπόλ στις 13 Ιουλίου 1964 με θέμα τους έκτακτους νόμους. Στη συγκέντρωση μίλησε από πλευράς της ΕΕΔΑ ο

Στράτης Σωμερίτης, στη συνέχεια οι προτάσεις του εγκρίθηκαν από όλους τους παρευρισκομένους και ακολούθησε το σχετικό ψήφισμα που επιδόθηκε στην κυβέρνηση.

Σε αυτό το ψήφισμα η ΕΕΔΑ υποστήριξε ότι ενώ το πρότεινε την κατάργηση του Α.Ν.375, τελικώς δεν λαμβάνει τα επιβαλλόμενα μέτρα για την άρση των συνεπειών της εφαρμογής του νόμου επί εκείνων των καταδίκων που έπεσαν ακριβώς θύματα της εφαρμογής του. Είτε μέσω της αναθεώρησης των δικών, είτε μέσα από οποιοδήποτε άλλο αποτελεσματικό μέσο θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί και η περίπτωση των καταδίκων αυτών ώστε να λήξει οριστικά η εκ της καταδίκης τους «επί κατασκοπεία σκληρά περιπέτειά των».

Επιπλέον, η ΕΕΔΑ επεσήμαινε τους κινδύνους τους οποίους είχε για την ομαλή εξέλιξη των πραγμάτων της χώρας, η διατήρηση σε ισχύ νόμων και θεσμών που έρχονταν ενάντια στο Σύνταγμα. Η Ένωση υποστήριξε ότι τόσο η Κυβέρνηση όσο και η εθνική αντιπροσωπεία θα έπρεπε, κατά την τελική επεξεργασία του νομοσχεδίου, να λάβουν υπόψη τους τις παραπάνω απόψεις, τροποποιώντας και αναπροσαρμόζοντας το υπό κρίση νομοσχέδιο. Θα έπρεπε να νομοθετήσουν με κριτήρια τον πλήρη σεβασμό των ατομικών πολιτικών, καθώς και των ανθρωπίνων ελευθεριών και δικαιωμάτων όλων των πολιτών, χωρίς διακρίσεις ή εξαιρέσεις, σύμφωνα πάντα με τις επιταγές του Ελληνικού Συντάγματος, της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ο.Η.Ε. και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης της Ρώμης.

Το ψήφισμα ορίστηκε να επιδοθεί από τις οργανώσεις στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Παπανδρέου, τους αρμόδιους Υπουργούς Δικαιοσύνης και Εσωτερικών, τον Πρόεδρο της Βουλής και τους Βουλευτές που ανήκαν σε μεγάλες επιστημονικές και κοινωνικές οργανώσεις.

Το ίδιο ψήφισμα απεστάλη και πάλι στις 13 Ιουλίου 1964 στον πρόεδρο της Κυβέρνησης, στη Βουλή των Ελλήνων, στον Υπουργό Δικαιοσύνης, στους βουλευτές όλων των κομμάτων και στον αθηναϊκό Τύπο. Εμπλουτισμένο και αναλυτικότερο ψήφισμα απεστάλη από την Ένωση στις 6/11/1964 στον υπουργό δικαιοσύνης Νικόλαο Μπακόπουλο.

Στις 25 Μαρτίου 1965 η Φώφη Λαζάρου, στέλεχος της ΕΔΑ, απευθύνθηκε στο Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΔΑ για την υπεράσπιση των οχτώ γυναικών, πολιτικών

κρατουμένων στις φυλακές Αβέρωφ και ζήτησε τη στήριξη της Ένωσης για την αποφυλάκισή τους.

Ακόμη ένα ψήφισμα της ΕΕΔΑ πραγματοποιήθηκε την επόμενη χρονιά, στις 19 Απριλίου 1965 σε συγκέντρωση στο θέατρο Παπαϊωάννου. Το κάλεσμα έγινε μετά από πρόσκληση δικηγόρων, οι οποίοι υπερασπίζονταν πολιτικούς κρατούμενους που είχαν καταδικαστεί με τον Ν. 375, και του Αθηναϊκού Συλλόγου οικογενειών πολιτικών εξόριστων και φυλακισμένων (ΑΣΟΠΕΦ) «Παναθηναϊκή Συγκέντρωσις». Σκοπός του ψηφίσματος να διαμαρτυρηθούν για τη μη αποφυλάκιση των πολιτικών κρατουμένων.

Σύμφωνα με το ψήφισμα διαπιστώθηκε ότι, παρότι η Ένωση Κέντρου διά στόματος του αρχηγού της και ήδη Προέδρου της Κυβέρνησης είχε προαναγγείλει προεκλογικά και, στη συνέχεια, μετά την ανάληψη της εξουσίας είχε και πάλι εξαγγείλει την κατάργηση των έκτακτων μέτρων και την απόλυση των πολιτικών κρατουμένων, ενάμιση έτος μετά τη νίκη της δημοκρατίας υπήρχαν ακόμα στις φυλακές ογδόντα οχτώ πολιτικοί κρατούμενοι.

Τα στοιχεία αυτά γνωστοποιήθηκαν στο συνέδριο της Διεθνούς Ομοσπονδίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (FIDH) που πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 1965, αλλά και στο διοικητικό συμβούλιο του Αθηναϊκού Συλλόγου οικογενειών πολιτικών κρατουμένων. Η ΕΕΔΑ ανέφερε ότι υπήρχαν ακόμα ογδόντα άνδρες και έξι γυναίκες, εκ των οποίων οι εξήντα έξι είναι καταδικασμένοι με τον νόμο 375 και οι υπόλοιποι για παράβαση έκτακτων νόμων της εποχής του Εμφυλίου Πολέμου, οι οποίοι δεν είχαν αποφυλακιστεί,

Όπως αναφέρεται στο ψήφισμα της ΕΕΔΑ, η κυβέρνηση της Ε.Κ., παρά τις επανειλημμένες υποσχέσεις που είχε δώσει πριν ένα έτος, ανέβαλλε μονίμως τη συζήτηση και την ψήφιση του νομοσχεδίου περί καταργήσεως των έκτακτων μέτρων (που θα καταργούσε τον νόμο 375 και θα μετρίαζε τις ποινές των δικασμένων βάσει αυτού του νόμου. Στην ουσία είχε σταματήσει η λειτουργία των Συμβουλίων Χαρίτων και έτσι οι πολιτικοί κρατούμενοι «όμηροι της κυβερνήσεως Καραμανλή» (κατά την έκφραση του ίδιου του πρωθυπουργού) ήταν πλέον όμηροι της κυβέρνησης

Παπανδρέου, αφού δεν υπήρχε κανένα νομικό μέσο έστω για να μετριαστεί η ποινή τους.

Αναφέρεται σχετικά:

- Ενώ η Κυβέρνηση διά του Νομοσχεδίου «περί εκτάκτων μέτρων» πρότεινε την κατάργηση του φασιστικού νόμου 375, αρνιόταν, κατά παράβαση του συντάγματος, την αποφυλάκιση των καταδικασθέντων αθώων με τον συγκεκριμένο νόμο.
- Ενώ η κυβέρνηση είχε προετοιμάσει Νομοσχέδιο για την αντιμετώπιση του προβλήματος των έκτακτων μέτρων, δεν το έφερε στη Βουλή, παρότι η ίδια το είχε χαρακτηρίσει κατεπείγον. Δεν υπήρχαν μάλιστα ενδείξεις ότι θα το κατέθετε σύντομα στη Βουλή, παρά τις επανειλημμένες υποσχέσεις, γεγονός που προκαλούσε ανησυχία τόσο στην ελληνική κοινή γνώμη, όσο και στο εξωτερικό.

Το ψήφισμά της ΕΕΔΑ περιλάμβανε:

Α) Χαιρετισμό στους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, θύματα, όπως αναφέρεται, δικών πολιτικής σκοπιμότητας, οι οποίοι εξακολουθούσαν να κρατούνται στη φυλακή. Η Ένωση δεσμεύτηκε να συνεχίσει «εντόνως» τη δραστηριότητα για την άμεση αποφυλάκισή τους.

Β) Ευχαριστίες σε παράγοντες και οργανώσεις της χώρας, την αμέριστη ευγνωμοσύνη προς τους πολιτικούς, συνδικαλιστικούς, πνευματικούς και κοινωνικούς παράγοντες της Ελλάδας και του εξωτερικού, όπως η FIDH, οι οποίοι συμπαραστέκονταν δραστήρια στην προσπάθεια για την αποφυλάκιση των υπολοίπων πολιτικών κρατούμενων.

Γ) Καθολική διαμαρτυρία, διότι η κυβέρνηση, όπως εξηγείται στο ψήφισμα, που ανήλθε στην εξουσία με τη ρητή εντολή της «καταπληκτικής» πλειοψηφίας του ελληνικού λαού για τον πλήρη εκδημοκρατισμό της χώρας, δεν προέβη στην αποφυλάκιση όλων ανεξαιρέτως των πολιτικών κρατούμενων άνευ όρων και περιορισμών. Επιπλέον καταγγελλόταν ότι η κυβέρνηση δεν προέβη στη λήψη αποφασιστικών μέτρων για την κατάργηση των αντισυνταγματικών και αντιδημοκρατικών νόμων και θεσμών και εξακολουθούσε να κρατά στις φυλακές ογδόντα οχτώ αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και της Δημοκρατίας.

Στο τέλος του ψηφίσματος η ΕΕΔΑ παρέθετε τα αιτήματά της. Ζητούσε την άμεση αποφυλάκιση των εν λόγω κρατουμένων. Επιπλέον ζητούσε την τροποποίηση του παραπάνω νομοσχεδίου προτού κατατεθεί, ώστε να καταργηθούν όλοι οι αντισυνταγματικοί και αντιδημοκρατικοί, όπως αναφερόταν, θεσμοί. Κάλεσε την κυβέρνηση να υιοθετήσει τα συγκεκριμένα αιτήματα και να προχωρήσει στον πλήρη εκδημοκρατισμό της χώρας.

Τέλος, εξουσιοδότησε την Επιτροπή Δικηγόρων Υπερασπιστών και το Διοικητικό Συμβούλιο της ΑΣΟΠΕΦ να μεριμνήσουν για την επίδοση του ψηφίσματος στην Κυβέρνηση και για τη δημοσίευση του στον Τύπο.

Σε σύμπλευση με την ΕΕΔΑ και τους ελληνικούς συλλόγους, η FIDH, το 1965, διακήρυξε ότι με βάση τα στοιχεία που γνωστοποιήθηκαν αποδεικνυόταν ότι δεν είχε λυθεί οριστικά το πρόβλημα των πολιτικών κρατουμένων και ότι ήταν επιτακτική η αποφυλάκισή τους. Μια ακόμα απόδειξη πως στην Ελλάδα δεν είχαν αποκατασταθεί τα δικαιώματα του ανθρώπου ήταν ότι οι αποφυλακισθέντες δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα, δεν δικαιούνταν συντάξεις και ότι οι ίδιοι και τα παιδιά τους όφειλαν να προσκομίζουν πιστοποιητικά πολιτικών φρονημάτων ώστε να εργαστούν.

6. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΡΟΥ ΣΤΕΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ

6.1. Ιθαγένεια

Η ιθαγένεια αποτελεί τον δεσμό ενός ατόμου προς την Πολιτεία, στον λαό της οποίας ανήκει.⁴⁹ Το δικαίωμα διατήρησης της ιθαγένειας αποτελεί συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα βάσει του άρθρου 4, παραγράφου 3 του Ελληνικού Συντάγματος.⁵⁰ Μέχρι το 2004 οι τροποποιήσεις, καταργήσεις και προσθήκες στον Κώδικα του 1955 ήταν τόσες πολλές, που κατέστησαν την εκ νέου δημιουργία Κώδικα περί ιθαγένειας αναγκαία. Αυτός είναι και ο Κώδικας περί Ελληνικής Ιθαγένειας που βρίσκεται σε ισχύ, ο οποίος κυρώθηκε με τον Νόμο 3284/2004⁵¹, ο οποίος κατήργησε τον Κώδικα του 1955.

Το μέτρο της αφαίρεσης της ελληνικής ιθαγένειας είχε αρχίσει να εφαρμόζεται από την εποχή του Ψυχρού Πολέμου. Συγκεκριμένα, νομοθετήθηκε το 1947, με το

⁴⁹ Ζωή Παπασιώπη-Παππά-, *Δίκαιο Ιθαγένειας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004.

⁵⁰ Αθανάσιος Ράικος-, *Συνταγματικό δίκαιο. Θεμελιώδη Δικαιώματα*, εκδ. Σάκκουλας Αθήνα –Κομοτηνή 2004, σ. 58.

⁵¹ ΦΕΚ 217/Α/10-11-2004.

ΛΖ/1947 Ψήφισμα της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής «περί αποστερήσεως της Ελληνικής Ιθαγένειας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εν τω εξωτερικώ».

Τη διετία 1947-1949, το μέτρο εφαρμόστηκε σε πάνω από πενήντα έξι χιλιάδες Έλληνες που αναχώρησαν για την Ανατολική Ευρώπη και εγκαταστάθηκαν στη Σοβιετική Ένωση και στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Γερμανίας, Βουλγαρίας, Τσεχοσλοβακίας, Πολωνίας και Ουγγαρίας. Οι πολιτικοί αυτοί πρόσφυγες έχασαν αυτομάτως την ελληνική ιθαγένεια.⁵² Στη συνέχεια, η ελληνική διοίκηση προέβη σε συλλήβδην αφαιρέσεις ιθαγενειών με συνοπτικές διαδικασίες, μέχρι να τεθεί σε ισχύ το νέο σύνταγμα του 1952. Μέχρι την 1η Ιανουαρίου 1952, οπότε και άρχισε η ισχύς του νέου συντάγματος, επιβλήθηκαν συνολικά διακόσιες ογδόντα εννέα στερήσεις ιθαγένειας, από τις οποίες οι εκατόν είκοσι τέσσερις κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου με τρία βασιλικά διατάγματα.⁵³

Πάντως, ακόμη και μετά την κατάργηση του ΛΖ' Ψηφίσματος, η ελληνική νομοθεσία συνέχισε να διαθέτει ασφαλές οπλοστάσιο για την αφαίρεση των ιθαγενειών των «δρώντων ή δρασάντων αντεθνικώς» στο εξωτερικό, με τη μόνη διαφορά ότι η στέρηση της ιθαγένειας έπαψε πλέον να είναι υποχρεωτική αλλά άνηκε στη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης.⁵⁴

Το μέτρο της αφαίρεσης της ιθαγένειας που είχε ενταθεί στο τέλος του εμφυλίου πολέμου, διήρκεσε μέχρι και το τέλος της χούντας.⁵⁵ Χρειάστηκαν ακόμη δύο χρόνια (και εννέα μετά τη δικτατορία των συνταγματαρχών) για να παρθεί η 106841/1983 Κοινή Απόφαση των υπουργών Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης για τον «Ελεύθερο επαναπατρισμό και απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας στους πολιτικούς πρόσφυγες». Έτσι, «μπορούσαν να επιστρέψουν ελεύθερα στην Ελλάδα όλοι οι Έλληνες το γένος που κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949 και λόγω αυτού κατέφυγαν στην αλλοδαπή ως πολιτικοί πρόσφυγες, έστω και αν αποστερήθηκαν της ελληνικής ιθαγένειας». Μέχρι εκείνη την περίοδο, οι πολιτικοί πρόσφυγες που προσπάθησαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα προσέβαλλαν ατομικά τις αποφάσεις για τη στέρηση της

⁵² Τα επίσημα στοιχεία του ΚΚΕ, που κατατέθηκαν στην Τρίτη Συνδιάσκεψη (10 - 14/10/1950) κάνουν λόγο για 55.881 πολιτικούς πρόσφυγες (αντάρτες και πολίτες), οι οποίοι σε αρχική φάση κατανεμήθηκαν στις Λαϊκές Δημοκρατίες ως εξής: Ρουμανία: 9.100, Τσεχοσλοβακία: 11.941, Πολωνία: 11.458, Ουγγαρία: 7.253, Βουλγαρία: 3.021, Γερμανία: 1.128 και Σοβιετική Ένωση: 11.980.

⁵³ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ.490.

⁵⁴ Κατά το άρθρο 20, παρ. 2 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας.

⁵⁵ Έλλη Ζώτου, «Πέτρος Κόκκαλης: Πώς το εμφυλιακό κράτος του αφαίρεσε την ιθαγένεια», *Αυγή*, 1/1/2017, διαθέσιμο στο <http://www.avgi.gr/article/10813/7776526/pos-to-emphyliako-kratos-tou-aphairese-ten-ithageneia>.

ιθαγένειάς τους. Όσο για τη διεκδίκηση των περιουσιών τους, περίμεναν μέχρι το 1985!

6.2. Δράσεις της ΕΕΔΑ για την κατάργηση του μέτρου της στέρησης της Ιθαγένειας

Παράλληλα με την όλη δράση της, η Ένωση αναφερόταν συχνά σε ζητήματα αφαίρεσης της ιθαγένειας, καθώς και στην αντισυνταγματικότητα του μέτρου, και σε υπομονήματα της προς την Κυβέρνηση τόνιζε την επιτακτική ανάγκη κατάργησης του μέτρου.

Σύμφωνα με την ΕΕΔΑ, η διατήρηση του μέτρου βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με το Σύνταγμα, το οποίο δεν αναγνώριζε δυνατότητα στέρησης ιθαγένειας στους Έλληνες υπηκόους, ενώ συγχρόνως αποτελούσε ευθεία παράβαση της αρχής του άρθρου 15 της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ο.Η.Ε που όριζε ότι: *«Κάθε άτομο δικαιούται να έχει εθνικότητα. Κανείς δε μπορεί να στερηθεί αυθαίρετα την εθνικότητά του, ούτε και το δικαίωμα μεταβολής της εθνικότητάς του»*.

Συνεπώς επιβαλλόταν η κατάργηση της στέρησης του δικαιώματος στην ιθαγένεια από πλευράς της Κυβέρνησης και η επανεξέταση και η άρση της ανώμαλης κατάστασης η οποία είχε δημιουργηθεί λόγω της αθρόας κατά το παρελθόν στέρησης της ελληνικής ιθαγένειας σε πολλά άτομα που βρίσκονταν στο εξωτερικό, αλλά και στο εσωτερικό της χώρας.

Εξετάζοντας το προς ψήφιση νέο νομοσχέδιο του 1962, η ΕΕΔΑ επεσήμαινε εκτός των άλλων μια σημαντική παράμετρο για την ελληνική ιθαγένεια που, μέχρι τότε, δεν είχε ληφθεί υπόψη. Συγκεκριμένα η Ένωση υποστήριζε ότι το νομοσχέδιο διατηρούσε τη νομική δυνατότητα της αφαίρεσης της ελληνικής ιθαγένειας από ορισμένες κατηγορίες Ελλήνων, κυρίως με το αόριστο γενικό και αυθαίρετο επιχείρημα της «αντεθνικής δράσης τους στο εξωτερικό». Το γεγονός ότι οι διατάξεις αυτές περιλαμβάνονταν και σε νεότερα νομοθετήματα έδειχνε την άμεση επιρροή από το ψήφισμα ΛΖ του 1947, της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής *«περί αποστερήσεως της Ελληνικής Ιθαγενείας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εν τω εξωτερικώ»* και αυτό της ειδικής σκοπιμότητας, η οποία επέβαλε όλα γενικώς τα έκτακτα μέτρα.

7. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΥ ΦΡΟΝΗΜΑΤΩΝ

7.1. Πιστοποιητικό Φρονημάτων

Το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων ήταν κρατικό έγγραφο που εκδιδόταν από τις ελληνικές αστυνομικές αρχές ή τον Στρατό, το οποίο βεβαίωνε ότι κάποιος πολίτης δεν ήταν κομμουνιστής ούτε συμπαθών των κομμουνιστικών ιδεών. Μέσω των Πιστοποιητικών Κοινωνικών Φρονημάτων αποκλείστηκαν από ολόκληρο τον δημόσιο τομέα, από τις ανώτερες και ανώτατες σχολές όχι μόνον όσοι χαρακτηρίστηκαν από τις αρχές ως κομμουνιστές (οι ίδιοι ή μέλη της ευρύτερης οικογενείας τους), αλλά και όσοι προέβαλαν γενικότερα φιλελεύθερες ιδέες.⁵⁶

Τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων θεσμοθετήθηκαν για πρώτη φορά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά. Ενδεικτικά, το Βασιλικό Διάταγμα της 13^{ης} Σεπτεμβρίου 1938 που εκδόθηκε από την Κυβέρνηση Μεταξά και αφορούσε την συμμετοχή σε εισαγωγικές εξετάσεις Παιδαγωγικών Ακαδημιών, απαιτούσε τέτοιο πιστοποιητικό.⁵⁷

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, τα πιστοποιητικά εντάχθηκαν στα «Έκτακτα Μέτρα». Τα Έκτακτα Μέτρα ήταν ένα σύνολο θεσμών που είχαν στόχο τον έλεγχο και τον αποκλεισμό από τον δημόσιο βίο όσων θεωρήθηκαν ύποπτοι για συνεργασία με τους αντάρτες και αργότερα εκείνων που έδειχναν ‘συμπάθεια’ προς την κομμουνιστική ιδεολογία. Σε αυτά περιλαμβάνονταν οι εκτοπισμοί, οι «φάκελοι» και η δημιουργία της Επιτηρούμενης Ζώνης κατά μήκος των βορείων συνόρων της χώρας, εξακόσια περίπου χιλιόμετρα, μέσα στα όρια της οποίας ο στρατός είχε αυξημένες εξουσίες.⁵⁸

Το 1948, επί Κυβέρνησης Σοφούλη, θεσπίστηκε ο Α.Ν. 516 που θεμελιώνει ένα καθεστώς «ελέγχου νομιμοφροσύνης των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρεσιών». Ο νόμος επικυρώθηκε με το ψήφισμα ΜΘ΄/1948 και οι διατάξεις του αφορούσαν όλους τους εργαζόμενους στον δημόσιο τομέα, στις τράπεζες και στα ασφαλιστικά ιδρύματα. Βάσει των διατάξεων του νόμου οι κρινόμενοι ως «μη εθνικόφρονες –

⁵⁶ Αθανάσιος Καραφύλλης, «Πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων: Μια κλασική περίπτωση κοινωνικής δικαιοσύνης ή αδικίας κατά την επιλογή των υποψηφίων σπουδαστών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες», *5ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη»*, Εργαστήριο Ιστορικού αρχείου Νεοελληνικής και διεθνούς Εκπαίδευσης, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Πατρών, ανακτήθηκε στις 3/1/2018.

⁵⁷ «Περί χρόνου ενεργείας εισιτηρίων εξετάσεων των παιδαγωγικών Ακαδημιών, εκδόσεως αποτελεσμάτων », στηριζόμενο στον Α.Ν. 1075/1938 (άρθρο 2).

⁵⁸ Γιάννης Κάτρης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα 1960-1970*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974, σ.73.

νομιμόφρονες», έχαναν το δικαίωμα εργασίας στο Δημόσιο. Στην ίδια λογική κινήθηκε και ο Α.Ν. 512/1948 «περί ασφαλείας των εταιριών κοινής ωφελείας» που απαγόρευε το δικαίωμα εργασίας στις συγκεκριμένες υπηρεσίες όσων κρίνονταν ότι είχαν «αντεθνικές» αντιλήψεις. Με τον Α.Ν. 516/1948 «περί ελέγχου νομιμοφροσύνης των δημοσίων υπαλλήλων και υπηρετών» θεωρήθηκε ως κύριο «προσόν» πρόσληψης των δημοσίων υπαλλήλων η νομιμοφροσύνη. Κοινό χαρακτηριστικό των μέτρων αυτών αλλά και του τρόπου με τον οποίο εφαρμόστηκαν ήταν ότι τιμωρούσαν πρώτιστα το φρόνημα και δευτερευόντως τις πράξεις.

Τον θεσμό των πιστοποιητικών φρονημάτων συμπλήρωνε και το φαινόμενο των καθημερινών διώξεων που βίωναν οι «ελεύθεροι» κομμουνιστές, αριστεροί και δημοκρατικοί πολίτες με τη συνεχή αστυνομική επιτήρηση, το φακέλωμα, τη δράση του λεγόμενου παρακράτους και τις συνεχείς ψυχολογικές και άλλου χαρακτήρα πιέσεις να αποκηρύξουν τις ιδέες τους και να υπογράψουν δηλώσεις μετανοίας. Επρόκειτο για μια επιχείρηση καταστολής, που, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Νίκος Αλιβιζάτος, «πήρε διαστάσεις χωρίς προηγούμενο στην πολιτική ιστορία της χώρας».⁵⁹

Ενδεικτικό του κλίματος της δεκαετίας του 1950 είναι ότι το τότε ισχύον νομικό καθεστώς ενισχύθηκε με την 153/1954 εγκύκλιο του υπουργείου Εσωτερικών που επικεντρωνόταν στα «πιστοποιητικά– βεβαιώσεις κοινωνικών φρονημάτων».

Σύμφωνα με την εγκύκλιο, όποιος δεν είχε πιστοποιητικό που να βεβαιώνει ότι ήταν «εθνικόφρων- νομιμόφρων» δεν μπορούσε:

- Να εργαστεί ως ναυτικός (Ν. 2689/1953).
- Να εργαστεί στο Δημόσιο (Α.Ν. 516/1948).
- Να σπουδάσει στις ανώτερες και ανώτατες σχολές (Β. Δ. 28/4/1951).
- Να εργαστεί ως υπάλληλος ή εργάτης στη ΔΕΗ, στον ΟΤΕ, στον ΟΛΠ, στις μεταφορές, στην Επιχείρηση Υδάτων και γενικά στις επιχειρήσεις κοινής ωφελείας (Α.Ν. 512/1948).
- Να καλλιεργήσει την αγροτική ιδιοκτησία του, αν βρισκόταν στις παραμεθόριες περιοχές (απόφαση 10188/2/36α της 6/12/1951 του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης).

---

⁵⁹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 519.

- Να εργαστεί ως φορτοεκφορτωτής (Ν.Δ. 1254/29-31/10/1949).
- Να πάρει άδεια κυκλοφορίας και άδεια οδήγησης αυτοκινήτου (Ν. 1478/1950).
- Να γίνει κληρικός.
- Να εκδώσει διαβατήριο ώστε να έχει τη δυνατότητα να ταξιδέψει προσωρινά ή να μεταναστεύσει στο εξωτερικό.
- Να πάρει δίπλωμα μηχανικού (Διάταγμα Υπουργείου Βιομηχανίας 7.4.1954).
- Να δουλέψει στα αστικά και υπεραστικά λεωφορεία (Β. Δ. 11/6/1954).
- Να αποκατασταθεί ως ανάπηρος πολέμου (απόφαση 159066/0/380- 15/3/1950 του υπουργείου Εθνικής Αμύνης και του υπουργείου εσωτερικών).
- Να εργαστεί σε επιχειρήσεις που θεωρούνταν πως έχουν σημασία για την εθνική άμυνα κ.ο.κ.⁶⁰

Τα πιστοποιητικά φρονημάτων καταργήθηκαν στον χώρο της εκπαίδευσης το 1964 από την Κυβέρνηση Παπανδρέου και επανήλθαν το 1967 με την εγκαθίδρυση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Καταργήθηκαν εν μέρει το 1971, στο πλαίσιο της ‘φιλελευθεροποίησης’ του καθεστώτος, με εξαίρεση τις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας. Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις αντικαταστάθηκαν με ένα ερωτηματολόγιο που έπρεπε να συμπληρώσει ο εκάστοτε υποψήφιος. Ανάμεσα στα άλλα, ήταν υποχρεωμένος να απαντήσει αν είχε ποτέ συλληφθεί, αν ήταν αναγνώστης εντύπων που απηχούσαν αντεθνικές γνώμες, αν είχε πάρει ποτέ μέρος σε εκδηλώσεις που είχαν διοργανωθεί από άτομα που υπηρετούσαν τον κομμουνισμό και τους σκοπούς του και αν υπήρξε ποτέ οπαδός κομμάτων «σκοπούντων την καθ’ οιονδήποτε τρόπον ανατροπήν της νομίμου κυβερνήσεως». Τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων καταργήθηκαν οριστικά το 1981.⁶¹

Τα πιστοποιητικά έγιναν αιτία να εγκαταλείψουν την χώρα «αριστεροί» πολίτες αφού χωρίς αυτά δεν μπορούσε κάποιος να σπουδάσει. Βασικό γνώρισμα όλων αυτών των

⁶⁰ Εγκύκλιος 153 του Υπ. Εσωτερικών (υφυπουργός Βάσος Βραχνός) προς τας Διοικήσεις Αξιωματικών Χωροφυλακής με θέμα «Πιστοποιητικά ή βεβαιώσεις ‘Κοινωνικών φρονημάτων’», Απόρρητος-Κατεπείγουσα-Επί αποδείξει, Εν Αθήναις 26.10.1954, αρ. πρωτ. 15/6/397, στον *Ριζοσπάστη*, στην ένθετη έκδοση *«7 ημέρες»*, 6/6/2001, σ. 11 .

⁶¹ Αθανάσιος Καραφύλλης, *ό.π.*

νομοθετημάτων ήταν ότι καθιέρωναν παντού «έκτακτα μέτρα», παρέκαμπταν διαδικασίες νόμιμες σε καιρούς ειρήνης και εισήγαγαν διαδικασίες νομιμοφανείς, συνοπτικές και πλήρως αυθαίρετες.

7.2. Δράσεις ΕΕΔΑ για την κατάργηση του Πιστοποιητικού Φρονημάτων

Η ΕΕΔΑ έδωσε «το παρών» σε έναν μεγάλο αριθμό περιπτώσεων αυθαιρεσιών, λογοκρισίας και καθαίρεσης από θέσεις εργασίας. Υπερασπίστηκε το δικαίωμα της ελεύθερης ύπαρξης και έκφρασης κάθε πολίτη, μαθητή και σπουδαστή με κύριο αίτημα την ανεμπόδιστη έκφραση κάθε πολιτικού φρονήματος και την άρση των έκτακτων μέτρων περί πολιτικών φρονημάτων. Συγκεκριμένα, το Δ.Σ. της Ένωσης παρενέβη επανειλημμένως σε πολλές περιπτώσεις παραβίασης των ατομικών δικαιωμάτων.

Κατά την προεκλογική περίοδο του 1962, η ΕΕΔΑ απέστειλε υπόμνημα προς τον Πρόεδρο της Υπηρεσιακής Κυβέρνησης Κωνσταντίνο Δόβα, με αφορμή τις αιματηρές προεκλογικές επιθέσεις στο Αιγάλεω εναντίον αντιπολιτευόμενων υποψηφίων και για σειρά πράξεων βίας. Στο υπόμνημα τονιζόταν η ανάγκη της άρσης των ισχυόντων έκτακτων μέτρων και του Γ' ψηφίσματος για την ανεμπόδιστη εκδήλωση του πολιτικού φρονήματος των πολιτών, σύμφωνα με το προηγούμενο ψήφισμα της υπηρεσιακής κυβέρνησης του 1950. Η περίληψη του υπομνήματος αυτού δημοσιεύθηκε και στον ημερήσιο Τύπο.

Στις 13 Ιουλίου 1964, στο ψήφισμα που κατατέθηκε σε όλους τους πολιτικούς φορείς και στον ημερήσιο Τύπο, η ΕΕΔΑ κατήγγειλε και πάλι το επερχόμενο ψήφισμα ως προς την διατήρηση του θεσμού των πιστοποιητικού φρονημάτων σε κάποιους εργασιακούς χώρους. Συγκεκριμένα ανέφερε ότι με το επιχείρημα της εφαρμογής του άρθρου 100 του Συντάγματος, το νέο Νομοσχέδιο θα επέκτεινε και θα διεύρυνε την έννοια του δημοσίου υπαλλήλου, ενώ προφανώς το άρθρο αφορούσε μόνο «τους ασκούντες ευθέως και στενά» δημόσια διοίκηση υπαλλήλους. Η Ένωση υποστήριζε ότι δεν αφορούσε όμως τους εργαζόμενους σε πάσης φύσεως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου στους οποίους έχει δοθεί η ιδιότητα του Δημοσίου υπαλλήλου ή στους εργαζόμενους στην τοπική αυτοδιοίκηση ή στις δημόσιες επιχειρήσεις καθαρά οικονομικού σκοπού και ακόμη λιγότερο στις εκχωρούμενες από το Κράτος

κοινοφελείς επιχειρήσεις, οι οποίες ήταν καθαρώς ιδιωτικού δικαίου. Με αυτόν τον τρόπο όμως η ΕΕΔΑ τόνιζε ότι διατηρήθηκε ο θεσμός των πιστοποιητικών φρονημάτων και παραβιάζονταν η ελευθερία της εργασίας για σημαντικές κατηγορίες εργαζομένων.

Επιπλέον για ακόμη μια φορά υποστήριξε την κατάργηση του δικαιώματος των Νομαρχών και του Υπουργού Εσωτερικών να απολύουν εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης για λόγους αντίθεσης προς την κυβερνητική πολιτική

7.3. Πιστοποιητικά Φρονημάτων σε φορείς της Εκπαίδευσης

Σε αυτό το σημείο είναι πολύ σημαντικό να παραθέσουμε την παρέμβαση της Μαρίας Σβώλου στο διεθνές συνέδριο που έγινε στις 17-19 Απριλίου 1965. Η Μαρία Σβώλου υπηρέτησε ως βουλευτής της ΕΔΑ και ιδρυτικό μέλος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Ήταν η σύζυγος του Αλέξανδρου Σβώλου, ιδρυτή της ΕΕΔΑ. Η παρέμβασή της είχε ήδη γνωστοποιηθεί στην Ένωση όταν κατατέθηκε και στην Διεθνή Ομοσπονδία (FIDH), και αφορούσε στη παραβίαση βασικών αρχών για τα δικαιώματα του ανθρώπου και του σχετικού δικαιώματος των νέων στη μόρφωση. Η Σβώλου παρέθεσε αναλυτικά στοιχεία για την κατάσταση στους φορείς της Εκπαίδευσης.

Αρχικά ευχαρίστησε τους παρευρισκομένους στο συνέδριο για τη βοήθεια και τη στήριξη που είχαν προσφέρει για την υπεράσπιση της μερίδας του ελληνικού λαού που καταπιεζόταν συστηματικά από τις ελληνικές αρχές. Στη συνέχεια ανέφερε ότι βρέθηκε στην ανάγκη να εκθέσει μπροστά στο συνέδριο μια σοβαρή παραβίαση των βασικών αρχών για τα δικαιώματα του ανθρώπου και του σχετικού δικαιώματος των νέων στη μόρφωση. Σύμφωνα με τα λεγόμενά της, η παραβίαση αυτή ήταν ιδιαιτέρως σοβαρή καθώς αφορούσε τους νέους, τους μαθητές των Γυμνασίων, τους καθηγητές τους, αλλά και τον ιερό χώρο του σχολείου. Όπως επεσήμαινε, η παραβίαση συνέχιζε να υφίσταται σε μια περίοδο ήττας του αυταρχικού καθεστώτος, με συντριπτική νίκη των δημοκρατικών δυνάμεων.

Στο Συνέδριο η Σβώλου αναφέρθηκε στην εμπιστευτική εγκύκλιο που δημοσιεύθηκε στον Τύπο, η οποία είχε εκδοθεί και υπογραφεί από τον Πρόεδρο της κυβέρνησης

Γεώργιο Παπανδρέου, με την ιδιότητά του ως Υπουργού Παιδείας. Επισημάνει τα εξής σημεία της εγκυκλίου:

1) Ο Υπουργός ανέθετε στους Γυμνασιάρχες να ελέγχουν τα πολιτικά φρονήματα όχι μόνο των μαθητών, αλλά και των συναδέλφων τους. Έτσι, όπως ανέφερε, η εγκύκλιος εισήγαγε και εφάρμοξε αστυνομικές μεθόδους μέσα στο ίδιο το σχολείο, μεταβάλλοντας τον δάσκαλο σε μυστικό αστυνομικό, σε ανακριτή, σε δικαστή χωρίς εγγυήσεις, στον οποίο δινόταν η δυνατότητα να κρίνει τη σκέψη και τη συνείδηση των άλλων. Τον μετέβαλλε, όπως υποστήριξε η Σβώλου, ακόμη και σε καταδότη.

2) Σύμφωνα με την Εγκύκλιο μπορούσαν να αποβληθούν από τους εκπαιδευτικούς θεσμούς, όχι μόνο όσοι δάσκαλοι είχαν κομμουνιστικές ιδέες, αλλά και εκείνοι που θεωρούνταν ύποπτοι ως συμπαθούντες του κομμουνισμού ή και εκείνοι που ‘ανέχονταν’ τις κομμουνιστικές ιδέες άλλων. Και μόνο αυτή η παράγραφος θα ήταν, σύμφωνα με την Μαρία Σβώλου, αρκετή για να αποδείξει πως με την συγκεκριμένη εγκύκλιο καταργούνταν τα δικαιώματα της ελευθερίας, της σκέψης και της συνείδησης, ενώ παράλληλα αλλοιωνόταν και το νόημα της δημοκρατίας.

3) Η εγκύκλιος χαρακτήριζε επιπλέον σαν καταρχήν υπόπτους για ‘αριστερισμό’ τους μαθητές που οι οικογένειές τους είχαν αριστερές πολιτικές πεποιθήσεις. Έτσι, σύμφωνα με τη Σβώλου, μεταφερόταν το βάρος της υποτιθέμενης ευθύνης των γονέων στους ώμους των παιδιών τους, καθιερώνοντας με τον τρόπο αυτόν βαριές διακρίσεις ανάμεσα στους Έλληνες πολίτες, τις οικογένειες και τα παιδιά τους, καθώς τους εξέθετε σε πιέσεις της Αστυνομίας, στην οποία δινόταν η δυνατότητα διώξεων στο όνομα της «συλλογικής ευθύνης».

4) Επιπλέον, η εγκύκλιος απαιτούσε από τους Γυμνασιάρχες να υποβάλλουν στο τέλος κάθε μήνα μυστική έκθεση για τις πολιτικές πεποιθήσεις τόσο του διδακτικού προσωπικού όσο και των μαθητών στο Υπουργείο Παιδείας, το οποίο, σύμφωνα με τη Σβώλου, μεταβαλλόταν σε Υπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας. Σημείωνε μάλιστα ότι το αντίγραφο της έκθεσης, που σύμφωνα με την εγκύκλιο κατατίθετο και στο γραφείο του Πρωθυπουργού, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από κάθε αστυνομικό γραφείο.

5) Τέλος, η Εγκύκλιος προέβαλλε ως «αρετή» των δασκάλων και των μαθητών την αμοιβαία κατάδοση, συνθλίβοντας έτσι κάθε έννοια ηθικής αγωγής, ενώ συγχρόνως αρνιόταν όλη την παιδαγωγική αξία των ανθρωπιστικών ιδανικών.

Η Μαρία Σβώλου ανέφερε ότι όλα τα παραπάνω δικαιολογούνταν στο όνομα του φρονηματισμού των νέων μέσα στο ελληνοχριστιανικό πνεύμα. Αλλά ήταν κοινή αλήθεια, όπως τη χαρακτήριζε, ότι ο φρονηματισμός και η ηθική αγωγή στο σχολείο, δεν συντελούνται με ηχηρές και κενές φράσεις. Αντίθετα, η αγωγή, όπως υποστήριζε, δινόταν κυρίως με το παράδειγμα συμπεριφοράς των δασκάλων απέναντι στους μαθητές με τις πράξεις τους, με την καλλιέργεια μέσα στη σχολική ζωή του σεβασμού στην προσωπική αξιοπρέπεια του ανθρώπου, με την ευθύτητα και την ανάπτυξη της ανθρωπιάς και της αμοιβαίας αγάπης. Προσέθετε ότι η πολιτική μίσους, που είχε εφαρμοστεί τα τελευταία χρόνια ακόμη και στο σχολείο από το καθεστώς της αυθαιρεσίας και είχε χρησιμοποιηθεί για να διαιρέσει τον λαό και να τον κρατήσει σε δουλική υποταγή, «νικήθηκε» από τις δημοκρατικές δυνάμεις.

Στη συνέχεια, η Σβώλου παρέθετε τις πρώτες συνέπειες της εφαρμογής της εγκυκλίου. Πέντε μαθητές είχαν αποβληθεί από Γυμνάσιο στα Ιωάννινα. Οι δύο με την απαγόρευση να φοιτήσουν σε οποιοδήποτε άλλο σχολείο του νομού. Τιμωρήθηκαν, όπως εξήγησε, επειδή πήραν μέρος στην υποδοχή ενός βουλευτή της ΕΔΑ, πράγμα που συνέβαινε συχνά στην επαρχία στις υποδοχές βουλευτών, από όλες τις πολιτικές παρατάξεις. Επίσης μια μαθήτρια δεκαπέντε ετών στην Κομοτηνή είχε αποβληθεί από το Γυμνάσιο όπου φοιτούσε διότι είχε καταθέσει στεφάνι σε κηδεία συνδικαλιστή και της γυναίκας του, οι οποίοι είχαν υπάρξει φίλοι της οικογένειάς της. Τέλος αναφέρθηκε στην αποβολή ενός νεαρού μαθητή από νυχτερινό Γυμνάσιο στο Περιστέρι, επειδή διένειμε προκηρύξεις της «Επιτροπής Ειρήνης» και στην αλλαγή της διαγωγής του πιστοποιητικού του από «πολύ καλή» σε «κακή».

Κλείνοντας την ομιλία της, η Μαρία Σβώλου κάλεσε τους επίτροπους του Συνεδρίου να μη μείνουν αδιάφοροι απέναντι στις κατάφορες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων του ανθρώπου, των δικαιωμάτων των νεαρών προσώπων να μορφωθούν. Τέλος, πρότεινε να συσταθεί μια επιτροπή από τους παρευρισκομένους συνέδρους, η οποία να απευθυνθεί στην Κυβέρνηση για να τεθεί τέλος στα μέτρα και στις τιμωρίες, που αντί για παραδειγματισμό, θεωρούσε ότι θα έφερναν την αγανάκτηση της νεολαίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αφετηρία για το θέμα της συγκεκριμένης εργασίας ήταν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικά με την περίοδο μετά τη λήξη του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου μέχρι την επιβολή της δικτατορίας του 1967. Η έρευνα που διεξήχθη παρείχε ένα ικανοποιητικό σώμα δεδομένων, με βάση τα οποία αναδεικνύεται η προβληματική της εποχής κατά την οποία ιδρύθηκε και έδρασε η ΕΕΔΑ, η οργάνωση που δραστηριοποιήθηκε για το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο συνδεόταν με το καθεστώς των διώξεων της μετεμφυλιακής εποχής..

Στην Ελλάδα, την εν λόγω περίοδο, επικρατούσε μια «κηδεμονευόμενη» και επισφαλής δημοκρατία, καθώς θεμελιώδη δικαιώματα και ελευθερίες καταπατούνταν κατά παρέκκλιση του Συντάγματος αλλά και της Οικουμενικής Διακήρυξης του Ανθρώπου που υπογράφηκε το 1947 στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

Παρά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και τη φαινομενική επικράτηση ειρήνης στη χώρα, μέχρι το 1962 οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις και τα ελληνικά δικαστήρια έκριναν ως ο Εμφύλιος Πόλεμος να μην είχε λήξει. Τα έκτακτα μέτρα, που είχαν θεσπιστεί και εφαρμοστεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, εξακολουθούσαν να παραμένουν σε ισχύ και να λειτουργούν συστηματικά και μετά το τέλος του, και, μάλιστα, παράλληλα με το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1952. Ας σημειωθεί ότι στις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951 που είχαν προηγηθεί συμμετείχε η νεοσύστατη ΕΔΑ και εξέλεγαν δέκα βουλευτές.

Σε διάστημα μιας δεκαετίας, η Ένωση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ασχολήθηκε πρώτιστα με την αποκατάσταση των δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών στην Ελλάδα, καθώς και την εναρμόνισή τους με το Σύνταγμα, τη σύμβαση της Ρώμης, και το πνεύμα της παγκόσμιας διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. Όλες οι παρεμβάσεις και οι διεκδικήσεις της Ένωσης είχαν στόχο την ψήφιση του νόμου όπως αυτός είχε προαναγγελθεί το 1951 (αλλά συνέχιζε να μην τίθεται σε εφαρμογή) για αποκατάσταση της δημοκρατίας και προέβλεπε την κατάργηση των όλων των έκτακτων νόμων και ψηφισμάτων, καθώς επίσης και την άρση των συνεπειών κατηγορημένων στο παρελθόν νόμων. Η κατάργηση των δύο αναγκαστικών Νόμων,

του 375/1936 περί κατασκοπείας και του 509/1947 περί δίωξης πολιτικών ελευθεριών, αποτέλεσαν τη σημαντικότερη διεκδίκηση της Ένωσης, καθώς ήταν οι νόμοι από τους οποίους προέκυπταν όλες οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος δεν προωθήθηκε και δεν επετεύχθη. Σωρεία αντιδημοκρατικών και αντισυνταγματικών νόμων τέθηκαν σε εφαρμογή, νοθεύοντας με αυτόν τον τρόπο το δημοκρατικό περιεχόμενο του συντάγματος της χώρας και αποτελώντας απειλή για τις ελευθερίες και τα δικαιώματα όλων των πολιτών. Η περίφημη περιπέτεια του σχεδίου νόμου «περί καταργήσεως των έκτακτων μέτρων» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο νόμος κατατέθηκε τρεις φορές, αλλά δεν συζητήθηκε ποτέ διεξοδικά, ούτε και ψηφίστηκε.

Παρά τις δυναμικές και μαζικές τις περισσότερες φορές διεκδικήσεις της Ελληνικής Ένωσης Υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, μέχρι και την αναγκαστική διακοπή της λειτουργίας της, η κατάργηση των έκτακτων αναγκαστικών αντισυνταγματικών μέτρων δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

6. Πηγές-Βιβλιογραφία

Α δημοσίευτο υλικό

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 180.1., «Ελληνική Ένωση υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου», φάκελοι 1-2:

1.α. Καταστατικές αρχές. Εκθέσεις του Διοικητικού Συμβουλίου, ανακοινώσεις και διακηρύξεις (1956-1966)

1.β. Τμήμα Νέων

1.γ. Διαλέξεις

2. Διεθνείς Διακηρύξεις για τα ανθρώπινα Δικαιώματα: «Διακήρυξη του Ο.Η.Ε., «Σύμβαση της Ρώμης» κ.λπ.

Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΕΔΑ, κουτί 180.2, «Διεθνής Ομοσπονδία και επιτροπές για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (1953-1964), φάκελος 1.

1. «Fédération Internationale des droits de l'homme» - Διεθνής Ομοσπονδία Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1953-1962)

Δημοσιευμένο υλικό

Άρθρο 1 της Η/67 Συντακτικής Πράξεως του δικτατορικού καθεστώτος «Περί στερήσεως ιθαγένειας των αντεθνικώς δρώντων και δημεύσεως της περιουσίας τους».

Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου του Γενικού Επιτελείου Στρατού ΓΕΣ/ΔΙΣ : 1η Στρατιά προς Διοικητές Β' και Γ' ΣΣ, Οργάνωση στρατοπέδων υπόπτων πολιτών, 22 Ιουνίου 1947.

Εισηγητική έκθεση στο Νόμο 2058/1952 «Περί μέτρων ειρηνεύσεως».

Επίσημα Κείμενα ΚΚΕ, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995.

Κώδικας Ελληνικής Ιθαγένειας, Άρθρο 1 και Άρθρο 20 του 4234/23.7.1962 Ν.Δ.
«Περί ρυθμίσεων θεμάτων αφορώντων την ασφάλειαν της χώρας», 1962.

ΦΕΚ 293/ Τεύχος Α'/ 27-12-1947, άρθρο 1: Αναγκαστικός Νόμος υπ' αριθμόν 509,
«Περί μέτρων ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού
καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών».

ΦΕΚ 245/Τεύχος Πρώτον/25 Ιουλίου 1929, άρθρο 1 όπως περιγράφεται στο Νόμο
Ν.4229/24-7-1929.

ΦΕΚ 402/Τεύχος Πρώτον/18-9-1936.

ΦΕΚ 45/Τεύχος Πρώτον/11-2-1938.

ΦΕΚ 14-10-1949: Συγκρότηση Οργανισμού Αναμορφώσεως Μακρονήσου.

ΦΕΚ 217/Α/10-11-2004.

Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 1948, άρθρα 18 και 19
<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk>

Ψήφισμα ΟΓ', *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, φ. 262, 14 Οκτωβρίου 1949, άρθρα 2 και
6.

Εφημερίδες και Έντυπα

Ελευθεροτυπία, ένθετο 'Ιστορικά', «Η Ιστορία των φυλακών», 4/12/2003.

Ριζοσπάστης, στην ένθετη έκδοση '7 ημέρες', 2004, 6/6/2001

Δευτερογενείς Πηγές

Αγκάμπεν Τζόρτζιο, *Κατάσταση Εξάιρεσης*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922- 1974*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995.

Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα
2004.

Βόγλης Πολυμέρης, «Νέες μορφές κυριαρχίας. Κρατική ανασυγκρότηση και αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, 1945 - 1952», στο Π. Βόγλης, Ι. Λαλιώτου, Γ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ο πειρασμός της Αυτοκρατορίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

Πολυμέρης Βόγλης, Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου 1947-1950. Βία και Προπαγάνδα», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ανασυγκρότηση - Εμφύλιος - Παλινόρθωση 1945-1952*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

Δημητρόπουλος Ανδρέας, *Οι Ελληνικές Κυβερνήσεις 1843-2004*, Αθήνα 2004.

Λε Γκοφ Ζακ, *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Κουμπουρλής Γ., εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1998.

Ζώτου Έλλη, «Πέτρος Κόκκαλης: Πώς το εμφυλιακό κράτος του αφαίρεσε την ιθαγένεια», *Αυγή*, 1/1/2017, διαθέσιμο στο <http://www.avgi.gr/article/10813/7776526/pos-to-emphyliako-kratos-tou-aphairese-ten-ithageneia>.

Ηλιού Φίλιππος, «Ανοιχτά αρχεία», *Αρχειοτάξιο*, 1 (Ιούνιος 1999),

Νικολακόπουλος Ηλίας, «Ιστοριογραφία των ελληνικών πολιτικών κομμάτων και ερευνητικές προοπτικές», *Αρχειοτάξιο*, 5 (Μάιος 2003).

Καλλιβρετάκης Λεωνίδας, «Οι γνωστοί Άγνωστοι απριλιανοί συνωμότες» στο Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), *Η στρατιωτική δικτατορία 1967-1974*, εκδ. Τα Νέα, 2010.

Καρ Έντουαρντ Χ., *Τι είναι ιστορία;*, εκδ. Πλανήτης, Αθήνα, 1983.

Καραφύλλης Αθ., «Πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων: Μια κλασική περίπτωση κοινωνικής δικαιοσύνης ή αδικίας κατά την επιλογή των υποψηφίων σπουδαστών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες», *5ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με θέμα: «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη»*, Εργαστήριο Ιστορικού αρχείου Νεοελληνικής και διεθνούς Εκπαίδευσης, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Πατρών, ανακτήθηκε στις 3/1/2018.

Κάτρης Γιάννης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα 1960-1970*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1974.

Κούνδουρος Ρούσσο, *Η Ασφάλεια του καθεστώτος*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1978.

Λεονταρίτης Γεώργιος, «Η επιστροφή του Α.Ν. 375», *Ριζοσπάστης*, 6/6/2001, στο <https://www.rizospastis.gr/story.do?id=818201>

Λινάρδατος Σπύρος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμοι 1 και 3, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977, 1978.

Μακρόνησος. *Ιστορικός τόπος*, συλλογικό, (τόμος 1), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002.

Meynaud Jean, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, μτφρ. Μερλόπουλος Π., εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2002.

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική Δημοκρατία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.

Παμβουργιά Νένη, *Επικίνδυνοι πολίτες: Ελληνική Αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2013.

Παπασιώπη-Παππά Ζωή, *Δίκαιο Ιθαγένειας*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.

Ράικος Αθανάσιος, *Συνταγματικό δίκαιο. Θεμελιώδη Δικαιώματα*, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 2004.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001.

Ιστότοποι

Διεθνής Ομοσπονδία των Δικαιωμάτων Του Ανθρώπου (FIDH), www.fidh.org

ΕΛΕΔΑ – Ταυτότητα – Ιστορία, <http://www.hlhr.gr>

Αρχείο του Μουσείου Πολιτικών Εξόριστων στον Άη Στράτη, <https://www.exile-museum.gr/>

Μουσείο Δημοκρατίας Άγιου Ευστράτιου
<http://www.mouseiodimokratias.gr/greek/exhibition5.asp>

Ψηφιακό Αρχείο Μακρονήσου <http://www.makronissos.org/1947-1950/>

10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η Ιδρυτική Πράξη της Ελληνικής Ένωσης υπογράφηκε το 1936 από όλα τα μέλη
του Διοικητικού Συμβουλίου: Το Διοικητικό Συμβούλιο

Αλέξ. Σβώλος, Παύλος Νιρβάνας, Κωνστ. Τριανταφυλλόπουλος, Κωνστ. Βέης, Θεμ. Τσάτσος, Ηλ. Τσιριμώκος, Φ. Βεγλερής, Γ. Κ. Πάγκαλος, Αρ. Σίδερης, Χρ. Ευελπίδης, Παν. Σκουριώτης, Αιμ. Βεάκης, Α. Καστρινός, Σ. Σωμερίτης, Σ. Θεοδωρόπουλος, Γ. Θεοτοκάς, Αγγ. Σπαχής, Αγνή Ρουσοπούλου, Δαμ. Κυριαζής, Γ. Μακρής. Η πρώτη Διακήρυξη της Ένωσης είναι η εξής:

«Τρίτη 27 Απριλίου 1936. Ελεύθερον Βήμα.

Ιδρυτική Διακήρυξη. Υπέρ των Ελευθεριών του Ανθρώπου και του Πολίτου. Μια διακήρυξις του Διοικητικού Συμβουλίου της Ενώσεως.

«Η Ένωσις υπέρ των ελευθεριών του Ανθρώπου και του Πολίτου» απευθύνει την κατωτέρω χαρακτηριστικήν διακήρυξιν:

Εις καμμίαν εποχήν η προστασία της ελευθερίας και του Κράτους του Δικαίου δεν εμφανίσθηκε ως ανάγκη τόσον ζωτική των ευρυτάτων στρωμάτων του λαού, όσον σήμερα. Αι ελευθερίαι, τας οποίας με μια λέξιν χαρακτηρίζομεν «Δημοκρατικές», ποτέ δεν είχαν όσην σήμεραν λαϊκήν σημασίαν. Εκατομμύρια ανθρώπων ζητούν με την επίκλησιν των ν' απομακρύνουν την δικτατορίαν και να υπερασπισθούν τον πολιτισμόν. Όχι μόνον, διότι χωρίς δεν θα διατηρήσουν ό, τι κατέκτησαν με σκληρούς αγώνας. Ούτε μόνον, διότι εις την κοινωνικήν διαπάλην αι ελευθερίαι αποτελούν δια τους ασθενεστέρους την σφενδόνην του Δαβίδ. Αλλά προπάντων, δια τους γενικωτέρας σημασίας λόγους που αποτελούν την ηθικήν των δικαιολογίαν.

Χωρίς τας ελευθερίας δεν ημπορεί να διατηρηθή η ζωή ως δικαίωμα, αλλά αποβαίνει παραχώρησις. Διότι, όπως όλοι γνωρίζουν, η σύγχρονος απολυταρχία μεταβιβάζει εις μιαν πάνοπλον μυστικιστικήν αδυσώπητον ολιγαρχίαν το δικαίωμα της ζωής και του θανάτου των υπηκόων. Αυτή αύτη η πολιτική ελευθερία, αυτή αύτη η λαϊκή κυριαρχία, δεν ημπορεί να είνε ενεργός χωρίς τας ελευθερίας του ατόμου και της ομάδος. Η πνευματική παραγωγή, η τέχνη, ο κοινωνικός πολιτισμός, η πρόοδος δεν ημπορούν να υπάρξουν παρά υπό την ασπίδα των δημοκρατικών ελευθεριών. Χωρίς αυτάς κινδυνεύουν να γίνουν λεία της βαρβαρότητος. Όπου έσβυσεν η ελευθερίαν του πνεύματος, η θεία δύναμις, με την οποίαν ο άνθρωπος εξέτεινεν την πενιχράν του ύπαρξιν μέχρι των άστρων και έγινε αιώνιος, εκεί καίονται τα βιβλία, αλυσοδένεται η τέχνη, εξοστρακίζονται οι σοφοί και η κοινωνία, η πολύμορφος και αεικίνητος πρίν, θα γίνη βιαίως αγέλη ομοιομόρφων όντων. Η ιδέα του Κράτους του Δικαίου, του Κράτους όπου βασιλεύει το Δίκαιον και όχι η αυθαιρεσία των ανθρώπων, η θεμελιώδης εγγύησις της υπάρξεως μας, χάρις εις την οποίαν η Πολιτεία παύει να είνε μόνον το «ψυχρόν τέρας» του Νίτσε και γίνεται στοιχείον πολιτισμού, εθρυμματίσθη επίσης εις την σύγχρονον δικτατορίαν και, πράγματι εκεί «ο κόσμος έχασεν από την αξίαν του».

Και τέλος, ο θάνατος των ελευθεριών οδηγεί εις την ανθρωποσφαγήν του πολέμου. Όλοι γνωρίζουν ότι η παντοδυναμία των δικτατοριών, αφού εξαθλιώση τας μάζας, φέρεται αναγκαίως εις την απέλπιδα διέξοδον του πολέμου. Εάν υπήρχαν δύσπιστοι, τα γεγονότα τους απέδειξαν την μοιραίαν συνάρτησιν δικτατορίας και πολέμου, και την σημασίαν του καθεστώτος της ελευθερίας δια την ειρήνην του κόσμου.

Ιδού διατί εις όλον τον κόσμον και εις την Ελλάδα, όσοι εργάζονται και παράγουν, όσοι ενδιαφέρονται με ειλικρίνεια δια τον πολιτισμόν, όσοι δεν έχουν τίποτε να κερδίσουν από την λαϊκήν δυστυχίαν και τον πόλεμον, πιστεύουν ότι η ελευθερία είναι πρώτη προϋπόθεσις δια την ασφάλειαν και την πρόοδον των λαών.

Ο ελληνικός λαός γνωρίζει εκ πείρας τι σημαίνει η στέρησις των ελευθεριών του. Εγνώρισε την δικτατορίαν υπό ποικίλας μορφάς. Ενθυμείται και όσα έπαθε και το κατάντημα του υπ' αυτήν. Είδεν την συντριβήν κάθε ιδέας Κράτους Δικαίου. Είδεν την αυθαιρεσίαν εις βάρος της προσωπικής ελευθερίας και οιαδήποτε άλλου αγαθού του. Είδεν την σήψιν της Διοικήσεως και πάσης μορφής αυτοδιοικήσεως. Είδεν ακόμη την διαφθοράν των χαρακτήρων, τον ηθικόν εξανδραποδισμόν, την σπατάλην του δημοσίου θησαυρού. Είδεν την κατάχρησιν· είδεν την εκμετάλλευσιν του κράτους από τους ευνοουμένους των κρατούντων, είδεν τι σημαίνει η έλλειψις ελέγχου του Κοινοβουλίου, του τύπου, της κοινής γνώμης. Είδεν τι δημιουργούν τα παρασκήνια των δικτατοριών και εξετίμησεν αναμφιβόλως πόσον αύται είναι χειρότεροι από τον χειρότερον τύπον ελευθέρου πολιτεύματος. Διότι, ενώ ημπορούν να έχουν όλα τα ελλωτώματα αυτού, δεν έχουν καμμίαν εκ των αρετών του, δεν έχουν την εξαγνιστικήν ατμόσφαιραν της δημοσιότητος, δεν έχουν το φως της ελευθέρας κριτικής και ακόμη, επειδή τα πράγματα έχουν βαθύτερα αίτια, δεν ημπορούν να καταβάλουν ούτε την οικονομικήν κρίσιν, ούτε την λαϊκήν δυστυχίαν. Τουναντίον επιτείνουν την πώσιν της ζωϊκής στάθμης των εργατικών, των υπαλληλικών και των μικροαστικών τάξεων.

Η Ένωσις μας πιστεύει ότι είναι αναγκαίον ν' αποκτήση ο Ελληνικός Λαός βαθυτέραν συνείδησιν της σημασίας και της αξίας των ελευθεριών του. Διότι, ανεξαρτήτως των δικτατορικών περιόδων, ανεξαρτήτως των μονίμων στοιχείων της κρατικής μας οργανώσεως που προσβάλλουν την ατομικήν ελευθερίαν, ανεξαρτήτως των οικονομικών συστημάτων, τα οποία δεν την προστατεύουν επαρκώς, ανεξαρτήτως του αίσχους των τμημάτων μεταγωγών, αντιλαμβανόμεθα εις πολλά σημεία την προϊούσαν κάμψιν του σεβασμού της ελευθερίας και του Κράτους του Δικαίου. Η ελευθερία του συνέρχεσθαι μόλις υπάρχει. Η αληθινή ελευθερία λόγου εις δημοσίας συγκεντρώσεις είναι πρόβλημα, ενώπιον της τρομοκρατικής παρακολουθήσεως πάσης συναθροίσεως. Η ελευθερία της γυναικείας εργασίας περιορίζεται διαρκώς. Η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι, και όταν δεν έχη καταργηθή δι' ωρισμένας τάξεις πολιτών δεν ημπορεί να ασκηθή χωρίς κινδύνους. Οι στοιχειώδεις θεσμοί που ενσαρκώνουν το Κράτος του Δικαίου, πόσες φορές δεν ανετράπησαν, δια να καταστή το κράτος διώκτης των κομματικώς αλλοδόξων, ενώ προ αιώνος και πλέον ο Κοραής εκήρυττε ότι και αυτή η εθνική ελευθερία διατηρεί την σημασίαν της μόνον με την δικαιοκρατίαν! «Το δύσκολον της επιχειρήσεως, έγγραφεν ο φιλελεύθερος σοφός, στέκει όχι μόνον εις την σύντριψιν του τυραννικού ζυγού, αλλά και πολύ πλέον εις την σύνδεσιν και συνάρμοσιν νέας πολιτείας τοιαύτης οποίας οι πολίται μήτε να υποτάσσωνται, μήτε να κινδυνεύωσι του λοιπού να υποταχθώσιν εις άλλον ζυγόν, παρά τον ζυγόν των Νόμων».

Η ελευθερία της συνειδήσεως, η ελευθερία της γνώμης και αυτής της Ακαδημαϊκής διδασκαλίας δεν είναι γενικώς σεβαστή, καίτοι το πρώτον μάθημα που πρέπει να παρέχεται εις τους τροφίμους του πνεύματος, είναι η ελευθερία πάλη των ιδεών. Αλλ' αλλοίμονον αν, ενώ το Κράτος ανέχεται σταθερώς την ρυπαρογραφίαν που διαφθείρει τον λαόν, καταστρέφει την νεότητα, εκμαυλίζει το γενικό ήθος και κηλιδώνει αυτήν την υπόληψιν του τύπου, η ελευθερία της πνευματικής κινήσεως την οποίαν χρειάζεται η κοινωνία και δια το παρόν και δια το μέλλον της, παύση να αναγνωρίζεται πλέον εις την κλασσικήν πατρίδα της. Και όμως ιδέαι και αρχαί των οποίων η κριτική απαγορεύεται δια της βίας, μαρτυρούν έλλειψιν αντοχής και καταρρέουν, αργότερα ίσως, αλλ' ανεπανορθώτως πάντως.

Αλλ' εκτός αυτών, όλοι γνωρίζομεν ότι κατ' εφαρμογήν «εξαιρετικών» Νόμων, οι οποίοι χθες ακόμη εχαρακτήρισθησαν επισημότητα εις την Βουλήν, ως «αποτελούντες αίσχος εις μιαν ελευθέραν Πολιτείαν και στίγμα εις μιαν πολιτισμένην κοινωνίαν», κανείς πολίτης δεν είναι ασφαλής. Η προσωπική μας ελευθερία όπως το είδαμεν και εις το πρόσφατο παρελθόν, είναι εις την διάθεσιν κρατικών οργάνων, τα οποία τόσον ευκολότερα κατέστησαν ασύδοτα, όσον ημνηστεύθησαν πανηγυρικώς δια τα επί δυνάμει έτη αδικήματα των κατά της ελευθερίας των πολιτών και δια τας ψευδείς πιστοποιήσεις των περί των ιδεών και φρονημάτων οιοδήποτε πολίτου.

Και ακόμη : Πόσες φορές «όργανα της τάξεως» δεν κακομεταχειρίζονται τους πολίτας, κατά τρόπον εξεγείροντα την γενικήν αγανάκτησιν, πόσες φορές δεν κατηγγέλθησαν σωματικά κακοποιήσεις πολιτών εντός των κρατητηρίων και των αστυνομικών τμημάτων, πόσες φορές δεν έγιναν «προληπτικάί συλλήψεις», παράνομοι και αντισυνταγματικάί, πόσες φορές το Κράτος δεν απήντησε με την ωμοτέραν βίαν καθ' οιασδήποτε ομαδικής διεκδικήσεως δικαιωμάτων ή συμφερόντων, πόσες φορές τα όπλα του δεν έχυσαν αίμα αόπλων πολιτών! Αι πολιτικάί, τέλος διώξεις και οι πολιτικοί εκτοπισμοί, ισοδυναμούντες εις καταδίκην εις βραδύν θάνατον από ασίτιαν και στέρξιν, δεν εξέγειραν πολλάκις και δεν εξεγείρουν και τους πλέον αδιαφόρους δια την ελευθερίαν ως ανθρώπινον αγαθόν;

Όποιος εξάλλου γνωρίζει ότι αι εκδηλώσεις της λαϊκής κυριαρχίας ενοθεύθησαν συχνά δια της συστηματικής επεμβάσεως, διαφθοράς και τρομοκρατίας, αλλά και επεριφρονήθησαν δια της αντιπαρατάξεως δυνάμεων εντελώς αναρμοδίων, όποιος γνωρίζει ακόμη, ότι από ετών ασκείται διαρκώς κήρυγμα καταλύσεως της ελευθερίας, ενώ είναι τόσον φανεροί οι τραγικοί καρποί όλων των δικτατορικών πειραμάτων της χώρας μας, θα εκτιμήση ακόμη περισσότερον την ανάγκην βαθείας διαπαιδαγωγήσεως του λαϊκού φρονήματος, δια την άμυναν των ελευθεριών και της πραγματικής του ανεξαρτησίας.

Ας μη αντιταχθή ότι η Ελλάς χρειάζεται πειθαρχίαν και όχι ελευθερίαν. Μόνον αφελείς ή κακόπιστοι συγχέουν την ελευθερίαν προς την αναρχίαν. Καμμία συνείδησις ελευθερίας δεν αποκλείει την πειθαρχίαν και την τάξιν. Αλλά και καμμία πειθαρχία δεν είναι γόνιμος όταν στηρίζεται εις την βίαν και την καταπίεσιν. Το σύγχρονον Κράτος είναι καθ' αυτό ισχυρότερον παντός ιστορικού τύπου. Και δι' αυτό αι ελεύθεραι δημοκρατίαι της εποχής μας όχι μόνον δεν υστερούν καμμιάς δικτατορίας εις εσωτερικήν και εξωτερικήν επιβολήν, αλλά ακριβώς διότι αυτή δεν είναι απόλυτος, διότι περιορίζεται υπό του δικαίου, διότι απορρέει από την λαϊκήν ψήφον και σέβεται τα δικαιώματα πάντων, είναι συμπαγεστέρα και βαθύτερα. Και επί πλέον, μόνη η δημοκρατική ανύψωσις ενός ελευθέρου λαού προετοιμάζει πραγματικήν, γόνιμον, διαρκή, φυσικήν πρόοδον. Η πάγια άλλωστε νεοελληνική παράδοσις, είναι

παράδοσις φιλελευθέρου δημοκρατισμού. Από τον Ρήγα και τον Κοραή μέχρι των Συνελεύσεων του Αγώνος, μέχρι των πολιτευμάτων του 1844, του 1864, του 1911 και του 1927, η ψύχωσις, ημπορεί να ειπή κανείς, των οργανωτών του Ελληνικού Κράτους υπήρξεν η ελευθερίαν του ατόμου και του πολίτου και η αποφυγή της τυραννίας.

Ως οργάνωσις εργατών του πνεύματος, ανεξαρτήτως οιασδήποτε μεταξύ μας ιδεολογικής μας διαφοράς επί άλλων πεδίων, θα επιδιώξωμεν, με όσα μέσα διαθέτομεν την συνειδητοποίησιν και την στερέωσιν της αξίας και της σημασίας των ελευθεριών, διότι πιστεύομεν εις αυτάς. Με την διαφώτισιν, με την συνεργασίαν προς τας κοινωνικάς οργανώσεις, με την πρακτικήν υποστήριξιν πάσης γενικής σημασίας υποθέσεως της ελευθερίας των ατόμων και των ομάδων, θέλομεν να συντελέσωμεν εις τον σχηματισμόν βαθυτέρας επιγνώσεως δια την κοινωνικήν χρησιμότητα των δημοκρατικών ελευθεριών.

Ως επιστήμονες έχομεν καθήκον να ενισχύσωμεν την ανόρθωσιν και την επέκτασιν του Κράτους του Δικαίου, να καταγγείλωμεν την κατάρπτωσιν του πνεύματος της ελευθερίας, αρνούμενοι συστηματικά την καταπίεσιν, και να προαγάγωμεν το φιλελεύθερον και δημοκρατικόν περιεχόμενον του πολιτεύματος, επωφελούμενοι της προσεχούς ψηφίσεως του νέου Συντάγματος, ώστε να απορρεύση και από εκεί νέα κατεύθυνσις της νομοθεσίας, της διοικήσεως, της δικαιοσύνης.

Ως Έλληνες πολίται αισθανόμενοι ως χρέος την άμυναν του πολιτισμού μας, καλούμεν όσους πιστεύουν εις την ελευθερίαν, υπεράνω οιασδήποτε φιλοσοφικής, πολιτικής και κοινωνικής διαιρέσεως, να ενισχύσουν τον κοινόν και ωραίον αγώνα δια τον λαόν, δια τους πολλούς και τους ασθενείς, δια μιαν Ελλάδα του Πνεύματος, του Δικαίου, της Ειρήνης και της Προόδου».

Εν Αθήναις τη 26 Απριλίου 1936

Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου, όπως αυτό αναδείχθηκε από τις εκλογές του 1962

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΩΣΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ
(Διοικητικόν Συμβούλιον εκλεγέν κατά
της Αρχιεπισκόπου της 30-3-1962) .

---

1. Κολυβά Θάλεια	(78)
2. Κανελλόπουλος Σταύρος	(75)
3. Τσιριμώκος 'Ηλίας	(74)
4. Καλιτσούνάκης Δημ.	(72)
5. Σωμαρίτης Στράτος	(68)
6. Μακκάς Λέων	(67)
7. Ρουσοπούλου 'Αγνή	(66)
8. Βέης Κων/νος	(66)
9. Στεφανάκης Κων.	(63)
10. Μυλωνάς Γεώργιος	(60)
11. Ρίτσος Νικόλαος	(51)
12. Γαλέος Μηνάς	(48)
13. Μερλόπουλος Δημ.	(47)
14. Ρέντης Χαρίλαος	(45)
15. Φιλίνης 'Ιωάννης	(45)
16. Καλλιόπουλος 'Αλεξ.	(43)
17. Δούκας Στρατής	(43)
18. Γαλανόπουλος Δημ.	(42)
19. Λαουτάρης 'Ιωάν.	(42)
20. Παπαθεοδώρου 'Ιωάννης	(41)
21. Κουτσοχέρας 'Ιωάννης	(40)

Μέσα με τα οποία η Ένωση εκπληρώνει τους σκοπούς της είναι ιδίως:
α) Η μελέτη προβλημάτων που ανακύπτουν από την τυχόν ασάφεια, την ερμηνεία και την εφαρμογή των συνταγματικών και νομοθετικών διατάξεων που κατοχυρώνουν στην Ελλάδα τα δικαιώματα του ανθρώπου και η υποβολή προτάσεων στα αρμόδια όργανα για την επίλυση των προβλημάτων αυτών.

β) Οι δημόσιες ομιλίες, συγκεντρώσεις και τα Συνέδρια.

γ) Η διαφώτιση με τον καθημερινό και περιοδικό τύπο, καθώς και με ιδιαίτερες εκδόσεις.

δ) Η συνεργασία, σύμπραξη και μόνιμη σύνδεση με εγχώριες ξένες, καθώς και διεθνείς-μη κυβερνητικές-Ενώσεις και Οργανώσεις ή Ιδρύματα.

ε) Η ίδρυση τμημάτων της Ενώσεως με επαρχιακά κέντρα, σύμφωνα με το άρθρο 15 του παρόντος Καταστατικού.

στ) Η συμμετοχή σε εγχώριες και διεθνείς συζητήσεις, διασκεύσεις και συνέδρια, όπου το κύριο θέμα είναι η μισαλλοψία και η πληρέστερη διατύπωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

ζ) Η κατάθεση και άσκηση, ενώπιον παντός ελληνικού ή διεθνούς δικαστηρίου πολιτικού ή διοικητικού, παντός βαθμού και πάσης αρχής, αιτήσεων, αγωγών, προσφυγών, αιτήσεων ακυρώσεων, παρεμβάσεων και εν γένει κάθε ένδικου μέσου ή ενδικοφανούς βοηθήματος, επί θεμάτων εντασσόμενων στους σκοπούς της Ένωσης, ήτοι αιτομένων των δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου.

2. Δηλώσεις και προκηρύξεις δημοσιευόμενες εξ ονόματος της Ενώσεως πρέπει να στηρίζονται σε ασφαλείς πληροφορίες και να μην έχουν ύφος πολιτικής πολεμικής.

Άρθρο 4

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ

Η Ένωση είναι ανεξάρτητη από όλα τα πολιτικά κόμματα, καθώς και από τις εκάστοτε κυβερνήσεις· δεν υπηρετεί καμμία ιδιαίτερη πολιτική κίνηση και δεν συμμετέχει σε εκδηλώσεις που αποβλέπουν σε κομματικούς σκοπούς.

Άρθρο 5

ΜΕΛΗ

1. Μέλος της Ένωσης είναι κάθε φυσικό πρόσωπο, χωρίς καμία διάκριση, εφ' όσον δηλώνει ότι δέχεται τους σκοπούς του σωματείου και θέλει να συντελέσει στην πραγματοποίησή τους.
2. Όποιος επιθυμεί να γίνει μέλος της Ενώσεως, υπογράφει δήλωση, την οποίαν προσυπογράφουν δύο τουλάχιστον προτείνοντα μέλη της Ενώσεως. Η εγγραφή του υποψηφίου μέλους γίνεται με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου, σύμφωνα με το άρθρο 7 παρ. 3 του παρόντος.

Άρθρο 6

ΔΙΑΓΡΑΦΗ ΜΕΛΟΥΣ

1. Παύει ν' ανήκει στην Ένωση ένα μέλος της:
α) Όταν δηλώσει έγγραφα ότι παραιτείται.

- β) Όταν καθυστερεί την συνδρομή του επί ένα τουλάχιστον χρόνο παρά τη διπλή πρόσκληση του Ταμία και το Διοικητικό Συμβούλιο έλαβε απόφαση διαγραφής γι' αυτό το λόγο.
- γ) Όταν κρίνεται ότι έδειξε στάση ασυμβίβαστη με τους σκοπούς του σωματείου. Η σχετική απόφαση του Συμβουλίου λαμβάνεται, αφού κληθεί το μέλος να δώσει εξηγήσεις με απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου.
2. Την απόφαση περί διαγραφής μπορεί να προσβάλει το διαγραφέν μέλος στην πρώτη επόμενη Γενική Συνέλευση με έγγραφη ένστασή του κοινοποιούμενη στο Διοικητικό Συμβούλιο. Η ένσταση δεν έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα. Η Γενική Συνέλευση αποφασίζει τελικά.
3. Τόσον στην περίπτωση παραιτήσεως, όσο και στην περίπτωση διαγραφής η υποχρέωση συνδρομής υπάρχει για ολόκληρο το τρέχον έτος.

Άρθρο 7

ΕΚΛΟΓΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

1. Η Ένωση διοικείται από Συμβούλιο, εννιά (9) μελών. Η θητεία του είναι διετής και διαρκεί έως την ημέρα της τακτικής γενικής συνέλευσης του δεύτερου από την εκλογή τους.
2. Η ψηφοφορία για εκλογή του Διοικητικού Συμβουλίου γίνεται στην τακτική γενική συνέλευση κάθε δεύτερου έτους. Είναι μυστική και γίνεται με ψηφοδέλτιο που φέρει δώδεκα (12) τουλάχιστον ονόματα μελών της Ένωσης που έχουν συμπληρώσει τις υποχρεώσεις τους συνδρομής. Εκλέγονται τακτικά μέλη του Συμβουλίου, οι πρώτοι εννέα λαβόντες τις περισσότερες ψήφους, κατά σειρά επιτυχίας. Οι επόμενοι τρεις, κατά σειρά επιτυχίας, εκλέγονται ως αναπληρωματικά μέλη.
3. Το Διοικητικό Συμβούλιο βρίσκεται σε απαρτία, όταν είναι παρόντα πέντε (5) μέλη του και παίρνει τις αποφάσεις του με πλειοψηφία των παρόντων μελών, εκτός από την περίπτωση διαγραφής μέλους, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 περίπτωση γ για την οποία απαιτείται απόλυτη πλειοψηφία του συνόλου των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου.
4. Οι αναπληρωματικοί καλούνται να μετάσχουν στη συνεδρίαση κατά τη σειρά της επιτυχίας τους, κάθε φορά που ένα τακτικό μέλος ανακοινώσει την απουσία του από πρίν ή κάθε φορά που η απουσία αυτή προβλέπεται σαν βέβαια.

Άρθρο 8

ΕΚΛΟΓΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Το Διοικητικό Συμβούλιο εκλέγει με μυστική ψηφοφορία Πρόεδρο, δύο Αντιπροέδρους, ένα Γενικό και δύο αναπληρωτές Γραμματείς και ένα Ταμία, που αποτελούν το Προεδρείο και είναι υπεύθυνοι για την εκτέλεση των αποφάσεων του Συμβουλίου, όσες φορές η εκτέλεση αυτή δεν έχει ανατεθεί ή δεν ανήκει από τη φύση της σε άλλα μέλη του Συμβουλίου ή της Ένωσης.

Άρθρο 9

ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

